

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1981

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1981

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERZITY KARLOVY**

OBSAH

	<i>Články</i>
7	Ivana Raková, Bouře studentů pražské univerzity ve druhé polovině 17. století
23	Jan Martínek, Humanistická škola na Hasištejně
49	František Šmahel, Jan Hus a viklefské pojetí universálií
	<i>Materiály</i>
71	Literární polemika mistrů Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu o laický kalich. Jaroslav Kadlec
	<i>Recenze</i>
89	Zdeněk Horský, Kepler v Praze (Michal Svatoš)
91	Ivan Tesár, KSC a studentstvo v předmnichovské republice (Jan Havránek)
92	Dějiny pražské univerzity v polských mediévistických časopisech (Michal Svatoš)
94	Die Matrikeln der Universität Graz. Band 1 (1586--1630), ed. Johann Andritsch (Zdeněk Hojda)
	<i>Referáty a zprávy</i>
99	Kniha maďarského autora o Janu Jesseniovi (Norbert Duka Zólyomi)
100	Praha — Vilnius. Sborník prací k 400. výročí univerzity ve Vilniusu. Red. Jan Petr a Luboš Řeháček (Hvr.)
101	František Šantavý — Emil Hošek, Organizace, pečeti a insignie olomoucké univerzity v letech 1573—1973 (Michal Svatoš)
102	Historiografie v Československu 1970—1980. Výběrová bibliografie (Mi. S.)
103	Ze starých letopisů českých. Ze staročeského originálu převedli Jaroslav Porák a Jaroslav Kašpar (Michal Svatoš)
104	Jiří Kroupa, Mikulovské a evropské kořeny josefinismu (Zdeněk Hojda)
106	A. A. Barbariga — N. V. Feodorova, Britanskije universitety (Theodor Syllaba)
107	Christine Renardy, Le monde des maîtres universitaires du diocèse de Liège 1140—1350 (Ivan Hlaváček)

- 109 Dvě nové práce k dějinám rekatolizace na evropském severu (Zdeněk Hojda)
- 111 Waltraud Riesinger — Heidrun Marquardt Rabiger, Die Vertretung des Faches Geschichte an der Universität Erlangen von deren Gründung (1743) bis zum Jahre 1933 (Jan Havránek)
- 112 Roman Maria Zawadzki, Spuścizna pisarska Stanisława ze Skarbimierza (Ivan Hlaváček)
- 113 studia z dziejów uniwersytetu wileńskiego 1579—1979. Red. K. Mrozowska (Zdeněk Hojda)

Cizojazyčná shrnutí

- 21 Ivana Raková, Studententumulte an der Prager Universität in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts
- 47 Jan Martínek, Die humanistische Schule auf der Burg Hassenstein
- 68 František Šmahel, Jan Hus und die Universalienfrage
- 87 Jaroslav Kadlec, Die literarische Polemik der Magister Jakoubek ze Stříbra und Ondřej z Brodu über den Laienkelch

BOURĚ STUDENTŮ PRAŽSKÉ UNIVERZITY VE DRUHÉ POLOVINĚ 17. STOLETÍ

IVANA RAKOVÁ

*Die Feder und der Degen
gelten allerwegen.*

(Z německého studentského památníku z r. 1639)

Veršík, který uváděl jeden z mnohých studentských památníků,¹⁾ tak oblíbených na evropských vysokých školách už od 16. století, ve zkratce zachycuje životní postoje studující mládeže. Pero a kord — to byly zbraně, jež bylo třeba ovládat, to byly prostředky, jimiž se student mohl odlišit od ostatních vrstev obyvatelstva.

K řádnému studiu, které mělo být dovršeno dosažením akademického gradu, pochopitelně patřila náležitá účast na povinných přednáškách, opakování látky, zvládnutí disputací a zkoušek. Ovšem mimoto zbývalo ještě dosti času, který poskytoval prostor pro činnost, jež měla se studiem pramálo společného. Veselý život středověkých žáků byl už mnohokrát dostatečně zpopularizován, stejně tak jako mimoškolní „zábavy“ na renesančních akademiích. Ke zmírnění „mladické prudkosti“ studentů nedošlo ani v dobách dalších. Za třicetileté války měli studenti často možnost vyzkoušet svou zdatnost v šarvátkách s důstojníky a vojáky vlastních i cizích armád; ostatně šermířské umění se stalo velkou módou i ve studentském prostředí už od počátku 17. století. Z tohoto období pochází také obsáhlé svědectví jenského profesora Heydera, který si horce stěžuje, že studenti stěží znají Písmo svaté, místo vzdělávání raději chodí do hospod a jejich pokoje jsou vyzdobeny zbraněmi a nádobami na pití.²⁾ Podobné potíže měli učitelé se svými svěřenci též na jiných školách, bez ohledu na to, zda se jednalo o učiliště protestantská, či katolická. Při tom je nutno si uvědomit, že např. dobrá znalost šermu nebyla získávána vedle ostatních praktických umění pouze na šlechtických akademiích (které byly na území Říše zakládány od druhého desetiletí 17. století), ale instruktory šermu bývali i na klasických univerzitách.³⁾

¹⁾ R. Fick a kol., Auf Deutschlands hohen Schulen. Eine illustrierte kulturgeschichtliche Darstellung deutschen Hochschul- und Studentenwesens, Leipzig 1900, s. 65.

²⁾ A. Brüggemann, Zucht und Leben der deutschen Studenten 1648—1848, Berlin 1941, s. 22.

³⁾ Životem studentů na univerzitách v 17. a 18. století se kromě celé řady starších německých monografií (typickým příkladem jsou i knihy citované v pozn. č. 1 a 2) zabývají také dvě novější disertační práce věnované vysoké škole v Jeně: H. Späte, Die wirtschaftliche, gesellschaftliche und geistige Leben der Studenten der Universität Jena im ersten Jahrhundert ihres Bestehens (1548/58—1658), diss. Jena 1955; E. Matz, Die

Do tohoto schématu plně zapadá i studentský život v Praze. Nechci se na tomto místě zabývat samoučelně takovými výstřelky jako byly pitky, noční výtržnosti, souboje proto, abych vytvořila sérii žánrových obrázků z barokní Prahy, ale akce mi rozsáhlejšími, pozdviženými, která otřásala celým městem a jejichž řešení se bezprostředně dotýkalo práv celé univerzity. Zákroky proti podněcovatelům těchto událostí vedly k četným jurisdikčním sporům mezi akademickým magistrátem a městskými i jinými soudními institucemi a podněcovaly zásahy státních orgánů, které vyvolávaly odpor univerzitních úřadů.

Pražští studenti několikrát prokázali svou odvahu při obraně proti nepříteli v řadách akademických legií v letech 1648 či 1741/2, v protinapoleonských válkách, nebo za revoluce r. 1848. To oceňovali už současníci a po nich mnozí historikové a beletristé. Dostatečně známé jsou děkovné listy a privilegia Ferdinanda III. určené studentům pražských vysokých škol po úspěšné obraně proti Švédům v r. 1648. V jednom z nich panovník uvedl, že stejně jako zdobí studenty v čase míru zákony, v čase války je ozdobily zbraně, což jistě přispěje k věčné chvále.⁴⁾ Skutečnost, že si studenti ponechali zbraně jako ozdobu (a nejen ozdobu) i pro čas míru, potěšila mnohem méně panovníka, zemskou vládu i pořádkovou službu pražské vojenské posádky.

Hromadné nepokoje bývaly v současných pramenech označovány jako tumulty. Latinsko-český slovník poskytuje pro překlad termínu tumultus hned celou řadu výrazů: a) bouře (v nejširším smyslu slova), b) hřmot, hluk, povyk, ryk, vřava lomoz, c) výtržnost, nepokoj, vzbouření, vzpoura, rozbroj, povstání, pozdvižení.⁵⁾ Každý z těchto výrazů i všechny dohromady názorně vypovídají o tom, co se dělo při studentských akcích, které byly v Praze namířeny hlavně proti židům a příslušníkům posádkových pluků. Zdaleka nešlo o jev ojedinělý, podobné scény se odehrávaly snad ve všech univerzitních městech a ostře ohraničena není ani doba konání. Jestliže se chci zabývat druhou polovinou 17. století, pak proto, že je to etapa, kdy se vykrystalizovaly spory týkající se pravomoci zvláštního soudu — iudicium delegatum — zřízeného panovníkem k trestání aktérů tumultů, soudu, který byl, jak přesně vystihl Tomek, univerzitě „tak nepřijemný a nepohodlný“.⁶⁾

Iudicium delegatum ustanovil Ferdinand III. 21. ledna 1651,⁷⁾ když přikázal místodržcím, aby student, který bude přistižen „in flagranti“ při šarvátce nebo

Studentenunrueben an der Universität Jena im letzten Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts, diss. Jena 1957.

4) Quod cum maxime Nobis pergratum acceptumque accidat, Vobis vero omnibus et singulis ad aeternae laudis memoriam cedat, et non minus pacis tempore legibus, quam belli occasione armis ornatum esse..., 8. září 1648, Linz, Archiv Univerzity Karlovy [dále jen AUK], sbírka listin, sign. I/95e.

5) Pražák, Novotný, Sedláček, Latinsko-český slovník, přeprac. F. Novotný, Praha 1948, s. 1336.

6) V. V. Tomek, Geschichte der Prager Universität, Prag 1849, s. 284.

7) Reskript Ferdinanda III. z 21. ledna 1651, Státní ústřední archiv Praha (dále jen SÚA), Jesuitica (dále jen JS) CVII/1, č. 11, k tomu srv. K. Beránek, Správa a kancelář pražské university v době pobělohorské, Sborník archivních prací XIX/1, (1969), s. 189—240, s. 221 (dále jen Beránek, Správa).

různíci, byl zavřen do městského vězení. Ihned poté byl úřad příslušného pražského města povinen oznámit tento skutek místodržcím, kteří měli určit pět radů apelačního soudu k vyřízení záležitosti. Věc má být vyřešena do 24 hodin. Dále panovník připojuje: „My jsouce o condemnati takových osob spraveni non obstante qualicunque Privilegio, exemptione, conditione vel instantia, praemia dispositione ad mortem, aby bez průtahův inter parietes curiae v přítomnosti asi třidcítí osob, vedle vejpovědi vynesené exequirován byl, při právu outrpném nařídili, aneb uznalou popravu vykonati dáti nepomíjejte“. Iudicium delegatum nebyla pravidelně fungující instituce, ale orgán zřizovaný případ od případu.

Proti tomuto nařízení se zdvihla vlna bouřlivého odporu, zejména po sjednocení akademie Karlovy a Ferdinandovy v r. 1654. Iudicium delegatum se stalo předmětem hojné korespondence univerzitních představitelů s místodržcím. Univerzita spatřovala v tomto soudu hrubý zásah do svých řádně potvrzených práv, zásah, který narušoval samým panovníkem vymezenou soudní pravomoc akademického magistrátu, jež zahrnovala i všechny řádně imatrikulované studenty.⁸⁾

V souvislosti s úsilím o zamezení nebezpečných výtržností se cyklicky opakovaly i zeměpánské výnosy o zákazu nošení pobočných zbraní studenty, proti nimž se univerzita opět ohrazovala a dosahovala místy i dílčích úspěchů. Tak např. ještě v r. 1651 dostali povolení nosit zbraň ti studenti, kteří se zvláště zasloužili o obranu Prahy proti Švédům.⁹⁾ Kolem r. 1660 se tato problematika začala intenzivněji projednávat, rektor a akademický magistrát žádali na místodržcích další výjimky pro některé studenty, ale marně. V červenci r. 1661 musel vicerektor Karel Grobendonecque vyhlásit jménem univerzitních úřadů přísný zákaz nošení zbraní pod trestem exmatrikulace. Poté, co vyhláška vstoupila v platnost, začali podřízení městských hejtmanů vyvíjet horečnou aktivitu, evidovali studenty, kteří zákazu neuposlechli a jejich seznamy zasílali místodržcím.¹⁰⁾ O konkrétním postihu však nejsme informováni.

O trestání rušitelů veřejného klidu se zmiňuje i místodržitelský dekret ze 16. září 1656.¹¹⁾ Leopold I. pak několikrát výslovně odmítl zrušit iudicium delegatum; v r. 1688 pouze svolil, že v některých případech bude možné zvolit, kdo bude provinilé studenty soudit — zda akademický magistrát, nebo nepopulární delegovaný soud.¹²⁾

Jistý ústupek byl učiněn až za Josefa I., když reskriptem z 26. října 1708 bylo rozšířeno složení iudicií delegati a přesnějšími instrukcemi upravena jeho činnost. Nyní měli v soudcovském sboru zasednout i senioři právnické a lékařské fakulty, nebo dva po nich nejstarší profesoři a hejtman Starého Města, který mohl

8) Beránek, Správa, s. 221 — zde výčet všech osob spadajících pod univerzitní jurisdikci.

9) Místodržitelský dekret z 11. února 1651, SÚA, JS CVII/1, č. 15.

10) SÚA, Stará manipulace [dále jen SM] P 71/10.

11) AUK, sbírka listin, sign. I/99e.

12) Beránek, Správa, s. 221, pozn. č. 151; SÚA, SM P 130/131.

být zastoupen novoměstským či malostranským hejtmanem, nebo primátorem, resp. nejstarším radním Starého či Nového Města a Malé Strany. V případě vzniku tumultu musel úřad příslušného města neprodleně podat oznámení prezidentu delegovaného soudu a ve spojení s městskou a vojenskou ozbrojenou mocí zadržet viníky. Další postup odpovídal staršímu nařízení Ferdinanda III., navíc bylo ještě stanoveno, že průběh soudu má být řádně zaprotokolován kvalifikovaným aktuárem.¹³⁾

Tolik teorie. Praxe podává obraz daleko pestřejší. Univerzita se samozřejmě snažila trestat své provinilé studenty sama, a tak jurisdikční spory nikdy neustaly, vlekly se s vnucenou tolerancí ze strany zeměpanských orgánů po řadu dalších desetiletí a přítrž jim učinil až radikální krok Josefa II., který dekretem z 27. února 1784 zrušil s konečnou platností soudní pravomoc akademického senátu.

Charakteristickým rysem korespondence spojené s kompetenčními spory je nepřetržitě odvolávání se akademických představitelů na univerzitní privilegia a v odpověď na to obezřetné, ale v teoretické rovině rázné, vysvětlování místodržících, že se nejedná o narušování výsad univerzity, ale pouze o postih rušitelů veřejného klidu a pořádku, který všem leží tolik na srdci.¹⁴⁾ Veřejný klid — tranquillitas publica — je slovním spojením, jehož se s oblibou na obou stranách velmi často užívalo.

Jak už jsem se zmínila, univerzitní jurisdikce se vztahovala jen na řádně imatrikované studenty. Proto je zcela jasné, že zápis do matriky nebyl pouhým formálním aktem, ale nezbytným krokem, který měl krom jiného pro studenty nedocenitelný praktický význam. V některých letech dokonce neakademické úřady požadovaly, aby každý řádný student měl u sebe osvědčení od svého profesora, aby nemohlo dojít k přehmatu, jenž by zapříčinil další nárůst univerzitních stížností na útisk jejich příslušníků.¹⁵⁾

Nad pořádkem na univerzitě a obecným klidem měl bdít také superintendent, jehož moc se ovšem ostatní členové akademického magistrátu snažili co nejvíce omezit.¹⁶⁾ A skutečně, až do dob T. Birelliho se mezi těmito úředníky nenašla osobnost, která by si získala prioritní postavení. Vůdčí silou akademického magistrátu byli otcové řádu Tovaryšstva Ježíšova, nejbedlivější strážci a ochránci svých výsad i akademických svobod. Jezuité se sice nesměli účastnit projednávání kriminálních deliktů, v těchto případech je zastupovali kolegiáti právnické a lékařské fakulty,¹⁷⁾ ale jejich vliv je patrný i zde. Při výzkumu postupu univerzitních orgánů proti provinilým studentům nalezneme mnohé důkazy o shovívavosti zejména jezuitských profesorů ke svým žákům.

¹³⁾ 26. 10. 1708, Wien, SÚA, SM P 71/11 — II.

¹⁴⁾ SÚA, SM P 71/11 {1644—1749}.

¹⁵⁾ Např. podle místodržitelského nařízení městským hejtmanům ze 13. února 1695, SÚA, SM U 1/1/20b.

¹⁶⁾ Beránek, *Správa* s. 218.

¹⁷⁾ Ve shodě s ustanoveními církevního práva tak rozhodl ve svých instrukcích Leopold I. 16. září 1656.

Z rozboru protokolů o zasedáních akademického magistrátu snadno zjistíme frekvenci nejčastěji projednávaných případů studentských přestupků i zločinů. Byly to násilnosti a loupeže v židovském městě, souboje, noční i denní výtržnosti s tasenou zbraní, halasné rušení klidu, případně i nedovolené užívání palných zbraní, slovní a fyzické urážky vojáků a důstojníků, resp. pokojných občanů, končící zraněním nebo smrtí, krádeže a konečně tumulty (pokud viníky nepostihoval delegovaný soud).¹⁸⁾ Za to přicházely v úvahu následující tresty: finanční postih, uvěznění v univerzitním karceru (v době od několika dnů po několik měsíců, přičemž větší provinilci byli trestáni těžším podzemním karcerem) a exmatrikulace (relegace), tj. zbavení veškerých akademických práv často spojené i s vykázáním z Prahy.¹⁹⁾ Zvláštním trestem bylo ještě odvedení na nucené veřejné práce; ve druhé polovině 17. století byli takto odsouzení studenti posíláni budovat protiturecká opevnění v Uhrách.²⁰⁾

Rektor a akademický magistrát vydávali pravidelně, nejčastěji ve spojení s oznámením imatrikulace na začátku nového školního roku, taxativní výčet zákazů. Tyto vyhlášky končí přísnou verbální kominací, kde se hrozí nejtěžšími tresty, ale jak budou aplikovány, je už méně zřejmé. Formulář univerzitních intimací se s postupem času vyvíjel, rozšiřovala se i škála zmiňovaných nepravostí, ovšem skutečný dopad zákazů byl nevelký. O tom svědčí právě železná pravidelnost vydávání vyhlášek, které někdy, ve chvílích obzvlášť hrubého porušení pořádku, objevíme také uprostřed roku. Zakazovány byly především všechny denní i noční výtržnosti, noční vycházky (v případě nezbytného nočního pohybu po městě musel mít student s sebou rozsvícenou lucernu), nedovolená shromáždění, rozruchy a tumulty, hraní na hudební nástroje po hospodách a tavernách a zpěv oplzlých písní. Provozování zbožné hudby měli povoleno jen chudí studenti pro získání almužen. Po r. 1661 se opakovaly zákazy veřejného nošení zbraní a posléze i jakékoliv urážení veřejných činitelů vylepováním posměšných listů, tzv. paskvilů. Závěrečné vyhrožování tresty mělo obvykle tuto formu: „Scientes, quod, si quis contra hoc Edictum contumaciter delinquens, in loco cujuscunque motus aut tumultus, tametsi curiositas gratia se illuc contulisset, deprehensus fuerit, perinde, acsi ipsissimus Author foret, omnibus Universitatis privilegiis exutus, poenis gravissimis, pro qualitate circumstatiarum secundum jura et statuta, citra omnem personae respectum in terrorem justissimum, et horribile aliorum exemplum, propter salutem publicam, quae Suprema Lex debet, irremissibiliter afficietur.“²¹⁾ K tomu ješ-

¹⁸⁾ *Protocollum [judiciale] almae... universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*, AUK, rkp. A 16.

¹⁹⁾ Analogickou stupnici trestů nacházíme i na jiných univerzitách. Podrobně se touto problematikou v 17. a 18. stol. zabýval v novější době např. H.—W. Thümmel, *Die Tübinger Universitätsverfassung im Zeitalter des Absolutismus*, Tübingen 1975, s. 391—8.

²⁰⁾ Např. 7. října 1684 byl odsouzen Karel Kratochvíl, student logiky, na 1 rok nucených prací na Dunaji za zabití A. Haubta, AUK, rkp. A 58 II — *Libri sententiarum et decretorum [senatus academici] 1682—1699*, f. 7^a — 3^a.

²¹⁾ Sbírká univerzitních vyhlášek a ohlášek AUK, A 78 I—III. Konkrétní příklad citován z vyhlášky ze dne 29. listopadu 1695 (A 78 II).

tě rektor a magistrát odrazovali studenty od nezdravé falešné solidarity a slibovali všem, kdo odhalí původce rozbrojů, výhody i laskavé a štedré zacházení.

Přes všechna tato opatření ze strany univerzity i státu ovšem k bouřím docházelo a ne zřídka: jenom mezi lety 1650—1710 je možno napočítat asi 11 velkých několikadenních tumultů. Jejich průběh se namnoze podřizoval obdobnému schématu — studenti se dostali do sporu s vojáky v některém z pražských hostinců, nebo jeho okolí, obě strany tasily kordy, obě strany přivedly posily, přičemž se nepokoje lavinovitě rozšířily a na stranu studentů se s nevšední ochotou připojili i řemeslničtí tovaryši a učni. Při té příležitosti mládež vyrabovala část židovského města, případně celý rozruch napadením židů přímo začal. Postih viníků pak záležel na tom, zda se někoho skutečně podařilo přistihnout in flagranti. Pokud ne, celá záležitost se odbyla obecnými napomenutími, pokud se student ocitl v městském nebo vojenském vězení, začal boj o soudní pravomoc nad ním. Velitelé pražské posádky se dožadovali satisfakce, židé císařské ochrany, místodržící usilovali o náležité uplatnění práva. Postup univerzitních hodnostářů pak vykazuje tyto rysy: zeměpanským úřadům často vysvětlují, že původci nebyli studenti, ale nekalé živly skrývající se za dobrým jménem studentů, na armádu apelují, aby více dbala na svou kázeň, studentům přísně hrozí, ale většinou zasahují poměrně mírně.

Situace byla nadto ztížena i skutečností, že nepanovaly příliš přátelské vztahy ani mezi místodržícími a veliteli pražské posádky, které plynuly z toho, že generálové se cítili omezováni zásahy zemské vlády do vojenských záležitostí. V r. 1691 došlo k těžkým neshodám mezi místodržícími a generálem Daunem mj. pro vzájemné odpírání náležitých titulů a podobné spory propukly také v r. 1727 s generálem Sickingenem.²²⁾

Pro ilustraci uvedu několik nejkřiklavějších ukázek rušení veřejného pořádku a klidu v „temném“ období Prahy za Leopolda I.²³⁾ Na počátku je ještě třeba vrátit se do doby před univerzitní unií r. 1654 a připomenout studentské nepokoje, které sehrály důležitou roli za tahanic kardinála Harracha s jezuitou o univerzitu. V r. 1636 se v hostinci vzájemně napadli klerik arcibiskupského semináře s karolinským studentem. Studenta, který klerik poranil, postavil Harrach před arcibiskupský soud a exkomunikoval ho z církve, což vyvolalo velké pobouření v řadách jeho kolegů. Studenti zaslali rektorovi a děkanům pamětní spis, kde vyhrožují otevřenou vzpourou, pokud kardinál exkomunikaci nezruší. Záležitost se vlekla po dva roky, zasahovali místodržící i papežská stolice. Problémy kompetence jednotlivých soudů přerostly v otázky oprávněnosti nároků zúčastněných protihráčů na univerzitu samu. Neklidní studenti napětí jen zvyšovali. Rozhodnutí si

²²⁾ Srv. F. Roubík, Místodržitelství v Čechách v letech 1577—1749, SAP XVII/2 (1967), s. 539—603, s. 567. Roubík ovšem soudí, že spory mezi místodržiteli a generálem Daunem vedly k „bouřím lidu a studentů“ proti pražskému veliteli. Bouře proti Daunovi měly ale příčinu daleko prozaičtější — běžné půtky s vojáky v hostincích atp.

²³⁾ Přívlastku „temný“ zde neužívám ve smyslu, který bývá této epoše často přiřazován — jako ono jiráskovské „Temno“, tj. doba úpadku, ale proto, že zvl. do druhé poloviny 17. stol. nevneseš dosud historikové příliš „jasu“.

nakonec pro sebe vyhradil panovník a k zamezení dalších roztržek jmenoval 21. června 1638 Bedřicha z Talmberka protektorem Karlovy univerzity. Předtím ale ještě napomenul jak Harracha, tak jezuitu, doporučil jim větší skromnost a upozornil, že takovéto spory závažně ohrožují novou víru v Čechách.²⁴⁾

Na to následoval přísný zákaz nošení zbraní studenty, který se do r. 1648 ještě několikrát opakoval, zejména když po bitkách v ulicích města zůstávali mrtví a ranění. Po slavné obraně Prahy proti švédským vojskům byli studenti naopak nejen pochváleni, ale i odměněni, císař jim věnoval nejen praporek, zlaté řetězy atp., ale i muškety, kterými je předtím vybavil staroměstský purkmistr.²⁵⁾ Ty byly uloženy ve zbrojnici Karolina a používány i později, ovšem ne proti vnějšímu nepříteli.

Z r. 1652 je znám příklad výtržností, které ztropili dokonce klerikové cisterciáckého Bernardina vracející se z přednášek v arcibiskupském semináři. Zastali se proti vojákům venkovského kněze (podle výpovědi opilého) a vyvolali rvačku v nebezpečné blízkosti skladu střelného prachu.²⁶⁾

V r. 1654 došlo během krátké doby hned ke dvěma bouřím. Dne 17. dubna zastřelil při vzájemné potyčce mušketyr pluku generála de la Crone studenta a jeho spolužáci, mstící smrt svého kolegy, způsobili rozsáhlé nepokoje (spojení se vždy ochotnými řemeslnickými tovaryši), které se přenesly i do židovského města. Místodržící vydali ostré nařízení městským hejtmanům, aby zasáhli se vsí vehemencí, a nabádali také rektora univerzity, aby uklidnil své studenty. Generál určil komisaře, který měl vyšetřit okolnosti zabíjení a podle místodržitelského dekretu z 23. května měl být viník uvězněn na novoměstské radnici. Sám rektor jednal v téže věci ještě osobně s místodržícími, aby byl provinilý voják skutečně příkladně potrestán a krom toho univerzita odškodněna.²⁷⁾

V červnu téhož roku několik studentů napadlo z blíže neznámé příčiny hlavní staroměstskou strážnici, na což si stěžuje velitel de la Crone a požaduje, aby útočníci i všichni jim podobní nebyli nyní ani napříště souzeni akademickým magistrátem. V tomto případě zasedl opravdu delegovaný soud, který deset dnů po incidentu předložil záznamy z výslechů pěti studentů, ale rozsudek sám se mi nepodařilo zjistit.²⁸⁾ Dozvuky rozbrojů s de la Cronovými vojáky zaznívají ještě z panovnického reskriptu místodržícím, v němž císař své zástupce v Praze nabádá, aby i v dalších obdobných událostech zasahovali co nejrychleji oni a ne-

²⁴⁾ F. Krásil, Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od r. 1623—1667, Praha 1886, s. 317—8.

²⁵⁾ Srv. A. Werner, Die Studenten—Legionen der Prager Universität (1648—1848), Prag s. 13, 24.

²⁶⁾ A. Soldát, Z dějin knížecího arcibiskupského semináře v Praze, Sborník historického kroužku 1896, s. 84, pozn. 2.

²⁷⁾ SÚA, SM P 71/11 — I (17. 4. — 22. 4. 1654), JS CVII/1 č. 16 (23. 4. 1654), č. 17 (25. 5. 1654).

²⁸⁾ SÚA, SM P 71/11 — I (16. 6. 1654, 27. 6. 1654), JS CVII/1 č. 18.

přenechávali iniciativu univerzitě, protože pouze jim náleží rozhodování v těchto ožehavých záležitostech.²⁹⁾

V březnu r. 1655 se studenti střetli na Novém Městě se španělskými vojáky a vystoupili nevybíravě i proti verbířům. Výtržností se zúčastnilo podle očitých svědků údajně asi 500 studentů. Císař znovu apeluje na místodržící, aby zajistili důkladné vyšetření, neboť hrozí „periculum in mora“.³⁰⁾ Zdá se, že zde však zasáhl bystřeji akademický magistrát, při vyšetřování byli dva studenti filozofie a jeden posluchač práv označeni za původce tumultu na Koňském trhu a postíženi nejtěžším univerzitním trestem — vyloučením a zbavením všech privilegií.³¹⁾

Ozbrojená pozdvižení proti vojákům se opakovala také v letech 1660 a 1664. K utišení bouří v červnu 1660 příkazují místodržící pražským magistrátům, aby měly k dispozici dnem i nocí 100 mužů v pohotovosti.³²⁾ O rozbrojích z r. 1664 se dochovaly výpovědi některých vojáků z pluku generála de la Crone vyslýchaných vojenským auditorem, které velitel zaslal rektorovi univerzity, aby prokázal nevinu svých podřízených. Podle těchto dokumentů procházel 1. května vojn Ondřej Matscher pokojně Kaprovou ulicí, kde byl napaden studentem, jenž na něj bez příčiny tasil kord. Matscher se bránil, byl ale obklíčen studentskou přesilou, odzbrojen a donucen k útěku. Vzniklý tumult měl rozehnat službu konající kaprál ze staroměstské strážnice se svým mužstvem, ovšem neuspěl. Studenti, které chtěl zatknout, se ukryli v jednom z domů, na ulici se strhla velká bitka, v níž byly na obou stranách použity i palné zbraně a nepokoje se záhy rozšířily také do sousedního židovského města.³³⁾

Neobyčejně zajímavým svědeckvím o postoji univerzitních hodnostářů ke studentstvu a jeho činnosti je memoriál rektora Václava Zimmermanna z 27. září 1667 adresovaný místodržícím. Vznikl jako odpověď na četné výčitky zemské vlády a stížnosti na špatné chování studentů, která svým duchem, obratným převáděním pozornosti na protivníky, nemůže nepřipomenout elegantní líčení rozhovoru pana de Tréville s králem Ludvíkem XIII. ohledně souboje mušketýrů s kardinálovou gardou z pera A. Dumase.³⁴⁾ Hned na začátku Zimmermann upozorňuje, že mnohá srocení a výstřelky nejsou dílem studentů, ale pochybných tuláků, vystupujících jménem studentů a tupících dobré jméno univerzity. Poté vypisuje, jaká precizní opatření navrhuje pro vedení matrik a katalogů, aby se dosáhlo dokonalé evidence a přehledu, aby se neomylně rozlišili řádní studenti od povalečů. Ostatně instituce městské i státní by měly více dbát na to, aby tito tuláci nenalézali pohodlné přístřeší v domech měšťanů. Zvláště by se měli mít měšťané na pozoru při vybírání preceptorů pro své synky. Vyskytují se totiž i takoví jedinci, kteří

²⁹⁾ SÚA, SM P 71/11 — I, panovník se zde přímo odvolává na mínění generála de la Crone, který ho o událostech informoval.

³⁰⁾ SÚA, SM U 1/1/20a.

³¹⁾ AUK, rkp. A 58 I, f. 6a [datum exmatrikulace je 13. 3. 1655].

³²⁾ 6. 8. 1660, SÚA, SM P 71/11—I; srv. i JS CXVII/1.

³³⁾ 7. 5. 1664, SÚA, JS CVII/1, č. 25.

³⁴⁾ A. Dumas, *Tři mušketýři*, Praha 1956, s. 54—5.

řádna studia jen předstírají, vyhledávají kondice, aby si údajně zajistili prostředky k obživě, ale peníze, získané za nekvalitní výuku dětí je svádí k hýření, nočním pitkám a nepravostem. Na závěr podotýká jezuitský rektor, že podle dlouholeté zkušenosti chová pražská posádka jakousi podivnou nenávisť vůči studentům. Toto pohrdání bouří myslí mladých studentů a nutí je k odvetě, z čehož vzniká mnohé pohoršení. Je proto velmi žádoucí, aby garnizonní pluky vynikaly více než dosud vojenskou přísností a oplývaly vojenskými ctnostmi.³⁵⁾ Není ani třeba dodávat, že názory místodržících, městských úřadů i vojenských velitelů byly poněkud odlišné.

Apely univerzity na velitele, aby uklidil svou posádku, se opakovaly např. v dubnu r. 1675, kdy o velikonocích došlo znovu ke většímu vzbouření, při němž byl jeden ze studentů zabit. Akademický magistrát vyslychal některé aktéry a rozhodl, že budou přísně napomenuti, ale zároveň vyslal univerzitního notáře ke generálu Kaisersteinovi, aby zajistil pořádek i u pluku. Generál požadované přislíbil, ale v odpovědi, jejíž obsah je shodný se současným místodržitelským nařízením, nabádal, aby se studenti zdrželi všeho zakázaného spolčování a dali konečně vojákům pokoj.³⁶⁾

V květnu r. 1683 došlo k bojům v bezprostřední blízkosti Karolina. Odpoledne 26. května se konaly ve starobylé koleji filozofické disputace. Několik studentů, kteří postávali venku — řádně oděni do plášťů, bylo vyprovokováno hrubostmi procházejících vojáků a záhy po slovním souboji přišly na řadu kordy. Podle výpovědi zúčastněných studentů někteří z nich ani zbraně neměli a bránili se pouze pláští či holemi. Čtyři byli zraněni, jak doložili potvrzením zkoušených chirurgů. Jeden ze studentů utíkal do Karolina a vojáci ho v zápalu boje pronásledovali, a tak ke svému vlastnímu neštěstí porušili imunitu akademické půdy. Tento fakt dosvědčil děkan filozofické fakulty a rektor, který se stal svědkem šarvátky na sklonku večera. Souběžně s těmito událostmi jiní studenti pronikli do židovského města, kde se odehrály velice nedůstojné scény. Za tuto bouři byli nejvíce postiženi viníci z řad vojska: dva z nich museli v přítomnosti univerzitní delegace podstoupit těžký trest bitím a jeden byl posazen na osla. Univerzita pak ještě žádala finanční odškodnění pro své zraněné příslušníky.³⁷⁾

Tehdejší vojenský velitel v Praze generál Kaiserstein, jehož jsme poznali už z předchozích událostí, osobně informoval císaře o dalších nepokojích, tentokrát z února r. 1686. Jakýsi žid, napadený studentem, hledal ochranu na strážnici a po zásahu armády propuklo vzbouření, které zneklidňovalo Prahu po tři dni. Boje nabyly velkého rozsahu, studenti přepadali židovské město projíždějce se

³⁵⁾ 27. 9. 1667, SÚA, JS CVII/1, č. 29.

³⁶⁾ AUK, rkp. A 16a, f. 271^{a-b} [9. 4. 1675].

³⁷⁾ AUK, rkp. A 16b, f. 110^a — 114^a. O tomto tumultu se zmiňuje i J. Svátek, *Dějiny Čech a Morávy nové doby II/3*, Praha 1899, s. 375—6 [dále, Svátek, *Dějiny*], který líčí hlavně výtržnosti v židovském městě na základě svědeckvím deníku německého diplomata Passera. Podle něj bylo zdevastováno několik domů, zničena synagoga, zabit jeden žid a deset dalších zraněno a zneuctěn hrob rabína.

na koních, které uloupili strážím, střelelo se a výsledkem byli mrtví a zranění. Generál se marně pokoušel bouři uklidnit, stěžuje si na nedostatek mužstva a neochotu městských rad i hejtmanů poskytnout účinnou pomoc. K té byli nakonec přinuceni až naléhavým příkazem místodržících. Závěrem Kaiserstein upozorňuje, že tyto excesy, až příliš časté, jsou umožňovány tím, že nedochází k exemplárnímu potrestání, a velké obavy vzbuzuje fakt, že nacházejí obrovský ohlas i u dalších nepokojných živlů ve městě, které označuje slovy „gemeine pöbel und unruhige gesindl“.³⁸⁾

Kolem 10. března 1690 se stali terčem studentských výbojů poznovu židé. Opakuje se plundrování, zraňování obyvatel a tato těžká příkoří vedou židovskou obec k ponížené stížnosti místodržitelům s prosbou o náležitou obranu všech souvěrců, kteří, jak známo, stojí pod císařskou ochranou. Studenti, rozhořčení tím, že někteří z nich byli uvrženi do civilního vězení, pojalí tuto akci skutečně velkoryse. Dochovaly se listy, jimiž se studenti všech fakult svolávají na tzv. Tummelplatz k obraně svých neporušitelných práv a výsad. „Vítání buďte všichni, kdož se zdobíte čestným jménem studentů, kdož jste pamětlivi svých přísah a toužíte bránit svá privilegia!“, vyzývá jeden ze vzpomenutých dokumentů.

O pečlivém hledání organizátorů přímo na univerzitě jsme dobře informováni. Akademický magistrát totiž provedl na pokyn místodržících důkladný grafologický výzkum, aby odhalil autory svolávacích listů. Profesori porovnávali písma svých žáků, notář komparoval studentské žádosti a podání s inkriminovanými písemnostmi. Za původce byl potom označen Benedikt Tustinger, který měl být potrestán, ale předtím ještě magistrát žádá o vydání jiného studenta, zatčeného přímo v židovském městě, aby mohl být s Tustingerem konfrontován. Tustinger byl nakonec relegován a akademický magistrát vydal přísné varování všem ostatním, které bylo čteno ve velké aule. Ovšem ve zprávě univerzity místodržícím z 25. dubna je obsaženo i ohrazení: opět ne všechno je vina studujících, protože i do Karolina mohou proniknout „ledajací lidé“, a varování: univerzita neručí za to, že po zprávě o uvěznění jistého advokáta Jäckela (akademického občana a zřejmě zastávce studentů) v Bílé věži nevzniknou nové bouře.³⁹⁾

Podrobné svědectví o příchodu velkých nepokojích pochází z r. 1697. Základním podkladem vypovídajícím, byť zaujatě, o průběhu tumultu je obsáhlý popis jednoho ze zúčastněných studentů nazvaný „Patricularia oder Brändteicher bericht, das sich jüngst zugetragenem streites zwischen denen heldmüthigen und dapferen herrn Prager Studenten undt dassigen gesambten Soldaten uhrsach, anfang, endt...“⁴⁰⁾ Dne 14. července 1697 došlo v jedné z hospod na Koňském trhu „bey einen guten truncke — lager-bier“ k hádce řemeslnických tovaryšů s vojáky. Tovaryšům přispěchal na pomoc jeden odvážný student práv s taseným kordem, který pak musel ustoupit vojenské hlídce o síle sedmi mužů. Před zatčením se za-

³⁸⁾ 27. 2. 1686, SÚA, SM P 130/131.

³⁹⁾ 10. 3. — 25. 4. 1690, SÚA, SM P 71/11 — I.

⁴⁰⁾ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, RA, Lobkovicové roudničtí Q 17/40.

chránil útekem do kláštera františkánů u P. Marie Sněžné, odtud pronásledován vojáky, vyběhl opět do ulic, kde se spojil s několika kolegy. S nimi už lehce zahnal vojáky až do novoměstské strážnice. To už se kolem vytvořil shluk většího množství lidí, kteří strážnici oblehli. Tehdy rozkázal tamní velitel hejtman Kirnberg střilet do davu. Jistý krejčovský učeň byl těžce zraněn a následujícího dne zemřel. Studenti zorganizovali všeobecné shromáždění v Karolinu, ozbrojili se mušketami a pistolemi z univerzitní zbrojnice a vytáhli znovu proti novoměstské strážnici. Rozvášněný zástup (údajně 3 000 lidí) obklíčil nejen novoměstskou, ale i staroměstskou hlavní strážnici a odřízl vojáky od přísunu potravin i střeliva („und die nacht eintrachte, kame denen armen musquetieren der hunger in den magen“). Subalterní velitelé vojenských mužstev byli bezradní, bez naděje na posily a studenti vítězili na mnoha místech. Opět vnikli také do židovského města, jehož pronásledování obyvatelé se snažili bránit kameny. Nakonec studenti vytvořili „pěkný batalion“ a dohodli se, že vytáhnou na Malou Stranu přímo k velitelovi pražské posádky generálu Daunovi. Svůj úmysl vzápětí realizovali, obsadili všechny přístupy na Malostranské náměstí a vyslali k Daunovi delegaci, která měla dojednat úplnou amnestii pro všechny účastníky a peněžní náhradu pro zraněné. Generál údajně všechno slíbil a pozdravil shromážděné zvoláním „Vivant generosi domini studiosi“⁴¹⁾

Autor zprávy, kterou jsem předložila ve stručném výtahu, ještě vyzdvihl, že studenti prý za celé tři dni nikoho nezabili, ale posádka má na svědomí nevinnou mladou oběť. Své „hrdinné“ skutky doplnili studenti ještě satirickými veršovanými výtvary, v nichž se vysmívají neúspěšným důstojníkům.⁴²⁾

Tento největší pražský tumult v druhé polovině 17. století vyvolal značné rozpaky. Vyšla najevo slabost a neschopnost posádky, která nemohla nasadit na pořádkovou službu všechny síly, ani nemohla užít pro boj proti výtržníkům všech prostředků. Dokonce i sami studenti litují nebohé nováčky, seelské synky, kteří neměli proti zkušeným univerzitním šermířům mnoho šancí. Záhy po červencových bouřích došlo k jednáním o posílení vojska a zlepšení obrany strážnic, zvláště na Malé Straně, umístěním pouličních zátarasů, tzv. španělských jezdců.⁴³⁾

Rektor a akademický magistrát vydali ještě 16. července novou vyhlášku proti všemu srocování a ohrožování klidu a varují, aby studenti tyto akce nejen neorganizovali, ale pokud se s nimi náhodou setkají, aby se neprodleně, důstojně a pokojně vzdálili.⁴⁴⁾ Dohrou událostí je relegace studenta Karla Novotného ze 7. září t. r. pro těžká provinění proti všem univerzitním výnosům, aktivní účast v bitce

⁴¹⁾ Srv. i Svátek, Dějiny s. 377—380 a F. B. Mikovec, Bouře studentů pražských r. 1697, Lumír 1862, s. 9—10, 110—111. Svátek ve své práci vycházel z Mikovce, znal i jeho písemnou pozůstalost (za upozornění na tuto skutečnost velice děkuji dr. B. Zilynskému).

⁴²⁾ Viz příloha k článku — uvedený studentský „paskvil“ uložen v SOA Litoměřice, pob. Žitenice, RA, Lobkovicové roudničtí Q 17/40.

⁴³⁾ 1.—29. 8. 1697, SÚA, SM P 71/11 — I.

⁴⁴⁾ 16. 7. 1697, AUK, A 78 II, č. 10.

s Daunovými vojáky, střelbu z pistolí a podněcování ostatních k nepravostem.⁴⁵⁾

Uvedený výčet nepokojů leopoldovského období zakončím upozorněním na univerzitní vyhlášku z 23. září 1699. Její znění se tentokrát odlišuje od zavedeného formuláře, z textu je zřejmá skutečná obava vydavatelů z možného pozdvižení, které by mohlo vyvolat nebývale přísný zákrok. Studenti se totiž chystali překazit popravu bývalého kolegy Jana Fitzhumba odsouzeného pro vraždu. S dosud neslýchanou zpupností, jak píše univerzitní představitel, určili za místo shromáždění proti exekuci hřbitov farního kostela u sv. Jindřicha na Novém Městě a hrozili ohněm a mečem všem, kdo „naplňují dílo svatosvaté justice“. Proto rektor a magistrát zakazují takovéto spiknutí, nařizují studentům buď odejet k rodičům, nebo se zdržovat ve svých příbytcích a nevystupovat proti exekuci ani faktickými skutky, ani psaním pobuřujících listů. Několikrát zdůrazňují, že Jan Fitzhumb již nepatří k univerzitě a že nikdo nesmí dopustit, aby „Alma Mater, která je matkou a pěstitelkou ctností“ byla chápána jako ochránkyně nejtěžších zločinů.⁴⁶⁾

Na zmíněných pozdviženích i jiných výtržnostech se svorně podíleli studující všech fakult i gymnaziálních tříd. Pokud bývají mezi aktéry nejčastěji zmiňováni posluchači filozofie, pak proto, že tato fakulta byla nejpočetnější. Po nich následují právníci, kteří ještě předtím, než vstoupili do veřejného života, aby právo ochraňovali, sami si vyzkoušeli jeho porušování.⁴⁷⁾ Z prozkoumaných materiálů univerzitní provenience zřetelně vystupuje velice vyvinuté chápání vlastní výlučnosti studentů, podložené nekompromisním výkladem akademických privilegií a odmítáním jakýchkoliv vnějších zásahů. Boj proti těmto zásahům je charakteristický pro celé pouhijní období pro univerzitu jako instituci i většinu jejich příslušníků. Nejmocnější oporou tohoto úsilí byl jezuitský řád, jak se ukázalo jednoznačně i v průběhu 18. století v odmítání absolutistických centralizujících reforem.

S hájením akademických výsad je spojena i vytrvalá snaha akademického magistrátu (později judiciálního senátu) soudit veškerá provinění všech osob patřících pod univerzitní jurisdikci. Kompetenční spory se týkaly více toho, zda ten který delikt spadá pod pravomoc univerzity, zatímco seznam osob byl celkem přesně stanoven. Trestry uplatňované na univerzitě byly opravdu mírnější než u jiných institucí. Např. exmatrikulace byla v období 1656—1715 provedena jen ve 23 případech.⁴⁸⁾ Naproti tomu se zdá, že příčin přísnějšího postihu bylo mnohem více, jak vyplývá už z výše uvedeného nástinu i z analogického vývoje během 18. století.⁴⁹⁾

⁴⁵⁾ 7. 9. 1697, AUK, rkp. A 58 II, f. 116^b — 117^a.

⁴⁶⁾ 23. 9. 1699, AUK, A 78 III, č. 78.

⁴⁷⁾ Pro období po r. 1654 nemáme dosud novým výzkumem zjištěny počty studentů na všech fakultách, ani jejich sociální složení. V jednom ze soudobých pramenů — podání akademického magistrátu místodržícím z 25. dubna 1690 (SÚA, SM P 71/11 — I) — je uvedeno, že počet univerzitních studentů přesahuje 2 000.

⁴⁸⁾ AUK, rkp. A 58 I — III (1652—1715).

⁴⁹⁾ Velké protižidovské akce jsou doloženy např. v r. 1767. Studenti tehdy dokonce požadovali, aby každý žid, který potká někoho ze studujících, uctivě smekl. Když bylo několik studentů uvězněno v městském vězení, strhla se opět velká bouře, která zcela

Proto je patrné, že pozdější stížnosti na pokles mravů na univerzitě mohou působit jen jako řečnické fráze, plynoucí z neznalosti starších poměrů. Na to moudře upozorňuje studijní ředitel právnické fakulty Josef Krtička v r. 1819 v odpovědi na výtky dvorských úřadů, že na vysoké škole upadá kázeň a příčinou toho je úbytek úcty akademické mládeže k představeným. Při porovnávání soudobé mládeže s dřívější vzpomíná, jak býval svědkem každoročních povstání akademiků proti židům, která musela být mírněna za pomoci armády. A to vše za otců jezuitů, jejichž výchovné metody bývaly tak oceňovány. Naopak od doby zrušení řádu vzrostla láska k vědám, literatuře a umění i s tím spojená mravnost.⁵⁰⁾

Příloha

Pásquil, so allhier im Prag wieder dem General Thaur und anderen Officieren ist nach der gehaltenen action zwischen denen Studenten undt Pragerischen Soldaten gemacht worden.

Herr General quid Iuris
meynsten das es sey,
wann mann in der chur ist
einer toll Studenten rey
gelt, sie können angst einiagen
deiner bernheuter schar.
Ja dir selbst ins gschicht nach sagen,
dass du seyst ein alter narr,
Hundts, Futh, Bernheuter,
Pellet undt Loss,
Kirnberg ein schneider,
gantz Courage loss.
Dieses hat sich jetz gewiesen,
als Studenten, wer sie seynd,
Couragirten sehen liesen,
dass du umb zu werken freund,
viermahl hundert gulden
schwitzen must vor forcht,
und was noch am schulden,
sie dir haben angehort.
Pfui! wer teuffel solt es meynen

připomíná všechny starší události. Srv. J. Nováček, Studentské nepokoje v Praze r. 1767, ČČH XV, (1909), s. 463—4 a patent zakazující další pozdvižení ze 14. 9. 1767, AUK, Sbírka listin, sign. I/100e.

⁵⁰⁾ 20. 2. 1819, SÚA, PG 1816—1820, 15 c/39. Za laskavé upozornění na tuto citaci děkuji dr. M. Pavlíkové.

dass ein solcher General
mit ein gantzen hauf der seinen
sey in der Bernheuter zahl.

Alius

Studenten hielten in zaum
den Generalen Taun.
In dem sie aggraviert
von ihren viel blessirt.
Studenten grosser schwarm
tracht ihm zu würgen unnarm,
undt haben in der Chur
in guter positur,
darbey wurd ihm nicht wohl
denckt wass er thuen soll,
erdacht die vantion
vier hundert gab zum lohn.
O gross verzagten Narren
dass sie darbey verharren,
wo reputation
versiret, mann gibt der lohn,
der hund der wolt viel bellen
zur gegenwehr sich stellen.
Es hulft nichts allarmirt
seyn, er wurd dissarmirt
dem anderen, so von adel
scheint, ist nur von der nadel
gefährlich taugt der orth,
auf Wien gieng flüchtig forth.
Weil es ging dapfer Loss
so hat gedacht auch loss
zu geben gute worth
sey besser als ein Morth.
Thut mann die sach betrachten
wirdt jeder leicht er wachten
dass grosse Narrethey
sey fast und buberey
unöthig Krieg anfangen
undt dass verdient zu hangen
der ohne vorbedacht
Studenten auf rührisch macht.

General Taun

hauptmann Pellet von Hund

Kirnberg

hauptmann Loss

**Studententumulte an der Prager Universität in der zweiten Hälfte
des 17. Jahrhunderts**

ZUSAMMENFASSUNG

Einen typischen Bestandteil des Studentenlebens an den europäischen Hochschulen bildeten unter anderem auch Scharmützel mit Soldaten und verschiedene Strassenkrawalle. Ähnlich war dies auch in Prag in der Periode nach der Universitätsunion im Jahre 1654. Es kam damals oft zu weitgehenden Aufrehrn, die ganze Stadt erschütterten. Die Studententumulte waren hauptsächlich gegen die Soldaten der Prager Garnison und die Bewohner der Judenstadt gerichtet.

Die Eingriffe gegen die Anstifter solcher Ereignisse führten oft zu Streitigkeiten, zwischen dem akademischen Magistrat und den städtischen und anderen Gerichtsinstanzen, deren Gegenstand die Jurisdiktion über die Studenten war. Gerade in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts kristallisierten sich die Streitigkeiten über die Befugnisse des besonderen Gerichtes (iudicium delegatum) aus, welches vom Landesherren zur Bestrafung der Hauptakteure der Tumulte vom 21. 1. 1651 errichtet worden war. Die Universität sah in diesem Gericht einen großen Eingriff, der die Gerichtsbefugnisse des akademischen Magistrates verletzte, die sich auf alle ordentlich eingeschriebenen Studenten bezog. Der Widerstand der Universität brachte aber erst im Jahre 1708 einen Teilerfolg, als durch ein Reskript Joseph I., die Besetzung des delegierten Gerichtes erweitert wurde, in welchem nun auch die Seniore der medizinischen und juristischen Fakultäten als Beisitzer wirken konnten.

In der Praxis bemühte sich die Universität immer, ihre Studenten, die sich verschuldet hatten, selbst zu bestrafen, und so verzogen sich die Streitigkeiten um die Jurisdiktion bis zum Jahre 1784, in welchem Joseph II. endgültig die Gerichtsbefugnisse des akademischen Senates auflöste. Die Strafen, die an der Universität auferlegt wurden, waren mit den Strafen an anderen Hochschulen der damaligen Zeit analogisch: Geldstrafen, Karzer und Exmatrikulation, in der Mehrzahl waren wörtliche Ermahnungen der Studenten und Aufrufe zur Ruhe und Fernhaltung von allen unerlaubten Bündnissen.

Trotz aller Massnahmen seitens der Universität und des Staates, kam es verhältnismässig oft zu Aufrehrn, sodass wir nur für die Jahre 1650—1710, im ganzen 11 grosse mehrtägige Tumulte anführen können. Zu den grössten gehören die Unruhen in den Jahren 1683, 1690 und besonders im Juli des Jahres 1697.

HUMANISTICKÁ ŠKOLA NA HASIŠTEJNĚ

JAN MARTÍNEK

Podobně jako jsem pojednal před šesti roky v tomto časopisu (XV 1, str. 19—34) na základě humanistických zpráv o charakteru a poslání školy založené na začátku 17. století Bohuslavem z Michalovic v Novém Sedle nad Bílinou na Chomutovsku, vytkl jsem si nyní za úkol zpracovat dochovaná svědectví o humanistické škole zřízené o století dříve Bohuslavem z Lobkovic. Její sídlo bylo rovněž na Chomutovsku, a to nejčastěji na hradě Hasištejně, ale také v jiných sousedních místech, kde se Bohuslav právě zdržoval. V tom smyslu je třeba modifikovat stručný údaj v titulu této práce.

Nejprve se zmíním o učitelích této školy (oddíl I), pak o žácích (II), dále o charakteru školy a cílech i výsledcích vyučování (III) a konečně o vztahu ke Karlovu vysokému učení (IV).

Hlavním pramenem je Bohuslavovo dílo a soudobá nebo pozdější korespondence připojená k edicím jeho spisů vytištěným v 16. století péčí Tomáše Mitise. Zprávy nejsou nikterak ucelené. Bohuslav kladl velký důraz na uhlazenou humanistickou formu svých projevů, ale mnohdy zanedbával obsahovou stránku a neusiloval vždy o to, aby do své korespondence uložil nejcennější zkušenosti a nejvýznamnější doklady svých kulturních snah. Z jeho náhodných zmínek i z jiných svědectví víme, že nevynikal nad ostatní šlechtu jen neobyčejným vzděláním a nesporným básnickým nadáním, nýbrž i praktickým smyslem pro hospodaření na statcích (o tom se chci zmínit při jiné příležitosti) a pozoruhodnými pedagogickými schopnostmi. Přesto nepokládal zřejmě za vhodné a účelné radit se o těchto věcech s přáteli, informovat je o svých úmyslech a cílech a referovat o dosažených výsledcích na tomto poli, nýbrž raději neplodně rozváděl v korespondenci starověké myšlenky o ceně přátelství a uvažoval ve smyslu bojovného katolictví — často značně nerealisticky — o morálních otázkách své doby a jejich řešení. Neznamená to, že je třeba zavrhnout veškeré všeobecné úvahy vložené do jeho projevů — značnou cenu v nich mají zejména bystré postřehy týkající se vývoje veřejných věcí a správně předvídající jeho důsledky — překvapuje však, že věnoval tak málo pozornosti těm oborům své vlastní činnosti, v nichž dosáhl značných úspěchů. Tato stručná charakteristika obsahové náplně Bohuslavových spisů má být vysvět-

lením, proč jsme odkázáni jen na skromné a náhodně dochované zmínky o Bohuslavově humanistické škole, které je nutno pracně vyhledávat a kombinovat, aby se dosáhlo relativně úplného obrazu. Jinak tomu bylo v případě zmíněné školy v Novém Sedle, již věnoval M. Jan Campanus samostatné dílko podávající její výstižnou charakteristiku a hodnotící výsledky, jichž dosáhla.

Již ve svých dřívějších pracích jsem zdůraznil, že otázkám vladislavského humanismu obecně a interpretaci Bohuslavova díla zvláště bylo v minulých desetiletích věnováno překvapivě málo pozornosti, což je v rozporu s významem tohoto období, kdy humanistická literatura dosáhla v Čechách vrcholu. Ani v případě dějin školství jsme na tom donedávna nebyli lépe.¹⁾ Pokud jde o námět této práce, je třeba navázat na pojednání Josefa Truhláře, které náleží svým vznikem ještě minulému století.²⁾ Tam čteme stručnou charakteristiku Bohuslavových pedagogických snah zakončenou slovy: „Takto povstala na Hasištejně vzhledem k mladým pánům malá humanistická škola, vzhledem k starším malá akademie“ (str. 121). Slovy „mladí pánové“ rozuměl Truhlář Bohuslavovy příbuzné, jejichž výchova byla svěřena jeho péči. Přezkoumat správnost Truhlářovy charakteristiky patří k úkolům tohoto pojednání. Půjde totiž o zjištění, kterému tehdy běžnému typu učilišť se hasištejnská škola nejvíce podobala.

I.

Jak správně uvedl Truhlář na citovaném místě, byli „výkonnými členy“, tedy učiteli této humanistické školy Jan Sturnus a Bohuslav sám. Jeho životopis není třeba v této souvislosti uvádět. Lze odkázat k Rukověti humanistického básnictví 3 (Praha 1969), str. 170—175, a k nové dvoudílné edici Bohuslavových listů.³⁾ V úvodu k prvním svazku této edice je autorův latinský životopis, v závěru druhého svazku životopisný rejstřík (Index biographicus), z něhož je patrné, o která místa v listech se životopis opírá. Pouze tolik je nutno v této souvislosti povědět, že Bohuslav mohl nejlépe uskutečňovat své pedagogické cíle v posledních dvaceti letech života, tedy v období 1491—1510. Po italských studiích (1475—1482), cestě do Štrasburku (1485), dvorské službě (1488, 1489) a cestě za poznáním antických památek (1490, 1491) se totiž na sklonku roku 1491 trvale usadil na svých statcích v severozápadních Čechách a svůj tamní pobyt přerušil jen službou u Vladislavova budínského dvora v letech 1502—1503, kdy však již měla hasištejnská škola svého druhého učitele Jana Sturna, který Bohuslava za jeho jednoroční nepřítomnosti v řízení školy zastoupil. V letech

¹⁾ Srov. J. Pešek, Některé otázky dějin univerzity pražské jagellonského období, v tomto časopisu 18, 1978, sv. 1, str. 129.

²⁾ J. Truhlář, Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II. (Rozpravy České akademie III, III, 4), Praha 1894.

³⁾ Bohuslai Hassensteinii a Lobkowicz Epistulae, ediderunt Jan Martinek et Dana Martínková, 1, Epistulae de re publica scriptae, Leipzig 1969; 2, Epistulae ad familiares, Leipzig 1980. Pokud není uvedeno číslo svazku, rozumí se 2.

1505—1509 je doložen Bohuslavův stálý pobyt na Hasištejně⁴⁾ — nesídlil tedy již v jiných místech svého panství. Tím byly vytvořeny optimální podmínky pro kontinuitu vyučování, které vděčilo za své úspěchy také téměř nepřetržitému působení Sturnově v tomto období.

Kdežto v případě Bohuslavově bylo možno odkázat k jiným zdrojům poučení o běhu jeho života, nelze tak učinit u Jana Sturna. Tato postava je ve svých životních osudech takřka nepostižitelná. Všechny dosavadní pokusy o biografii⁵⁾ ztroskotaly na nedostatku zpráv o tomto humanistovi, který přes své mimořádné vzdělání a velké ambice působil po většinu života jako soukromý učitel, takže jeho činnost zanechala málo stop v úředních knihách veřejných pedagogických institucí. Velké mezery mezi jednotlivými opěrnými body sváděly ke kombinacím, které nemají nic společného se solidní badatelskou prací. Očistit Sturnovu osobnost od nánosů nesprávných údajů se dnes zdá být téměř nemožné. To je asi jeden z důvodů, proč nebyl tento vynikající humanista zahrnut do Allgemeine deutsche Biographie, která si jinak povšimla i méně významných literárních zjevů. Nejvíce zmatků vnesl do bádání o Sturnovi J. v. Aschbach ve dvou pracích, citovaných v pozn. 5. Zde se plně potvrzuje správnost Bauchova výroku: „Es muß einmal ausgesprochen werden: Die Humanistenbiographien des letzten Buches“ (míněni Aschbach, Geschichte der Wiener Universität) „sind flüchtig und unkritisch gearbeitet“.⁶⁾ Bauch sám, opírající se většinou o školní matriky a jiný úřední materiál, nemohl ovšem přinést z výše uvedených důvodů o Sturnovi mnoho nového. Lépe si počínal Josef Truhlář (v. pozn. 2), který však sledoval především Sturnův pobyt na Hasištejně a nezajímal se v náležitě míře o jeho předchozí a následující činnost. Právě z neznalosti ostatních dokladů se dopustil při datování Sturnova příchodu na Hasištejn chyby, jejímž důsledkem v pracích dalších badatelů bylo nesprávné časové určení Bohuslavových spisů, v nichž jsou zmínky o Sturnovi. Při pokusu o sestavení životopisu bude proto nezbytné vrátit se od novodobých pojednání k původním pramenům a nezařazovat do výkladu nic, co by se neopíralo o jejich výpověď. Přitom bude třeba vzdát se snahy o překlenutí určitých časových úseků, pro něž zatím nemáme spolehlivé zprávy. Lépe bude doznat nevědomost, nejistotu a pochybnosti než se opírat o nepodložené dohady.

Iohannes Sturnus se místy nazývá také Sturlinius⁷⁾ nebo Stornus,⁸⁾ nikoli

⁴⁾ Srov. můj článek Quaestiones ad Bohuslai Hassensteinii vitam pertinentes, Listy filologické 90, 1967, str. 319, č. 6.

⁵⁾ E. Klüpfel, De vita et scriptis Conradi Celtis Protucii, 1, Friburgi Brisgoviae 1827, str. 185. Ulrichi Hutteni Opera omnia, edidit E. Böcking, 3, Lipsiae 1862, str. 66; Suppl. 2, Lipsiae 1870, str. 481; J. Aschbach, Roswitha und Konrad Celtes, Wien 1868, str. 40; J. Aschbach, Geschichte der Wiener Universität 2, Wien 1877, str. 426, pozn. 2; Der Briefwechsel des K. Celtis, herausgegeben von H. Rupprich, München 1934, str. 564, pozn. 1.

⁶⁾ G. Bauch, Geschichte des Leipziger Frühhumanismus, 22. Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig 1899, str. 16, pozn. 6.

⁷⁾ Der Briefwechsel des... Celtis (v. pozn. 5), str. 304; Conradi Celtis quae Vindobonae prelo subicienda curavit opuscula, edidit K. Adel, Lipsiae 1966, str. 9.

⁸⁾ Die Matrikel der Universität Leipzig, herausgegeben von G. Erler, 1 (Codex diplomaticus Saxoniae regiae II 16), Leipzig 1895, str. 507, č. 37.

Sturnius, jak uvádí H. Jireček v knize Právnický život s. v. Křištof z Weitmile (str. 320). Sturnus znamená špaček (něm. Star) — narážka na tento význam je v jedné z Bohuslavových básní.⁹⁾ Původní jméno Sturnovo bylo tedy asi Star nebo spíše deminutivum odtud utvořené (Starle, Starlein). Jako jeho rodiště se všude uvádí město Šmalkaldy (Schmalkalden) — tak je tomu i v lipské matrice citované v pozn. 8 i v díle *Opuscula*,¹⁰⁾ na jehož přípravě měl Sturnus podíl. Pouze Gerardus Faustus Confluentinus¹¹⁾ soudí, že Sturnus pocházel z Chomutova (*Cometaviensis*). To je zřejmě omyl způsobený tím, že Sturnus přišel do Saska asi ve dvacátých letech 16. století z Chomutova, kde, jak dále uvidíme, v dubnu 1518 učil. Příbuzný Jana Sturna byl snad bakalář Casparus Storleym (jiný rukopis matriky uvádí *Storlyn*) de Smalkaldia, zapsaný v letním semestru 1511 v Lipsku.¹²⁾ K Janu Sturnovi se hlásil jako ke svému někdejšímu spolužáku Iohannes Rhagius Aesticampianus, místo společných studií se však neuvádí.¹³⁾ Roku 1497 byl Sturnus vychovatelem Kryštofa z Vaitmile ve Vídni, kde uvítal spolu se svým svěřencem veršovanou gratulací Konráda Celta,¹⁴⁾ který tam přišel na Maximiliánovu výzvu na podzim toho roku.¹⁵⁾ Ještě roku 1498 je doložen Sturnův pobyt v tomto městě; víme, že patřil k několika málo věrným přátelům, kteří Celta navštěvovali v době jeho choroby.¹⁶⁾ Patrně koncem tohoto roku nebo roku následujícího odešel se svým svěřencem do Boloně,¹⁷⁾ kde se stýkal s Janem Rhagiem Aesticampianem (viz výše v textu a pozn. 13) a kde mu byl doručen před 27. 5. 1500 Celtův list, nám nedochovaný.¹⁸⁾ Roku 1500 se setkal v témž městě s Vincentiem Longinem, který se o tomto setkání i o Kryštofovi z Vaitmile (tehdy ještě bezpochyby Sturnovu svěřenci) zmínil v listě Konrádu Celtovi, jež Rupprich kladl do listopadu až prosince 1500.¹⁹⁾

To je poslední časově aspoň přibližně určená zmínka o Sturnově italském pobytu.

⁹⁾ *Farrago poematum*, 1570 (popis tisku a naleziště v. Rukověť humanistického básnictví 3, Praha 1969, str. 179), str. 138.

¹⁰⁾ Rukověť 3 (v. předchozí pozn.), str. 178: *Ad Ioannem Sturnum Francum de Smalkaldia*.

¹¹⁾ *Poetae Germani et exteri... Gorlicii... 1573*, str. 3. V nepodepsané předmluvě se říká: *Porro Gerardi Fausti Confluentini nomen satis nobis constat esse confictum iuissequae illorum quoque distichorum autorem Georgium Fabricium Chemnicensem*. Pseudonym by tedy byl zvolen tak, že by původní monogram G. F. C. zůstal nezměněn. To zcela odpovídá humanistické módě. Obdobou jsou symbola cephalonomata, průpovědi, kde první písmena slov tvoří monogram osoby, k níž se průpověď vztahuje.

¹²⁾ *Die Matrikel*, I (v. pozn. 8), str. 511, č. 83.

¹³⁾ C. F. Wilisch, *Incunabula scholae Annaebergensis, Annaebergae* (1712 = datum předmluvy), str. 49, pozn. 34. Není ovšem zcela vyloučeno, že je míněna Boloňa (viz níže v textu), kam sice Sturnus přišel již jako vychovatel, ale mohl využít tamního pobytu k vlastnímu vzdělání.

¹⁴⁾ Viz edice uvedené v pozn. 7.

¹⁵⁾ Celtis — Adel (v. pozn. 7), str. V.

¹⁶⁾ Celtis — Adel (v. pozn. 7), str. 25, v. 39—42.

¹⁷⁾ Kryštof z Vaitmile byl zapsán v Boloni roku 1499. Srov. G. C. Knod, *Deutsche Studenten in Bologna, Biographischer Index zu den Acta nationis Germanicae universitatis Bononiensis*, Berlin 1899, str. 618, č. 4121.

¹⁸⁾ *Der Briefwechsel des... Celtis* (v. pozn. 5), str. 402.

¹⁹⁾ *Tamtéž*, str. 438n.

tu. Další opěrný bod v naší chronologii je prokázaná Sturnova přítomnost na Hasištejně v květnu 1503 v době Bohuslavova návratu z Budína.²⁰⁾ Bohuslav přijal Sturna do svých služeb zřejmě před odchodem k Vladislavovu budínskému dvoru, tedy před květnem 1502, takže Sturnus Bohuslava zastupoval v době jeho jednorocní absence (od května 1502 do května 1503) v řízení školy. Sturna doporučil Bohuslavovi asi Celtis při návštěvě v severozápadních Čechách ohlášené listem z 26. 9. 1501, je však také možné, že se Sturnus osobně přihlásil u Bohuslava, když ukončil své pedagogické poslání u Vaitmilů a když doprovodil svého svěřence na jeho chomutovské sídlo, tedy přímo do sousedství hasištejnského panství, které patřilo Lobkovicům.²¹⁾ O tom, že působil na Hasištejně až do Bohuslavovy smrti a že měl osobní styky s jeho dědici i nadále, svědčí jemu adresovaný list Jana Šlechty z Všehrd datovaný 24. 2. 1511.²²⁾ Nešlo ovšem o působení nepřerušené. Třetí kniha epigramů Hermanna Buschia, která byla vydána v Lipsku u Landsberga (Martinus Herbipolensis) 1504,²³⁾ obsahuje veršovanou korespondenci mezi Buschiem a Sturnem, který se zmiňuje o své návštěvě v Lipsku v době veletrhu v lednu neurčeného roku.²⁴⁾ Buschiův pobyt v Lipsku je doložen od roku 1503²⁵⁾ — nevíme ovšem, zda tam byl právě již v lednu. V tu dobu byl ostatně Sturnus příliš zaměstnán řízením školy v době Bohuslavovy nepřítomnosti. Návštěvu Lipska můžeme tedy s určitou pravděpodobností klást do ledna 1504. Není vyloučeno, že to byla jen zastávka na cestě do rodného města, o níž se zmiňuje Bohuslav.²⁶⁾ Po návratu z této cesty byl Sturnus uvítán verši svých čtyř žáků Zikmunda z Lobkovic, Mikuláše z Lobkovic, Fridricha Knoblocha a Wolfganga Kadaňského, složenými jistě — jak lze usuzovat podle elegance a anticých reminiscencí — samotným Bohuslavem,²⁷⁾ který se tak patrně odvděčil Sturnovi za napsání dvou básní, jimiž byl sám uvítán roku 1503 při příchodu z Budína ústy svého synovce Zikmunda z Lobkovic.²⁸⁾ O Sturnově pedagogickém působení se Bohuslav zmiňuje často, zvláště v básních ve *Farrago* (viz pozn. 9), str. 152 (... *nostra iuventus Pieridum docto, praestat, ut amne bibat*) a v *Appendix poematum* (Rukověť 3, str. 179), na str. 274 (*Quattuor enutrit pueros tua, Sturne, palaestra* — mínění jsou zřejmě čtyři výše jmenovaní žáci) a na str. 283 (nadpis: *Abiturus Pragae, text: Sturne, vale, valeant tecum, tua cura, pusilli* /

²⁰⁾ Srov. můj článek cit. níže v pozn. 92.

²¹⁾ Veškeré doklady jsou uvedeny v článku citovaném v pozn. 92.

²²⁾ Listář Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, vydal J. Truhlář (Sbírka pramenů k poznání literárního života v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II 1), Praha 1893, č. 194.

²³⁾ Panzer, *Annales* 7, str. 149, č. 111.

²⁴⁾ Jeden ze tří lipských veletrhů, jak je stanovil Maximilián I. dne 20. 7. 1497, se skutečně konal o novém roce. Srov. E. Kroker, *Handelsgeschichte der Stadt Leipzig*, Leipzig 1925, str. 71, 75.

²⁵⁾ W. Trusen, *Neue deutsche Biographie* 3, Berlin 1957, str. 62.

²⁶⁾ *Farrago* (v. pozn. 9), str. 178: *Sturnus it in patriam...*

²⁷⁾ *Appendix poematum* (Rukověť 3, str. 179), str. 291—293. Srov. Truhlář (pozn. 2), str. 120n.

²⁸⁾ *Nová epistolarum appendix* (úplný titul a naleziště v. Rukověť humanistického básnictví 3, Praha 1969, str. 180), fol. A 5rv.

et duce te Phoebum Pieridesque colant.). O Sturnově působení na Hasištejně se zmínili také již jmenovaný Iohannes Rhagius Aesticampianus²⁹⁾ a Ulrich von Hutten:³⁰⁾

*Rura Bohuslaus montosa Bohemicus ornat
ipse decus variae nobilitatis habens.
Ingenium velox et nobile stemma parentum
huic dedit et pulchras Antias addit opes.
Et patriae consors apud hunc mihi Sturnus amicum,
Francorum cuius nomine vulgus ovat.*

I v době pobytu na Hasištejně udržoval Sturnus styky s Celtem a napsal roku 1505 doporučující verše do jeho protičeské Rhapsodie.³¹⁾ Neprávem se však Sturnovi přičítá (jak bude doloženo ve zvláštním článku) autorství listu z 22. 8. 1504 určeného Celtovi.³²⁾

Sturnus byl také Bohuslavovým společníkem při pěstování literárních zálib — o tom svědčí několik desítek básní ve *Farrago* a *Appendix poematum*, které uvádí Rukověť 5 (v tisku) — a sekretářem v literárních záležitostech. Z Bohuslavovy vůle předstíral v listu č. 161 z 26. 12. 1508, že potají bez autorova vědomí posílá králi Vladislavovi prostřednictvím jeho sekretáře básně, které Bohuslav tomuto panovníkovi určil, ale z přílišné skromnosti nepředložil.³³⁾ Šlo o běžný úskok humanistů, kteří se velmi obávali důsledků, jež by jim mohly vzniknout z nelibosti vysoce postavených osob, kdyby se tyto osoby domnívaly, že jim věnované práce jsou svou úrovní nedůstojné jejich postavení nebo že se jinak dotýkají jejich majetátu. Podobně přenesl Jan Dubravius odpovědnost za vydání své Theriobulie určené králi Ludvíkovi na svého příbuzného Leonarda Jílka z Doubravky, který zřejmě z Janova návodu předstíral, že se rukopisu díla zmocnil listí.³⁴⁾

Po smrti Bohuslavově se Sturnus ucházel o finanční podporu od krále Vladislava nebo snad o dosažení hmotného zajištění královým vlivem. Nepokládám za zcela vyloučené, že pomýšlel dokonce na dvorskou kariéru, jaké se dostalo jeho současníkovi humanistovi Hieronymu Balbovi. Když Sturnova první dedikace básní Vladislavovi nedosáhla očekávaného porozumění, chtěl panovníka na sebe znovu upozornit opraveným vydáním, rozšířeným o Bohuslavovy epigramy. Přímluvou u Vladislava měl této druhé akci dopomoci ke zdaru Jan Šlechta.³⁵⁾ Že Sturnus neměl mnoho naděje na úspěch pokusu, svědčí to, že opustil Čechy a dal se

²⁹⁾ V. pozn. 13.

³⁰⁾ Hutten Opera 3 (v. pozn. 5), str. 66.

³¹⁾ Conradus Celtis Protucius, *Ludi scaenici*, edidit Felicitas Pindter, Budapest 1945, str. 27.

³²⁾ Briefwechsel des ... Celtis (v. pozn. 5), str. 565, č. 312.

³³⁾ Listář (v. pozn. 22), str. 188, č. 161.

³⁴⁾ Srov. Rukověť 2, Praha 1966, str. 78. V tisku je edice Theriobulie, kterou připravil E. Petrů.

³⁵⁾ Viz pozn. 22.

zapsat v zimním semestru 1510—1511 v Lipsku,³⁶⁾ kde asi chtěl dosáhnout vysokoškolských hodností. S Hasištejnem měl však nadále styky a patřil podle svědectví Georgia Fabricia k těm učencům, kteří se podíleli na přípravách k vydání Bohuslavových básní.³⁷⁾ Že by prodával Bohuslavovo dílo jako své — toto obvinění zaznamenal Šimon Fagellus Villaticus³⁸⁾ — se nezdá být pravděpodobné. Jednak kolovaly Bohuslavovy básně v rukopisech a byly dobře známé zvláště těm, jichž se týkaly, jednak nebyla tehdy na knižním trhu po básních tak veliká poptávka, aby se daly výhodně zpeněžit. Roku 1545 o tom psal Zikmund z Jelení: *Scripta Bohuslai nostri carminibus fere constant, quae merces nunc parum vendibiles sunt per Germaniam.*³⁹⁾ Také není známo, že by pod Sturnovým jménem vyšly Bohuslavovy básně. Na druhé straně může mít pravdu Mitis, který na rubu titulu listu *Farrago* (viz pozn. 9) uvádí, že Sturnus odvezl rukopisy Bohuslavových básní do Německa, čímž neobyčejně ztížil pozdější snahy o jejich vydání, o něž sám, jak víme z citovaného Fabriciova svědectví, marně usiloval.

Jáchym Camerarius (*Narratio de H. Eobano*, 1553, fol. B 3a) zastihl Sturna v Lipsku ještě roku 1513, když tam přišel na studie.⁴⁰⁾ Přes obdiv, jakým ho Camerarius a jiní němečtí humanisté v tu dobu zahrnovali,⁴¹⁾ neměl na akademické půdě úspěch. Již v prvních dnech měsíce ledna následujícího roku učil v Lipsku jen soukromě, ale ani toto působení mu nebylo jeho bývalými kolegy přáno, jak vyplývá ze zápisu v matrice z 5. 1. 1514: *ut dominus Sturnus ceterique magistri in domibus civium legentes prohiberentur.*⁴²⁾ Výjimku ze zákazu soukromých škol mohl povolit jen rektor, a ten patrně nebyl ochoten ustoupit Sturnovi, protože humanistická úroveň jeho školy znamenala pro lipskou alma mater nevítanou konkurenci.

V dubnu 1518 byl Sturnus učitelem na škole, kterou krátce předtím založili Vaitmilové v Chomutově.⁴³⁾ Z dvacátých let nemáme zatím o Sturnovi žádné zprávy. Ve třicátých letech učil podle C. F. Wilische (v. pozn. 13) soukromě v Annaberku, kde se s ním setkal Georgius Fabricius, když chodil do školy řízené Janem Riviem.⁴⁴⁾ K nepočetným Sturnovým žákům tehdy patřili synové jáchymovského horního hejtmana Könnertze.⁴⁵⁾ Fabriciovu zprávu bychom mohli klást

³⁶⁾ Viz pozn. 8.

³⁷⁾ *Appendix poematum* (Rukověť 3, str. 179), fol. Q 4r.

³⁸⁾ *Lucubrationes* (v. Rukověť 3, str. 178n.), fol. a 1r.

³⁹⁾ *Farrago* (v. pozn. 9), fol. A 4v.

⁴⁰⁾ F. Stählin, *Neue deutsche Biographie* 3, Berlin 1957, str. 104.

⁴¹⁾ Činil tak zejména Jiří Lang v předmluvě ke svým edicím z roku 1514 (které mně byly zatím nedostupné). V *Epistulae obscurorum virorum* (1515) se Sturnus uvádí na straně humanistů (Hutten, *Opera*, ed. Böcking, Suppl. 1, Lipsiae 1864, str. 200, v. 78—80).

⁴²⁾ *Die Matrikel* (v. pozn. 8), 2 (Codex diplomaticus Saxoniae regiae II 17), Leipzig 1897, str. 492.

⁴³⁾ O. Clemen, *Zur Korrespondenz der böhmischen Humanisten*, *Věstník Královské české společnosti nauk*, třída fil.-hist., 1935, č. VI, str. 3—5.

⁴⁴⁾ *Farrago* (v. pozn. 9), fol. A 2a; *Lucubrationes* (v. pozn. 38), fol. A 3rv.

⁴⁵⁾ Srov. o něm L. Nemeškal, *Jáchymovská mincovna v první polovině 16. stol.*, Praha 1964, str. 31n.

podle životopisných údajů o něm⁴⁶⁾ do let 1534—1535 a takto určit Sturnův annaberský pobyt, ale právě zde vznikají značné obtíže. Fabricius narozený 23. 4. 1516 říká: *Cum puer litteras discerem a Rivio*, ale roku 1534—1535 mu bylo 18 až 19 let. Rivius sám přijal roku 1537 místo ve Freibergu, ale mezi tímto rokem a odchodem z Annaberku působil ještě v Marienberku a ve Schneebergu⁴⁷⁾ — muselo by jít o pobyty pouze jednorozční. V Annaberku samém vyučoval ke konci svého působení jen soukromě (viz pozn. 47) a byl tedy vlastně Sturnovým konkurentem. Jejich přátelství, které dokládá Wilisch (v. pozn. 13), vzniklo asi ještě v době, kdy Rivius řídil annaberskou městskou školu. Také synové Kønneritzovi patrně před rokem 1534 odrostli školní docházce.⁴⁸⁾ Proto není vyloučeno, že Sturnus začal působit v Annaberku mnohem dříve; tím by se překlenulo období, z něhož nejsou zprávy. Jistě však tam byl ještě po roce 1527 — toho roku se totiž stal rektorem tamní školy Rivius (viz pozn. 47). Věc vyžaduje podrobnějšího zkoumání. Mé dosavadní bádání v Annaberku a ve Zwickau nevedlo k cíli.

Pro můj dohad, že Sturnus r. 1535 v Annaberku již nepůsobil, by svědčily dva dopisy dochované v Melanchthonově korespondenci,⁴⁹⁾ z nichž vyplývá, že byl Sturnus určitou dobu, tedy nikoli bezprostředně před jejich napsáním, povolán k Albrechtu Schlikovi, a to z Lipska, kde až do té doby (opět) soukromě vyučoval.⁵⁰⁾

Wilisch (v. pozn. 13) podává podle starších pramenů tuto Sturnovu charakteristiku: *Senex venerandus, caelebs et praeter eruditionem ingenio placidus atque in exercenda lingua Latina, ut usu magis quam multis praeceptis praecipietur, in primis sedulus*. Bohuslav chválí v úvodu spisu *De avaritia* Sturna za to, že jeho jednání nikdy neurčovaly finanční ohledy (*qui semper et avaritiae hostis fuisti et nihil umquam pecuniarum (pl. !) gratia egisti*). To se projevilo zvláště po Bohuslavově smrti, kdy bylo soukromé vyučování pro Sturna zdrojem chatrné obživy, jak konstatuje již citovaný spis *Poetae Germani* (v. pozn. 11):

*Aonio cultus licet esset munere Sturnus,
vix tamen ingenua reppulit arte famem.*

K Čechám a jejich obyvatelům měl Sturnus nepříznivý vztah. V uvedeném listu z dubna 1518 (v. pozn. 43) srovnává Čechy se svou vlastí a mluví s despek-

⁴⁶⁾ H. Schönebaum, *Neue deutsche Biographie* 4, Berlin 1959, str. 734 (zcela podle Kämmlera, *Allgemeine deutsche Biographie* 6, Leipzig 1877, str. 510).

⁴⁷⁾ G. Müller, *Allgemeine deutsche Biographie* 28, Leipzig 1889, str. 709n.

⁴⁸⁾ E. Fiala, *Das Münzwesen der Grafen Schlick*, *Numismatische Zeitschrift* 22, 1890, str. 175, jmenuje šest Kønneritzových synů. Jsou to: Andreas, Erasmus, Heinrich, Nicolaus, Christoph, Volkmar. Andreas byl zapsán již roku 1523 v Boloni, roku 1527 tam byl prokurátorem německého národa, roku 1531 *iuris baccalaureus* v Lipsku, téhož roku (?) doktor. Srov. Knod (v. pozn. 17), str. 286n.

⁴⁹⁾ V následující pozn. Melanchthon neodeslal tyto dopisy svým jménem, nýbrž je pouze formuloval jako předlohu pro bývalého Sturnova žáka, kterého přivedl do Wittenberka Georgius Sabinus.

⁵⁰⁾ *Corpus reformatorum* 3, s. 221n. V jednom z rukopisných pramenů je jmenován Sturmius.

tem o barbarském českém prostředí, kde prý nejsou náležitě oceňovány jeho schopnosti. Jeho pohrdavý úsudek postihuje také tehdy právě zřízenou chomutovskou školu i jejího zakladatele. Šlo zřejmě o Petra nebo Šebestiána,⁵¹⁾ v každém případě o příslušníka rodu Vaitmilů, jemuž se tak Sturnus špatně odměnil za příležitost k prohloubení humanistického vzdělání, již se mu dostalo jako vychovatelé Kryštofa z Vaitmile. Z dopisu je patrná také zatrpkllost pramenící z toho, že Sturnus nikdy nedosáhl tak okázalých úspěchů na akademické půdě jako jeho méně schopní a povrchněji vzdělaní současníci a přátelé. Přitom mířily Sturnovy zahalené výčitky také proti Lipsku, které se dlouho bránilo pronikání humanismu a odkud byli vyhnáni i jiní učenci Sturnova ražení, jako byl Celtis a Rhagius.

Věnoval jsem úmyslně pozornost nejen zprávám o Sturnovu působení na Hasištejně, nýbrž také ostatním životopisným údajům, protože při nedostatku informací o hasištejnském období Sturnovy činnosti můžeme na jeho tehdejší kvalifikaci a názory soudit i z pramenů týkajících se období jiných.

Podle toho, co bylo vyloženo v tomto oddílu o Sturnovi a co víme o Bohuslavovi z Lobkovic odjinud, lze soudit, že humanistická úroveň hasištejnské školy byla vynikající. Není však namístě podávat konečný úsudek, protože bude záležet také na zjištění, jakých úspěchů dosáhli žáci této školy.

II

Jména žáků uvedu v abecedním pořadí, protože je nutno vzdát se naděje, že by se dalo z doposud známých pramenů určit přesné chronologické pořadí, v jakém jednotliví adepti humanistického vzdělání na Hasištejně přicházeli. Nemám v úmyslu omezit se pouze na čtyři osoby, které Bohuslav jmenuje jako Sturnovy žáky (viz výše v oddílu I), nýbrž uvést všechny, o nichž lze vzhledem k jejich tehdejšímu věku, vzhledem k druhu prací, jimiž je Bohuslav pověřil, i vzhledem k jejich pozdější kariéře předpokládat, že se jim na Hasištejně dostalo určitého vzdělání. Podmínkou, aby mohli být v této souvislosti uvedeni, je ovšem v každém případě doklad o jejich pobytu na hradě nebo aspoň o vztahu k Bohuslavovi. Bude se snad zdát, že někteří jmenovaní patřili spíše k družině (*familia*), ale z dalšího výkladu bude patrné, že také u nich počítal Bohuslav s rozšiřováním humanistického vzdělání, zvláště pokud jim svěřoval tajemnické práce. I když v ojedinělých případech vyjde najevo, že si osoby zde uvedené přinesly odjinud vyšší vzdělání, než aby mohla být předpokládána jejich přítomnost při vyučování na Hasištejně, přece přispěje zmínka o nich k dokreslení kulturních poměrů na tomto hradě a k charakteristice prostředí, v němž se vyučování konalo.

I. Matthaeus Aurogallus se narodil v Chomutově asi po roce 1490. Jeho důvěrný přítel Matouš Collinus z Chotěřiny se stavěl proti Gesnerovu názoru, že Aurogallus byl německé národnosti. Ve skutečnosti byl však chomutovský rod

⁵¹⁾ A. Sedláček, *Hrady* 13, Praha 1923, str. 320.

Goldhanů (odtud polatinštěné příjmení našeho humanisty) německý, měl ovšem příbuzenské vztahy k tamním Čechům. Smýšlením byl Aurogallus (na rozdíl od svého učitele Sturna) nesporně blízký Čechům, což projevilo jednak tím, že nabídl -- snad po studiích v Lipsku (1512—1515) -- své schopnosti a znalosti hebrejštiny Karlovu vysokému učení, jednak svým veršovaným a prozaickým zpracováním českých dějin, z něhož se zachovaly zlomky. Když byla v Praze jeho kandidatura na úřad profesora odmítnuta, usadil se trvale ve Wittenberku, kde se stal profesorem hebrejštiny a roku 1542 rektorem († 1543). I za svého wittenberského působení byl nakloněn českým studentům. Jako znalec starozákonního jazyka patřil k Lutherovým poradcům při překladu bible. Z Bohuslavových literárních projevů nevíme nic o Aurogallově pobytu na Hasištejně, dokládá jej teprve Georgius Fabricius. Aurogallus splňoval jako málokterý rodák z Čech a lépe než Bohuslav nebo Sturnus humanistický ideál znalosti tří řečí — latiny, řečtiny a hebrejštiny (*homo trilinguis*). Naposledy zmíněnému jazyku se naučil prostředkováním držitelů Chomutova Vaitmilů, kteří ho poslali k židům do nedalekých Údlíc. Naproti tomu byly základy jeho schopnosti psát vybroušenou latinou položeny zřejmě na Hasištejně.

Aurogallus patřil nesporně k těm členům Bohuslavovy družiny, kteří se ve své pozdější kariéře zvláště významně zapsali do kulturních dějin. Výklad o něm jsem absolvoval stručněji, než by odpovídalo jeho významu, a bez poznámek odkazujících na prameny, protože se mohu odvolat na své dva články a na Rukověť,⁵²⁾ kde jsou shromážděny veškeré údaje (v článcích s příslušným dokladovým aparátem).

2. *Bernhardus* je znám jen z jediného Bohuslavova epigramu:⁵³⁾

*Parva patris parvi soboles, Bernharde, javebit
si tibi Pieridum oontio, magnus eris.*

Vzhledem k obsahu veršů i k jejich zařazení v sousedství zmínek o Sturnovi a o Zikmundovi i Frideriku Knoblochovi (viz níže) nepopřeme Truhlářův⁵⁴⁾ dohad, že šlo o žáka hasištejnské školy.

3. *Biancfeildus* se prý rovnal — jak píše Bohuslav⁵⁵⁾ s přílišnou nadšátkou — v útlém věku (*primis in annis*) výmluvností Ciceronovi, básnickým nadáním Homérovi a znalostí domácího práva (*patriis legibus*) Solónovi. V zimním semestru 1509/10 byl ve Wittenberku zapsán Leonhardus Plankenfelt bez určení původu.⁵⁶⁾ Stalo se tak krátce před tím, než tam přišel z Hasištejna na studie Zikmund z Lobkovic se svým pedagogem Františkem Schneittelem (viz níže). Jméno Planckfelt se vyskytuje také v pergamenové knize města Chomutova,

⁵²⁾ De Aurogalli Chronicae fragmentis, Listy filologické 81, 1958, příloha „Eunomia“ 2, str. 28—31, 78—83. De Matthaei Aurogalli origine, Listy filologické 83, 1960, příloha „Eunomia“ 4, str. 56—69; Rukověť 1, str. 116n.

⁵³⁾ *Appendix poematum* (v. pozn. 37), str. 273.

⁵⁴⁾ Humanismus (v. pozn. 2), str. 121, pozn. 1.

⁵⁵⁾ *Appendix poematum* (v. pozn. 37), str. 278.

⁵⁶⁾ Album academiae Vitebergensis 1, ed. Foerstemann, Lipsiae 1841, str. 30.

odkud přišel na blízký Hasištejn i Aurogallus (v. výše, č. 1). Zjištěný doklad je až z roku 1564 (fol. 194v), ale vzhledem k tehdejší Planckfeltově účasti na správě obce lze předpokládat, že tam tento rod byl usedlý již delší dobu.

4. *Fridericus Busner* (Büchsner) pocházející z vážené štrasburské rodiny byl již 28. 10. 1486, jak píše Petr Schott, v Bohuslavových službách a provázal ho v letech 1489—90 na jeho cestě. K jeho úmrtí v září 1492 napsal Bohuslav epitaphium.⁵⁷⁾

5. *Philippus Hamsburgius* je jmenován pouze jednou jako doručitel Bohuslavova listu a tlumočnických zpráv, které zřejmě nebylo možno korespondenci svěřit.⁵⁸⁾ Že asi patřil k družině, je patrné ze zájmena *meus*, jehož Bohuslav o něm užívá.

6. *Fridericus Knobloch* je výslovně uveden jako jeden ze čtyř Sturnových žáků (v. výše v oddílu I). Jeho se týká také Bohuslavova výzva k humanistickým studiím nadepsaná *De Federico* a otištěná v *Appendix poematum* (v. pozn. 37) na str. 274, jak je patrné z hříčky s etymologií jména:

*Allia qui spiras, spirabis balsama, Phoebum
Aoniasque deas si, Friderice, coles.*

7. *Iohannes Knobloch*, zřejmě příbuzný, snad bratr předešlého, byl osloven Bohuslavovým tetrastichem ve *Farrago* (v. pozn. 9), str. 166. Tyto verše naznačují, že byl také tento mladík svěřen Bohuslavově výchovné péči, třebaže se v nich o humanistickém vzdělání výslovně nemluví.

8. *Sigismundus Knobloch*, rytíř (tento stav s ním zřejmě sdíleli dva výše jmenovaní příbuzní), žil dlouho v Bohuslavově družině a chystal se v polovině února 1508 na vojnu do Německa, kde chtěl sloužit Maximiliánovi nebo někomu z říšských knížat. Bohuslavův přítel Bernard Adelman mu měl být v dosažení tohoto cíle nápomocen.⁵⁹⁾

9. *Lucas Komponius*, oblíbený pro relativně dobré vzdělání (*litterae in eo erant, ut apud nostros fieri solet, minime contemnendae*) a svědomitost, byl Bohuslavovým sekretářem v letech 1496—1505; zemřel krátce před 31. 3. toho roku.⁶⁰⁾ Truhlářův názor, že ho Bohuslav přidržoval k učení, se může opřít o jeho verše, v nichž dává Lukášovi za vzor Ludera (v. níže č. 13) věnujícího se humanistickým studiím.⁶¹⁾

10. *Iohannes a Libnaw* byl na Hasištejně vychován od útlého dětství (*ab*

⁵⁷⁾ *Farrago* (v. pozn. 9), str. 96. Podrobněji o Busnerovi: Knod (v. pozn. 17), str. 73, č. 515; The Works of Peter Schott, 2, edited by M. A. and M. L. Cowie, Chapel Hill 1971, str. 710n.; *Epistulae* (v. pozn. 3), podle rejstříku č. 4 (Index nominum).

⁵⁸⁾ *Epistulae* (v. pozn. 3), str. 173, ř. 10.

⁵⁹⁾ *Epistulae* (v. pozn. 3), str. 143n., č. 146, § 1, 2, 5. Srov. též *Appendix poematum* (v. pozn. 37), str. 274. Sigismundus Knobloch de Pessyn [= Pessin] zapsaný roku 1491 v Lipsku není totožný s tímto.

⁶⁰⁾ *Epistulae* (v. pozn. 3), str. 110, ř. 2. V. též rejstřík.

⁶¹⁾ *Farrago* (v. pozn. 9), str. 183. Další básně o něm tamtéž na str. 128, 130, 145, 143, 172, 183 (na této str. celkem 3 básně); *Appendix poematum* (v. pozn. 37), str. 300, 306.

ipsis paene incunabulis). Dne 30. dubna 1507 se obracel v Praze s nějakou žádostí na Jana z Pibry, jemuž ho Bohuslav vřelými slovy doporučil.⁶²⁾ O šlechtic-kém rodu toho jména (z Libnova) se zmiňuje A. Sedláček.⁶³⁾

11. Mikuláš z Lobkovic, jeden ze čtyř jmenovitě uvedených Sturnových žáků (v. oddíl I), byl synem Bohuslavova bratra Mikuláše.⁶⁴⁾ Nelze potvrdit Truhlářův⁶⁵⁾ dohad, že tomuto Mikuláši ml. napsal Bohuslav verše ve *Farrago* (v. pozn. 9) str. 110. Mohou se stejně dobře týkat Mikuláše st., otce žáka hasištejnské školy. Pro předmět našeho zkoumání v žádném případě význam nemají.

12. Zikmund z Lobkovic, syn Mikuláše st., je stejně jako jeho bratr Mikuláš ml. (v. výše č. 11) uveden ve výčtu žáků hasištejnské školy. Jemu věnoval Bohuslav báseň, v níž mu prorokuje, že se z něho stane velký Homér, jestliže si tak oblíbí učení, jako si oblíbil hru v kostky.⁶⁶⁾ Že se později vážně věnoval studiu, svědčí uhlašená latina jeho listu z 18. 6. 1511⁶⁷⁾ (pokud nejde o koncept Sturnův) i obdivné zmínky současníků.⁶⁸⁾ Lékař Wolfgang Cyclopius mu dokonce slibuje větší literární slávu, než jaké dosáhl jeho strýc Bohuslav.⁶⁹⁾ Patrně přímo z Hasištejna odešel Zikmund na studie do Wittenberka, kde byl zapsán na prvním místě mezi posluchači v letním semestru 1511 spolu s Františkem Schneittelem, svým pedagogem (viz níže). Toto čestné místo zápisu v matrice vedlo asi k vzniku nesprávného domnění, které tlumočí Tomáš Mitis,⁷⁰⁾ že totiž Zikmund byl rektorem. Není správná ani modifikace Truhlářova,⁷¹⁾ že šlo o rektorát „ad honores“. Wittenberská matrika⁷²⁾ uvádí jako řádného rektora v tomto semestru Karlstadta, Zikmundovo jméno se ve spojení s touto hodností nevyskytuje ani v tomto ani v dalších semestrech. Pro ostatní údaje odkazují k již citované Rukověti (v. pozn. 68).

13. Luderus zůstal, jak se zdá, ušetřen Bohuslavových ironických narážek na zanedbávání studia, jimiž tento humanista častoval ostatní žáky, naopak se mu ve dvou epigramech⁷³⁾ dostává pochvaly za oddanost vědám a jeho horlivost v učení je dáována za příklad Komponiovi (v. výše č. 9). Truhlářův dohad,⁷⁴⁾ že šlo o syna někdejšího hasištejnského purkrabí Luderia, je příliš odvážný — sám

62) Epistulae (v. pozn. 3), str. 130, č. 131. O Janu z Pibry tamtéž, str. 216n., č. 4; J. Matl, K vztahům Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic a Viktorina ze Všehrd, *Listy filologické* 101 (1978), str. 18—24.

63) Hradý 14, Praha 1923, str. 142, 239.

64) Truhlář, *Humanismus* (v. pozn. 2), str. 120.

65) Tamtéž, str. 81.

66) *Appendix poematum* (v. pozn. 37), str. 273: *Tanta Sigismundo fuerit si cura Minervae, // quanta est talorum, magnus Homerus erit.* (Nadpis: De Sigismundo Lobkovicæo).

67) *Listář* (v. pozn. 22), str. 221, č. 195.

68) *Rukověť* 3, str. 206.

69) *Appendix poematum* (v. pozn. 37), fol. Q 4v: *Tu patruí vinces claram, Sigunde, Thaliám, / si coeptum per te continetur iter.*

70) *Appendix poematum* (v. pozn. 37), fol. e 7r, e 8v.

71) *Humanismus* (v. pozn. 2), str. 162.

72) *Album* (v. pozn. 56), str. 35.

73) *Farrago* (v. pozn. 9), str. 183.

74) *Humanismus* (v. pozn. 2), str. 80.

Truhlář⁷⁵⁾ totiž uvádí podle pramenů, že tento Luderius spravoval hrad za Václava IV., takže je zde větší časový rozdíl než pouhé jedné generace.

14. Michael, kterého Bohuslavův štrasburský přítel Schott zahrnoval přízní zřejmě proto, že si byl vědom, jaké oblibě se těšil u Bohuslava, je uveden pouze jednou.⁷⁶⁾ Tato zmínka, z níž s určitou pravděpodobností vyplývá, že Michael byl Bohuslavovým poslem a snad tajemníkem, neumožňuje podrobnější charakteristiku jeho vztahu ke studiu.

15. Jindřich z Olšan patří naopak k postavám z badatelského hlediska nejzajímavějším. Sebrat materiál o něm se ukazuje zvláště vděčné proto, že se tak dosud z větší části nestalo, že jde o osobnost, jejímž prostřednictvím našla hasištejnská literární tradice cestu k dalším generacím a že shromážděný materiál umožní zodpovědět jednu z hlavních otázek, kterou si klade tato práce. Tři Bohuslavovy básně se týkají Jindřicha z Olšan (*Farrago* — v. pozn. 9 —, str. 110, 112, 123), jedna Jindřicha Hrušovského (*Appendix poematum* — v. pozn. 37 —, str. 308), třináct bližší neurčeného Jindřicha (*Farrago*, str. 129, 145 bis, 146, 170 bis, 180, 184, 185, 186, 188, 189 bis — údaj bis značí dvojitý výskyt na téže stránce). Také v korespondenci vystupuje Jindřich bez příjmení resp. přídomku, a to ve dvou případech.⁷⁷⁾ Truhlář⁷⁸⁾ mluví jak o Jindřichu Hrušovském, kterého ztotožňuje s Jindřichem Hruškou z Března,⁷⁹⁾ tak o Jindřichu z Olšan, na něhož vztahuje většinu z patnácti míst (13 básní + 2 listy), kde je jmenován pouze Jindřich. Ottův slovník naučný zařadil jako samostatné heslo jen Jindřicha Hrušovského. Pro údaje o něm užil výhradně dokladů, kde je uveden tímto jménem.

Naštěstí je zcela evidentní, že jde ve všech citovaných případech o tutéž osobu, Jindřicha Hrušovského z Olšan,⁸⁰⁾ která nemá nic společného s Hruškou z Března zmíněným u Truhláře. Odpadá tedy pracné zjišťování, které z domněle dvou různých osob se týkají zprávy s neúplnou citací jména. Na žádném z uvedených 19 míst v díle Bohuslavově není nic, co by ztotožnění Jindřicha Hrušovského a Jindřicha z Olšan vyvracelo, naopak některé údaje mohou tuto identifikaci potvrdit. Tak slova ve *Farrago* (v. pozn. 9), str. 170: *Cumque meos prope sim patruos fratresque futuros* ukazují na Jindřichův návrat do blízkosti Boleslavska, odkud pocházel rod Hrušovských.⁸¹⁾ Přitom koresponduje tato báseň s verší na str. 111, kde se mluví o Hrušovského cestě do Obříství na Mělnicku.

75) Tamtéž, str. 6.

76) Epistulae (v. pozn. 3), str. 16, ř. 34—35: *Michaelis istius, viri nobis propter te pergrati.*

77) Epistulae (v. pozn. 3), str. 74, ř. 3, 16.

78) *Humanismus* (v. pozn. 2), rejstřík.

79) Tamtéž, str. 80, pozn. 12.

80) Norbert Heermanns *Rosenbergsche Chronik* (herausgegeben von M. Klimesch), Prag 1898, str. 203; 211, pozn. 6; A. Sedláček, *Hradý* 3, Praha 1884, str. 36; týž, *Českomoravská heraldika*, Praha 1925, str. 187. Na první z uvedených dokladů mne upozornil dr. Josef Hejnic, jemuž při této příležitosti děkuji.

81) A. Sedláček, *Hradý*, 10, str. 371n. Hrušovští drželi v první polovině 16. století Všetaty (A. Sedláček, *OSN* 11, str. 811), které jsou blízko Obříství, kde působil Jindřich.

Zbývá sestavit podle dostupných údajů stručný životopis Hrušovského se zvláštním zřetelem k období jeho působení v lobkovických službách. Tato biografická práce bude i příspěvkem k datování Bohuslavových básní.

Hrušovský byl v Bohuslavově družině po mnoho let, a to již od chlapectví⁸²⁾ až do zralého věku, kdy mohl být pověřen závažným jednáním s Vladislavovým sekretářem Šlechtou v Budíně⁸³⁾ a kdy byl vyslán na vzdálený lobkovický statek s významným úkolem, patrně jako jeho správce. To vysuzujeme ze slov ve *Farrago* (v. pozn. 9), str. 111:

*An⁸⁴⁾ quod ad officium tendit sublime iuvatque
esse in tam magno semper honore virum?*

Do Budína odcházel začátkem dubna 1500.⁸⁵⁾ Jeho příchod k Bohuslavovi je tedy nutno položit o takovou dobu zpět, jaké je potřeba, aby chlapec dosáhl zralého věku. Musíme proto předpokládat, že se Hrušovský do Bohuslavovy družiny dostal začátkem devadesátých let nebo dokonce ještě před jeho zámořskými cestami. Bohuslav mu vytýkal lpění na husitské víře,⁸⁶⁾ užíval ho však zároveň k jednání se svými přáteli z řad utrakvistů. Hrušovského prostřednictvím byl pozván na hostinu u Bohuslava asi roku 1500⁸⁷⁾ Řehoř Hrubý z Jelení.⁸⁸⁾ Hrušovského nekatolická orientace nebyla zřejmě překážkou jmenování úředníkem v Obříství. Tento úřad asi bezprostředně předcházel jeho vojenské dráze v rožmberských službách⁸⁹⁾ a hodnosti hradského úředníka na Krumlově v letech 1517—1523.⁹⁰⁾ Roku 1510 se již jako rožmberský důstojník setkal se Šimonem Fagellem Villatikem. Získal si ho svým zájmem o jeho literární práce a recitováním Bohuslavových básní, z nichž mnohé uměl zpaměti.⁹¹⁾ Stal se tak prostředníkem mezi významnými představiteli dvou literárních generací. Ke sblížení Bohuslava s Fagellem přispěl také tím, že se asi v září 1510 stal iniciátorem jejich veršované korespondence která však nepřekročila hranice formální zdvořilosti, protože Bohuslav v listopadu téhož roku zemřel.⁹²⁾

Na citovaných místech však Sedláček neuvádí spojení Hrušovský z Olšan, jak činí v dokladech citovaných v pozn. 80. Také erb Hrušovských usedlých na Boleslavsku byl jiný než Hrušovských z Olšan.

⁸²⁾ *Lucubrationes* (v. pozn. 38), fol. A 8r: *qui... a puero multos annos in famulitio d. Doctoris Bohuslai a Lobkovitz egerat*. Jde o svědectví Šimona Fagella Villatika.

⁸³⁾ V. pozn. 77.

⁸⁴⁾ Ve *Farrago* je chybně Ad.

⁸⁵⁾ V. datování listu citovaného v pozn. 77.

⁸⁶⁾ *Farrago* (v. pozn. 9), str. 110, 112, 129, 145, 184—186, 189.

⁸⁷⁾ Datování podle Balbovy přítomnosti na hostině; viz doklad citovaný v další poznámce.

⁸⁸⁾ Truhlář, *Humanismus* (v. pozn. 2), str. 93.

⁸⁹⁾ *Lucubrationes* (v. pozn. 38), fol. A 8r: *In... dominorum a Rosis aula stipendia militiae fecerat*. Citovaná slova napsal Šimon Fagellus (srov. pozn. 82 a údaje níže v textu).

⁹⁰⁾ A. Sedláček, *Hrady 3*, Praha 1884, str. 36. Heermann (v. pozn. 80) ho uvádí jako hejtmana.

⁹¹⁾ V. pramen citovaný v pozn. 89.

Závěry, které z údajů o Hrušovském z Olšan vyplývají pro zodpovězení daných otázek, budou uvedeny v předposlední kapitole (III).

16. Stephanus PISO opatroval v době Bohuslavových cest v letech 1490 a 1491 jeho knihovnu, o čemž svědčí pánova instrukce v listě č. 22,⁹³⁾ odeslaném z Methony 16. 4. 1491. Poslední zmínka v listáři je z 11. 8. téhož roku.⁹⁴⁾ Mlčení korespondence naznačuje, že PISO asi brzy po Bohuslavově návratu z ciziny zemřel. Ve *Farrago* (v. pozn. 9) na str. 95n. a 116n. čteme dvě Bohuslavova epitaphia na jeho smrt. Změněný výklad veršů v *Appendix poematum* (v. pozn. 37), str. 310, podmíněný navrženou změnou interpunkce,⁹⁵⁾ ukazuje na básnickou činnost Pisonovu, pokud ovšem není na uvedeném místě míněn významnější Iacobus PISO,⁹⁶⁾ který však neměl, pokud víme, s Bohuslavem osobní nebo listovní styky.

Hlavní problém spočívá v určení Pisonova původu. Podle Truhláře pocházel ze Štrasburku,⁹⁷⁾ Adelung,⁹⁸⁾ J. Trausch⁹⁹⁾ a J. Szinnyei¹⁰⁰⁾ soudí, že přišel ze Sedmihradska a že byl bratr nebo blízký příbuzný Jakuba Pisona. O Štěpánově sedmihradském rodišti mluví také M. A. a M. L. Cowie (v. pozn. 57) na str. 747n., ale zároveň uvádějí, že PISO byl svědkem při udělení doktorátu Bohuslavovi ve Ferrare dne 26. 11. 1482. Ve vydané matrice¹⁰¹⁾ je svědek Bohuslavovy promoce jmenován takto: *Stephanus Pisce, Misnensis Dioc., artium D., Ferr. stud.* Jestliže předpokládáme mylný zápis *Pisce* místo správného *Piso* — a to je výklad velmi pravděpodobný — pak zde máme doloženu Pisonovu skutečnou vlast. Jde o Sasko, které bezprostředně hraničilo s panstvím Lobkoviců usedlých na Hasištejně. To, že Schott pozdravuje v korespondenci Pisona zároveň s Busnerem a že je od obou Bohuslavovým prostřednictvím pozdravován,¹⁰²⁾ nesvědčí o společném štrasburském původu obou, nýbrž o tom, že Schott poznal Pisona za italských studií. Tím je vyvrácen jediný Truhlářův argument pro Pisonovo alsaské rodiště. Ani to, co uvádějí Adelung, Trausch a Szinnyei (v. pozn. 98—100) na podporu svého tvrzení o Pisonově sedmihradském původu, nemůže obstát. Mezi jejich údaji o domnělém sedmihradském Štěpánu Pisonovi není totiž nic, co by nebylo

⁹²⁾ V. můj článek Ke kritice a datování básnického díla Bohuslava z Lobkovic, *Listy filologické* 103, 1980, str. 238n.

⁹³⁾ *Epistulae* 2 (v. pozn. 3), str. 24, ř. 19—21.

⁹⁴⁾ Tamtéž, str. 24n., č. 23.

⁹⁵⁾ V. článek citovaný v pozn. 92, str. 233.

⁹⁶⁾ *Literaturu o něm uvádí U. M. Schwob, Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südosten im 14. bis 16. Jahrhundert* (Buchreihe der Süddeutschen Historischen Kommission, Band 22), München 1969, str. 66, pozn. 8. Srov. též J. Kuzmík, *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi* 2, Martin 1976, str. 584n.

⁹⁷⁾ *Humanismus* (v. pozn. 2), str. 22, 46.

⁹⁸⁾ *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers Allgemeinem Gelehrten-Lexikon* 6, Bremen 1819, sl. 288.

⁹⁹⁾ *Schriftsteller-Lexikon* 3, Kronstadt 1871, str. 60n.

¹⁰⁰⁾ *Magyar írók, Élete és munkái* 10, Budapest 1905, sl. 1202.

¹⁰¹⁾ G. Pardi, *Titoli dottorali conferiti dallo studio di Ferrara nei sec. XV. e XVI.*, Lucca 1900, str. 60n.

¹⁰²⁾ *Epistulae* (v. pozn. 3), str. 16, ř. 15—16, str. 18, ř. 2—3.

možno vztáhnout s velkou pravděpodobností nebo dokonce s jistotou na Jakuba Pisona. Celtovy verše:

*Hic Piso est, docto qui scribit carmine versus,
editus et lauro tempora cincta gerens*

se týkají Jakuba, jak je správně určeno v rejstříku edice,¹⁰³) rovněž tak list poslá-
ný Celtovi z Budína 11. 9. 1501 je podle názoru vydavatele korespondence Rup-
pricha¹⁰⁴) od téhož humanisty. Zmínka, kterou citují M. A. a M. L. Cowie,¹⁰⁵) je
anonymní (*quendam alium Pannonium*) a nemá tudíž žádnou průkaznou
hodnotu. Bohuslav sám nikde nemluví o Pisonově sedmihradském rodišti, o jeho
příbuzenském vztahu k Jakobovi a o jeho přátelských stycích s Celtem (o nichž
se zmiňují práce uvedené v pozn. 98—100). Ani současná vědecká literatura ne-
zaznamenává nic o Štěpánu Pisonovi ze Sedmihradska.¹⁰⁶) Doznává též, že o Ja-
kubových rodinných poměrech víme pouze tolik, že měl bratra, jehož jméno však
není doloženo.¹⁰⁷)

17. Iohannes S c h m i d l pocházel z chebské patricijské rodiny. Bohuslav po-
dává o něm a o jeho otci Jodokovi v dopise z 12. 1. 1509 adresovaném Janu Paš-
kovi, kancléři Starého Města pražského, toto svědectví: *Iudocus Egreensis, cogno-
mento Ssmidl, multis iam annis in sua re publica opibus honoribusque floret. Is
filium suum Ioannem linguae nostrae addiscendae gratia in contubernio tuo esse
cupit et, quoniam me putat auctoritate apud te valere, eum tibi litteris meis com-
mendari. Id ego facile a me impetrari passus sum; nam et Iudocum amo et Ioan-
nem, utpote qui in familia mea a puero educatus litterisque eruditus est.*¹⁰⁸) Žádá
Paška o uplatnění vhodných výchovných prostředků, aby Jan Schmidl splnil, co
se od něho očekává, a aby dosáhl kvalifikace úměrné jeho budoucímu postavení
v rodném městě. Jan získal brzy potom hodnosti v chebské městské správě, které
zastával nepřetržitě až do roku 1545.¹⁰⁹)

18. Franciscus S c h n e i t t e i z Tachova byl imatrikulován v letním semestru
1491 v Lipsku (... *Sneytel de Tochow*).¹¹⁰) Na Hasištejn přišel již jako baka-

¹⁰³) *Quattuor libri amorum*, ed. Felicitas Pindter, Lipsiae 1934, II 9, v. 125—126 (str. 46), v. rejstřík na str. 125.

¹⁰⁴) *Der Briefwechsel des ... Celtis* (v. pozn. 5), str. 454n., č. 264 a pozn. 1 na str. 454.

¹⁰⁵) *The Works* (v. pozn. 57), str. 588, č. 1237.

¹⁰⁶) V. pozn. 96.

¹⁰⁷) B. Capesius, *Sie förderten den Lauf der Dinge*, Bukarest 1967, str. 65: „Wir kennen weder das Jahr seiner Geburt, noch wissen wir von seinen Familienverhältnissen mehr, als daß er noch einen Bruder hatte ...“ Srov. 2. vyd. pod názvem: *Deutsche Humanisten in Siebenbürgen*, Bukarest 1974, str. 13n.

¹⁰⁸) *Epistulae* (v. pozn. 3), str. 154, ř. 22—27.

¹⁰⁹) H. Grادل, *Die Chroniken der Stadt Eger*, Prag 1884, str. 404. Letopočet 1502, kdy Jan ještě nemohl mít vzhledem k svému mládí (a přítomnosti na Hasištejně) žádnou hodnost v obecní správě, je asi třeba změnit na 1512; právě tehdy totiž začíná nepřetržitý sled dokladů o Janově veřejné činnosti.

¹¹⁰) *Die Matrikel* (v. pozn. 8), str. 383, č. P 33.

lář,¹¹¹) ale ještě v poměrně mladém věku.¹¹²) Jestliže je dříve vyslovený dohad, že Bohuslavův list č. 188 byl napsán 20. 6. 1502 v Budíně,¹¹³) oprávněný, pak lze položit Schneittelův vstup do Bohuslavovy družiny do posledních let 15. století.¹¹⁴) I na Hasištejně se snad zprvu věnoval studiu.¹¹⁵) Bohuslava znepokojovalo, že se u Schneittela začaly projevovat světské zájmy, a proto se snažil vést ho ke křesťanské morálce a kontemplativnímu životu.¹¹⁶) Když se Schneittel rozhodl na Bohuslavovo naléhání stát se knězem, získal pro něho Bohuslav — snad za svého pobytu v Budíně roku 1502 — doporučení krále Vladislava, které poslal pražské kapitule,¹¹⁷) ale sám později několikrát požádal o odklad věci, protože neměl za Schneittela náhradu, pokud šlo o vyřizování každodenní tajemnické agendy.¹¹⁸) Užíval ho jako svého důvěrníka v závažném jednání s vysoce postavenými osobami¹¹⁹) a po Komponiovu úmrtí (v. výše, č. 9) jako poradatele osobní korespondence.¹²⁰) Tak se stalo, že Schneittel na Hasištejně zůstal až do Bohuslavovy smrti. Provázel odtud roku 1511 Zikmunda z Lobkovic jako pedagog do Wittenberka, kde byli oba zapsáni v letním semestru téhož roku (v. výše, č. 12). Později snad uskutečnil svůj úmysl a přijal kněžské svěcení; jak zjistil Truhlář,¹²¹) uvádí se roku 1519 a 1527 František z Tachova (příjmení Schneittel v dokladech není) ve vysokých církevních hodnostech.¹²²)

19. T i r o l d u s, který se pilně věnoval studiu,¹²³) by si byl podle Bohuslava zasloužil, aby jeho kolébka stála v Řecku a nikoli v barbarské zemi.¹²⁴) Verše o něm jsou otištěny v blízkém sousedství básní týkajících se Sturna a jeho žáků na Hasištejně. V letním semestru 1497 byl v Lipsku zapsán *Iohannes Tirholt de Falkenau* a v zimním semestru 1508 *Philippus Tyrolt de Falkenau*.¹²⁵) Není vy-

¹¹¹) *Epistulae* (v. pozn. 3), str. 142, ř. 21: *artium ba(c)calaureus*.

¹¹²) *Farrago* (v. pozn. 9), str. 115: *iuvenili pectore*; str. 121: *An tibi blanditur viridis ... iuventa*.

¹¹³) *Epistulae* (v. pozn. 3), str. XXIXn.

¹¹⁴) Tamtéž, str. 177, ř. 8: *versatus est enim aliquot annis in familia mea*. Srov. tamtéž, str. 141, ř. 31—32; 142, ř. 22—23.

¹¹⁵) *Farrago* (v. pozn. 9), str. 129: *Aonides olim, Pallas Phoebusque placebant / Francisco ...*; 142: *Pallada Franciscus quondam Phoebumque colebat / Pierioque lacu iam bibiturus erat ...* Bohuslavovu snahu prohloubit Schneittelovo vzdělání předpokládá Truhlář (v. pozn. 2), str. 121. Je ovšem možné, že adverbium *olim*, *quondam* v citovaných dokladech ukazují na vzdálenější minulost, tedy ještě na Schneittelovy studie před dosažením bakalářského gradu a příchodem na Hasištejn.

¹¹⁶) Tamtéž, str. 114—116, 120, 121.

¹¹⁷) *Epistulae* (v. pozn. 3), str. 177, č. 188; v. též pozn. 113.

¹¹⁸) Tamtéž, str. 156, ř. 16: *Francisci Schneyttel, familiaris mei, opera ... cotidie utor*.

¹¹⁹) Tamtéž, str. 148, ř. 26, 27.

¹²⁰) Tamtéž, str. XXIX.

¹²¹) *Listář* (v. pozn. 22), str. 186; *Humanismus* (v. pozn. 2), str. 80.

¹²²) Další doklady uvádí edice *Epistulae* (v. pozn. 3); v. rejstřík 4 této edice.

¹²³) *Appendix poematum* (v. pozn. 37), str. 265: *Cum Diana tibi placeat placeatque Minerva ...*

¹²⁴) Tamtéž, str. 275; *Ut quid progenuit Tirolaum barbara tellus? / Cecropiis feurat dignior ille iugis*.

¹²⁵) *Die Matrikel* (v. pozn. 8), str. 419, č. P 15; str. 490, č. P 14. Saské lokality toho jména jsou vyloučeny, protože v obou případech jde o *natio Polonorum*, kam patřili v Lipsku studenti z Čech,

loučeno, že právě jeden z nich strávil předtím několik let na hasištejské škole. Svědčil by pro to i údaj o jeho původu. Jak totiž víme z předchozího výkladu, přijímal Bohuslav žáky také z Chebska (v. výše č. 17).

20. *Venceslaus* si příliš oblíbil lov, ale Bohuslav od něho očekával pokroky ve studiu, a proto mu dával za příklad čtenářskou horlivost jeho (jménem neuvedeného) bratra, který našel zálibu v básních.¹²⁶⁾

21. *Wolfgangus* *Cadanensis*, jeden ze čtyř *Sturnových* žáků (v. oddíl I), byl podle *Truhlářova* dohady totožný s nemanželským synem Bohuslavova bratra Jana z Lobkovic.¹²⁷⁾ V tom případě by se ho týkaly přesné osobní údaje, které Bohuslav sděloval 26. 10. 1505 *Bernardu* *Adelmannovi*, když usiloval o legitimování tohoto svého synovce: *Ioannes de Lobkowicz et Hassensteyn, solutus, diocesis Pragensis, ex Anna Regenspergerin de Payrreit, diocesis Pamburgensis, similiter soluta, filium genuit nomine Wolfgangum. Hunc legitimari cupit, ut ordines suscipere possit et beneficia tam curata quam non curata habere et unum et plura et ut ceteros actus per legitimos exerceri consuetos ipse quoque exercere possit.*¹²⁸⁾

III.

Biografických údajů, které byly shromážděny v oddílu I (o učitelích) a II (o žácích), bude nyní využito k charakteristice školy. Na údaje oddílu II bude odkazováno jen arabskými čísly pododdílů. Toto určení je jednoznačné, protože žádný jiný ze čtyř římsky číslovaných oddílů nemá vnitřní členění.

Bylo již zdůrazněno, že je třeba rozlišovat pojmy škola a družina (= *familia*). První pojem zahrnuje pouze učitele a žáky, druhý všechny, kdo žili s pánem v jeho domácnosti, ať byl jejich vztah k němu jakýkoli. *Familiares* jsou tedy příbuzní, zaměstnanci (do této kategorie patří učitelé soukromé školy a osobní tajemníci), služebnictvo a mládež svěřená pánově výchovné péči. Pojem družina (*familia*) zahrnuje tedy i školu. Tak to chápe Bohuslav, když na dříve citovaném místě (v. č. 17) říká: *qui* (míněn je *Iohannes* *Schmidl*) *in familia mea a puero educatus litterisque eruditus est*. V oddílu II byla probrána družina, samozřejmě s vyloučením těch osob jmenovaných u Bohuslava, jejichž činnost neměla podle jeho svědectví intelektuální povahu. To, že jsem se od počátku neomezil na školu, bylo motivováno snahou nevynechat nic, co by mohlo, byť nepřímo, podat informace o vyučování. Šlo ostatně, jak již bylo řečeno v úvodu k oddílu II, o dokreslení kulturní situace, v jaké se škola rozvíjela. Nyní je na čase vyřadit ty údaje, které se týkají školy bezprostředně.

Sledujeme-li uvedené údaje o členech Bohuslavovy družiny, docházíme k poznání, že někteří byli s určitostí žáky školy, někteří pravděpodobně, u dalších je účast

¹²⁶⁾ *Appendix poematum* (v. pozn. 37), str. 286.

¹²⁷⁾ *Humanismus* (pozn. 2), str. 120.

¹²⁸⁾ *Epistulae* (v. pozn. 3), str. 113, ř. 20—25.

při soustavném vyučování nejistá a u čtvrté kategorie lze spíše mluvit o příležitostném získávání poznatků.

Jako *Sturnovi* žáci jsou výslovně jmenováni: *Fridericus* *Knobloch* (6), *Mikuláš* (11) a *Zikmund* (12) z Lobkovic a *Wolfgangus* *Cadanensis* (21). Nesmíme se dát zmýlit slovy, citovanými v oddílu I: *Quattuor enutrit pueros tua, Sturne, palaestra*, a omezit zde proto výčet skutečných žáků jen na čtyři jmenované. Jednak škola jistě neměla ve všech obdobích svého vývoje konstantní počet studijních míst a ta nebyla po celou dobu její existence obsazena týmiž žáky, jednak je pravděpodobné, že v době, kdy Bohuslav napsal uvedený verš, studovalo na Hasištejně více žáků než čtyři. Protože citované veršované svědectví o čtyřech žácích jmenuje *Sturna*, pochází nutně z prvního desetiletí 16. století, a tehdy se vzdělával u Bohuslava také *Johannes* *Schmidl* (17). Byl tam ještě v době, kdy byly napsány čtyři básně otiskované ve *Farrago* (v. pozn. 9) na str. 291—293, a přesto není mezi *Sturnovými* žáky jmenován. Nabízí se výklad, že nebyl svěřen jeho péči, nýbrž že se učil přímo u Bohuslava nebo některého z jeho tajemníků, z nichž jeden (*Schneittel*) byl bakalář a měl tedy k vyučování potřebnou kvalifikaci. Ať již je tomu jakkoli, máme zde důkaz, že není třeba, abychom se v dalších úvahách o rozsahu školy řídili svědectvím o čtyřech žácích. V prvním desetiletí 16. století byl na Hasištejně také *Aurogallus* (po 1490, viz 1). U něho ovšem nemáme doloženou účast na studiu, nýbrž je jmenován jen jako *familiaris*, že však Bohuslav zahrnoval i žáky pod pojem *familia*, bylo řečeno výše. Není myslitelné, že by *Aurogallus*, jehož nadání rozpoznali *Vaitmilové*, kteří ho dali vyučit hebrejštině, prožil na Hasištejně období před dvacátým rokem svého věku a před studiem v Lipsku pouze jako služebník a že by byl odkázán jen na příležitostné získávání poznatků. Ještě roku 1507 byl na Hasištejně *Iohannes* a *Libnaw*. Strávil tam dobu takřka od kolébky (*ab ipsis paene incunabulis*, v. 10) až do dospělého věku, kdy odcházel do Prahy, aby si osobně vyřídil — patrně u zemských desk — své věci. Ani v kruzích, kde se vzdělání cenilo méně než na Hasištejně, nebylo představitelné, že by se mladý rytíř od dětství do dospělého věku obešel bez účasti na pravidelném vyučování.

K žákům hasištejské školy ve starším období jejího trvání patřil *Jindřich* *Hrušovský* z Olšan (v. 15). Jeho vzdělání bylo v prvním desetiletí 16. století, o němž jsme doposud mluvili, již ukončeno. Právě na jeho případě lze doložit nejmarkantněji, že účast na pravidelném vyučování musíme u některých mladých lidí předpokládat i tehdy, když o tom prameny mlčí nebo když podávají protichůdné informace. *Šimon* *Fagellus* *Villaticus* o *Hrušovském* píše: *Antea a puero multos annos in famulatio D. Doctoris Bohuslai a Lobkovitz egerat, ubi ex conversatione tanti viri tam diutina in bonam litteraturae venerat cognitionem, qui multa poemata illius habebat et memoriter tenebat...* (v. pozn. 82). Podle toho byl *Hrušovský* pouze služebníkem (*famulus*) a své vědomosti získal jen společenským stykem (*conversatio*) s Bohuslavem. Nelze si představit, že by *Hrušov-*

ský nabyt pouze při náhodných rozmluvách bez systematického poučení o latinské gramatice, metrice, řeckém a římském bájesloví a historii takových znalostí, aby rozuměl Bohuslavovým latinským básním přeplněným učenými narážkami a aby se je dokonce naučil nazpaměť. Je také zcela vyloučeno, že by ve své kariéře úředníka lobkovického a rožberského panství (v prvním případě šlo asi o správcovství) vystačil s těmi vědomostmi, které si osvojil v nejtěplejším mládí: na Hasištejně totiž prodléval, jak vyplývá z předchozího, od chlapectví (a *puero*).

Protože je výčetem čtyř hasištejnských žáků prokázáno, že se Fridrichu Knoblochovi na Hasištejně dostalo soustavného vzdělání, je možno předpokládat, že rovněž jeho příbuzní — snad bratři — Sigismundus a Iohannes prodlévali na tomto hradě (třeba v jinou dobu) za stejným účelem.

Příslušnost zmíněných desíti osob k hasištejnské škole je prokázána nebo je téměř jistá. U dalších pěti, o nichž máme jen kusé zprávy, je velmi pravděpodobná. Jsou to: Bernhardus (2), Blancfeldus (3), Luderus (13), Tiroidus (19) a Venceslaus (20). U dvou je vztah ke škole nejistý; jde o Hamsburgia (5) a Michaela (14). Zbývající osoby si pravděpodobně doplňovaly vzdělání spíše příležitostně. Zde jmenujeme tajemníky Komponia (9), Pisona (16) a Schneittela (18); snad sem patří i Busner (4). Z těchto čtyř příslušníků hasištejnské družiny měli dva, Piso a Schneittel, kvalifikaci k tomu, aby vypomáhali při vyučování. Příležitost k tomu měl zvláště Schneittel, který působil na Hasištejně v době, kdy vyučování již mělo určitou kontinuitu. Ze způsobu, jak byl roku 1511 zapsán ve Wittenberku, předpokládáme, že byl pedagogem Zikmunda z Lobkovic. Není proto zcela vyloučeno, že byl pedagogickými úkoly pověřen již předtím.

V číselných přehledech, které následují, počítáme jen s těmi patnácti osobami, které určitě nebo velmi pravděpodobně navštěvovaly na Hasištejně pravidelné vyučování (1—3, 6—8, 10—13, 15, 17, 19—21).

Z těchto 15 žáků byli 4 české národnosti (11, 12, 15; 21 po otci), 8 zřejmě německé (1, 3, 6, 7, 8, 10, 17, 19); u 3 je národnost nejistá (2, 13, 20 — Venceslaus uvedený pod č. 20 nebyl nutně Čech; jméno zemského patrona bylo i v severozápadním pohraničí osídleném Němci velmi rozšířeno). Češi byli převážně Bohuslavovi příbuzní (11, 12, 21). Péči o jejich vzdělání Bohuslavovi ukládaly pokrevní svazky. Pokud si žáky vybíral podle své vůle, přijímal především Němce. Nečinil tak z důvodů národnostních, nýbrž náboženských; před Lutherovým vystoupením byli Němci v severním pohraničí katolické víry. Jediný Čech, kterého Bohuslav přijal do své školy a pak do svých služeb, byl — pokud víme — Jindřich Hrušovský z Olšan (15). Není náhodou, že právě jeho prostřednictvím působila později hasištejnská literární tradice na domácí prostředí. Ostatní vzdělání příslušníci Bohuslavovy družiny, kteří mohli vejít se školou ve styk jako pokročilí žáci nebo pomocní učitelé, byli také Němci (4, 16, 18 — snad i 5). Nelze se proto divit, že Schmidl vychovaný na Hasištejně od chlapeckého věku musel být poslán do Prahy, aby se naučil česky. Podle Bohuslavových literárních

projevů můžeme předpokládat, že na škole a u vzdělaných příslušníků své družiny tvrdě prosazoval užívání latinského jazyka. Pokud se mládež dorozumívala — ať už potají nebo s Bohuslavovým vědomím — jinou řečí, pak to byla nejčastěji němčina.

Na katolické náboženství většiny žáků můžeme soudit buď podle příbuzenství s Bohuslavem nebo podle německé národnosti a také podle absence Bohuslavovy polemiky proti utrakvistickým názorům, která postihuje jen Hrušovského (15). O třech osobách máme málo zpráv (2, 13, 20). U ostatních jedenácti žáků předpokládáme katolické vyznání. Škola měla tedy výrazný katolický ráz. Neuzavírala se utrakvistům, ale očekávala od nich přijetí římské víry a k tomu cíli směřovala také výchova. Hrušovský, který přes velký nátlak (v. citace *Farrago* a *Appendix poematum* pod č. 15) setrval při utrakvistickém vyznání předků, zažil proto na Hasištejně mnoho ústrků. Bohuslavova výzva k jeho upálení¹²⁹) nemohla být ovšem za tehdejšího právního stavu v zemi míněna vážně, zvláště když nejsou nejmenší náznaky toho, že by se byl Hrušovský klonil k českobratrskému vyznání, ale ukazuje netolerantní názory vydržovatele školy, který považoval, jak alegoricky říká, za povinnost upalovat nemocný dobytek, aby se nenakazilo celé stádo. (*Morbosam pecudem, ne scabie gregem illaesum maculet, perdere nos decet . . . , flammis nempe malos urere gloria est.*) Mohlo by být pokládáno za ironii osudu, že příslušníci Bohuslavovy družiny a školy vychovávaní v přísném katolicismu se stali významnými stoupenci Lutherovy reformace. Na tuto víru přestoupil Bohuslavův příbuzný Zikmund, Sturnus se stýkal s příznivci tohoto směru, Aurogallus byl dokonce přímým Lutherovým spolupracovníkem. Je však třeba přiznat, že tito lidé do jisté míry navázali na Bohuslavovy tendence. Bohuslav se začal na sklonku života rozcházet s papežstvím, jakmile se záměry Julia II. dostaly do rozporu s jeho představami o dějinném poslání německé říše. O této věci se chci zmínit při jiné příležitosti. Zde postačí ocitovat bystrý postřeh J. Truhláře, který píše: „Sám básník hotov jest zrůci se papežství, ano i katolictví. Volát v několika obměnách na papeže takto:

*Eripies certe Latii si insignia nobis
Imperii, valeant et tua sacra simul!*

Jest to charakteristické vyznání českého humanisty rázu italského, který církevní rozkol na půdě domácí, vzrostlý venkoncem ze snah opravných, stále zatracoval, ale v Němcích zdvihnutí nový ihned byl ochoten, jakmile by papež politických ideálů jeho se dotekl.¹³⁰)

Rodiště některých nešlechtických osob neznáme, a proto o nich nevíme, zda pocházely z královského či poddanského města nebo dokonce z venkovského poddaného obyvatelstva. Žáky zde proto podle původu dělíme na šlechtice (6, 7, 8;

¹²⁹) *Farrago* (v. pozn. 9), str. 185.

¹³⁰) Humanismus (v. pozn. 2), str. 154.

10, 11, 12, 15 — celkem 7) a nešlechtice (1, 3, 17, 19, 21 — k legitimování posledního došlo později — celkem 5). Převaha šlechticů je dána účastí dvou příbuzných Bohuslavových. Osobám nižšího původu se škola neuzavírala, v Bohuslavových vztazích k šlechticům a nešlechticům — aspoň jak vyplývají z literárních projevů — není rozdíl. Základní kritérium byl poměr k učení, vzdělání a především k antické literatuře. Titulatura a humanistický způsob oslovování smazává společenské rozdíly, takže z něho původ leckdy ani nepoznáváme.

Vycházeli jsme z počtu 15 žáků. Škola byla jistě početnější. Soudím tak z toho, že vztah k ní je u některých osob doložen jen jednou — je tedy dílem náhody, že se vůbec zpráva o takovém vztahu zachovala. O pobytu jednoho z nejúspěšnějších absolventů hasištejské školy Aurogalla na tomto hradě nemáme v Bohuslavových literárních pracích (dochovaných ovšem zlomkovitě) dokonce žádnou zprávu. Zde jsme tedy odkázáni na pozdější prameny. V případech, kde selhávají i ty, jsou naše informace nutně defektní. Není vyloučeno, že tomu tak je v případě Bartoloměje Nigra z Kadaně, o jehož vztahu k Hasištejnu se nezachovalo žádné svědectví. Přitom lze těžko vysvětlit jeho velkou úctu a oddanost k Bohuslavovi jinak než tím, že se s ním delší dobu stýkal a že mu vděčil za základy svého vzdělání (list 90 — v. pozn. 3).

Kdybychom znali údaje o všech žácích, změnil by se patrně uvedený poměr mezi jednotlivými kategoriemi, pokud však jde o národnost a náboženství, sotva k svému opaku.

Výklad by nebyl úplný, kdybychom se nezminili o pomůckách, jichž škola užívala. Byla to především knihovna a sbírka astronomických přístrojů, obojí v množství a výběru tehdy zcela neobvyklém. Knihy — z velké části prvotisky — a matematické přístroje, o jejichž objednávání svědčí nepřetržitá řada Bohuslavových listů Adelmanovi,¹³¹⁾ představovaly vzdělanostní úroveň, která se překvapivě blížila tehdy dosažitelnému maximu vědění. Ačkoliv Bohuslav shromažďoval zvláště v mladém věku české kroniky¹³²⁾ a prameny domácího práva,¹³³⁾ svědčí dochované knihy i listovní zprávy, že zde nebyla úměrně zastoupena literatura jazykově česká.

Vynikající výsledky školy jsou doloženy kariérou jejich absolventů Aurogalla (1), Zikmunda z Lobkovic (12), Jindřicha Hrušovského z Olšan (15), Jana Schmidla (17) a snad také Františka Schneittela (18). Velké ambice měl i Sigismundus Knobloch (8) — nevíme, zda dosáhl svých cílů.

¹³¹⁾ Epistulae (v. pozn. 3), rejstřík na str. 228, písmeno B. B. Horák, Globus Bohuslava Hasištejského z Lobkovic (Sborník Československé společnosti zeměpisné 60, 1955, str. 194—198), právem vyvrací názor J. Truhláře, že Bohuslav objednával zeměpisné a astronomické přístroje pro vyučování mládeže. Ze zvláštního zaujetí pro tyto věci projevoval v korespondenci je zřejmé, že objednávkami uspokojoval Bohuslav svůj studijní zájem. Stejně jako knihy mohly ovšem zakoupené přístroje sloužit také učelům vyučování.

¹³²⁾ Epistulae (v. pozn. 3), str. 173, list č. 179.

¹³³⁾ Tamtéž, str. 164, č. 167.

Bylo by zajímavé zamyslet se nad tím, proč hasištejská škola vzdělávací nevytvořila základ pro školu literární, totiž okruh spisovatelů, který by dále rozvíjel Bohuslavův kulturní odkaz. Úvaha o tom však již nepatří do rámce této studie.

Škola založená Bohuslavem z Michalovic v Novém Sedle, o níž jsem se zmínil v úvodu, si kladla za cíl upevnit postavení českého jazyka v severním pohraničí. Hasištejská škola dosahovala — i když ne záměrně — účinků spíše opačných. Pro Bohuslavovy příbuzné, pro něž byla asi především vydržována, znamenal každodenní styk s německými spolužáky posílení vlivu německého prostředí.

IV.

Podle Truhlářova výroku citovaného v úvodu plnila hasištejská škola také poslání jakési malé akademie. Protože měl Truhlář sotva na mysli akademii jakožto vědeckou společnost a protože se Karlovo vysoké učení v 16. stol. nejčastěji — a po určitou dobu téměř výlučně — nazývá v původních pramenech *academia* (v. zvláště oddíl „Carmina gratulatoria“ v Rukověti I, str. 306—325), mohl by vzniknout u čtenáře dojem, že hasištejská škola byla jakousi katolickou protiváhou pražské akademie, jako se jí stala později klementinská kolej. Takový názor by byl nesprávný.

Formální překážka spočívala v tom, že soukromá šlechtická škola neměla právo udělovat akademické tituly a oprávnění z nich plynoucí, i kdyby bylo dosaženo odpovídajících vědomostí. Těch však žáci hasištejské školy v běžných případech nedosahovali. Z oddílu II je zřejmé, že byla na úrovni městské latinské školy. Tomu odpovídá doložený nebo předpokládaný věk jejich žáků. Za vyšším vzděláním odcházeli její absolventi (1, 12, snad 19) do zahraničí. V některých případech plnila zároveň funkci školy nejnižší. Tak tomu bylo v případě Jana z Libnaw (10), který byl na Hasištejně podle Bohuslavových vlastních slov takřka od kolébky.

Důvody zřízení hasištejské školy jsou zřejmé a není třeba hledat postranní úmysly zakladatele. Jádrem tvořili Bohuslavovi příbuzní, pro něž byla asi škola — jak již bylo řečeno — především vydržována. Další žáci byli přibráni zřejmě z pedagogických důvodů, aby se podpořilo zdravé soutěžení při studiu. K tomu cíli směřovaly mnohé z dochovaných Bohuslavových veršů, v nichž povzbuzuje své svěřence a dává jim za příklad úspěšnější žáky. Také Bohuslavovy dobré vztahy k některým měšťanům ho zavazovaly převzít péči o vzdělání jejich synů (17). Kromě toho si chtěl vychovat schopné úředníky pro řízení rodových panství (15). Konečně již samo neobyčejné zaujetí pro vědy a literaturu ho asi vedlo k rozšiřování školy, v níž měla najít příležitost ke vzdělání vybraná mládež ze širokého okolí.

Ani v případě, že byla výjimečně některým studentům na Hasištejně dopřána možnost vyššího vzdělání, než jakou poskytovaly městské latinské školy, nemohlo jít o přebírání žáků pražské akademii a tím o omezování rozsahu její působnosti,

protože Bohuslav přijímal, jak jsme viděli, do své školy vedle svých příbuzných skoro výhradně Němce a katolíky, kteří jinak odcházel na studie především do Lipska a po roce 1502 také do Wittenberka. Území, odkud jmenovaná učiliště získávala své studenty, se tedy nepřekrývala. U Bohuslava nemůžeme konečně předpokládat ani úmysl záměrně omezovat vliv pražské akademie, protože nemáme důkazy jeho vyloženě nepřátelského postoje vůči ní. Co jsem o tom napsal ve 14. svazku tohoto časopisu (1974, fasc. 1–2, str. 7n.), lze nyní po zpracování a vydání korespondence (v. pozn. 3) plně potvrdit. V popisu Prahy (Epistulae 1 – v. výše pozn. 3 – č. 1) zdůraznil Bohuslav kontrast mezi krásnou polohou a výstavností města a ničemností jeho obyvatel. Čekali bychom, že zmínku o vynikajícím vnějším vzhledu Karlovy koleje (*singularis excellentiae domus*) bude následovat odsouzení směru a náplně studia, ale tento negativní článek chybí, takže zmíněný kontrast, který představuje nosnou myšlenku listu, na tuto „akademickou“ rovinu přenesen není. Bohuslav se přátelsky stýkal s pražským absolventem Šlechtou a po určité dobu také se Všehrdem. Když se s ním zneprátelil a hledal v polemice proti němu prameny jeho nekatolických názorů, nezmínil se nikde o pražské akademii jako nositelce a semeništi těchto tendencí. Za klíč k vysvětlení Bohuslavova postoje snad můžeme pokládat jeho list Meziříčskému, shodou okolností rovněž bakaláři promovanému v Praze (Epistulae – v. výše pozn. 3 – str. 73, č. 60, § 2), kde píše: *Cum omnibus, qui aliquod virtutis specimen prae se ferunt, tum maxime iis, qui litterarum studiosi sunt, ex animo afficior*. Podobné stanovisko zaujímá v listě č. 90 určeném dříve zmíněnému Nigrovi: *Accedit his ardens tuum erga bonas artes studium, cui generi hominum tantum ego tribuo, ut nihil aliud sit, quo tibi magis conciliari possim* (§ 4). Bohuslav se při své neobyčejné úctě k vzdělaným lidem a vzdělání vůbec pravděpodobně díval na vývoj pražské akademie se smíšenými pocity. Vážil si jí jako zdroje vzdělání (a samozřejmě pro její staré karlovské tradice), ale odmítal s určitostí její utrakvistickou a v jistém smyslu ještě středověkou orientaci. Protože byla obě stanoviska aspoň do jisté míry vyvážená, nedosáhla zřejmě jeho nedůvěra k pražským mistrům nikdy toho stupně, aby považoval za nutné podnikat v oblasti školství praktické kroky k omezení jejich vlivu.

V této souvislosti se nabízí otázka, proč není doloženo studium nebo působení některého z absolventů hasištejnské školy v Praze. Z předchozího výkladu vyplývá, že volba místa jejich studia byla předurčena jejich národností nebo náboženstvím nebo souběhem obojího. Aurogallus, který se o navázání kontaktu s pražskými mistry pokusil, byl zřejmě z těchto důvodů odmítnut. Určitou nedůvěrou v jejich očích pravděpodobně vzbuzovalo i jeho předchozí vzdělání na škole toho humanistického směru, který se v Praze v tu dobu ještě neuplatnil. Bohuslav sám jistě připravoval své svěřence ke studiu v cizině a není vyloučeno, že je i svým tamním přátelům doporučoval. Dříve uvedený Bartoloměj Niger (oddíl II v závěru) studoval totiž v Lipsku a od roku 1502 ve Wittenberku u Martina Pollichia

z Mellerstadtu, prvního wittenberského rektora, který udržoval s Bohuslavem důvěrné přátelství.

Docházíme k závěru. Pražskou akademii a hasištejnskou školu lze obrazně označit za dvě mimoběžné roviny. Není prokázáno sepětí jejich pedagogických snah, ale není doložena ani jejich rivalita. Při srovnání se všemi školami v Čechách, tedy i se středními (latinskými, partikulárními), lze u hasištejnské školy zdůraznit její relativně krátké trvání a z toho plynoucí nedostatek tradice a pevného školního řádu, tedy toho, co ze školy tvoří instituci. To bylo ovšem v pozoruhodné míře vyváženo velmi soustředěným a promyšleným učitelským působením vynikajících osob, které dosáhly úrovně svého vzdělání světové proslulosti, i neobyčejně příznivým intelektuálním prostředím, které vydatně podpořilo vzdělávací účinek školy. Máme na mysli možnost společenského styku mládeže, která samozřejmě zůstávala i mimo dobu pravidelného vyučování v sídle školy, se svými učiteli a přístup ke knihám i astronomickým pomůckám, které nebyly tehdy nikde v Čechách shromážděny s takovým smyslem pro aktuálnost. Díky překvapivě pohotovému styku Hasištejna s centry evropské vzdělanosti a knihtisku představovaly totiž, jak již bylo řečeno, tehdy dosažitelný stav vědění.

JAN MARTINEK

Die humanistische Schule auf der Burg Hassenstein

ZUSAMMENFASSUNG

Im Aufsatz werden Quellennachrichten, die sich auf die humanistische Schule auf der Burg Hassenstein im böhmischen Erzgebirge beziehen, aufgezählt, gewürdigt und ausgewertet. Der Gründer dieser Schule war der weltbekannte Humanist Bohuslaus von Lobkowicz (ca 1461–1510). Ihre Tätigkeit kann schon im letzten Jahrzehnt des 15. Jahrhunderts (wenn nicht früher) nachgewiesen werden. Sie existierte bis zum Todesjahr ihres Gründers (1510) und erlebte besonders in der zweiten Hälfte ihres Bestehens einen bedeutenden Aufschwung. In den ersten zwei Kapiteln werden die Lebensläufe der Lehrer und Schüler vorgelegt, Kapitel III bietet die Charakteristik der Schule und im vierten Kapitel werden ihre Beziehungen zur Prager Karlsuniversität untersucht. Der Einzugsbereich dieser zwei Lehranstalten war vollkommen verschieden. Indem an der Karlsuniversität vornehmlich die Utraquisten aus dem Inneren Böhmens studierten, nahm die Schule auf Hassenstein die Schüler aus dem nordwestböhmischen Grenzgebiet auf, das zu dieser Zeit noch katholisch war. Obwohl sie ihren Schülern eine vorzügliche humanistische Bildung bot, ähnelte sie doch eher einer städtischen Lateinschule als einer Hochschule. Aus diesen Gründen bedeutete sie für die Karlsuniversität Prag keine ernste Konkurrenz.

JAN HUS A VIKLEFSKÉ POJETÍ UNIVERSÁLIÍ

FRANTIŠEK ŠMAHEL

Hodinu po zatmění slunce v pátek 7. června 1415 započalo v refektáři minoritského kláštera v Kostnici druhé veřejné zasedání koncilu ve věci víry mistra Jana Husa. Ve chvíli, kdy obžalovaný mistr popřel, že by učil ramanenci chleba a vína ve svátosti oltářní, dospělo slyšení k jednomu ze svých dramatických zvrátů. Za naprostého ticha kardinál Petr d'Ailly vytáhl jakýsi lístek, přehlédl jej očima a zeptal se Husa, zda považuje universálie za skutečně existující věci. Hus se zarazil, pak však s odvoláním na Anselma a jiné autority odpověděl kladně. Kardinál se usmál. Přišla chvíle, na kterou čekal. Což lze na jedné straně uznávat reálnost všeobecných pojmů a na straně druhé popírat ramanenci? Hus se znovu a znovu snažil vysvětlit své stanovisko. Marně.¹⁾ Tato slovní rozepře hrála nejednou hlavní roli v učených diskusích o Husově pojetí eucharistie. Naproti tomu výpověď pražského mistra ve věci viklefských universálií nebyla dlouho brána v potaz. Teprve v poslední době se množily pochybnosti o pravé povaze Husova realismu, jež postupně vedly k domněnce, že mluvčí pražského reformního okruhu ve skutečnosti byl umírněný realista.²⁾ Co jiní jen opatrně naznačovali, známý belgický badatel Paul De Vooght učinil jednou ze stěžejních tezí druhého přepracovaného vydání svého velkého díla *L'Hérésie de Jean Huss*.³⁾ Hlavní závěry jeho nově připojené interpretace filosofického učení českého „pseudo-heretika“ můžeme shrnout do tří bodů:

(1) Výuka filosofie byla pro Husa jen povinnou součástí jeho profesionální aktivity, jejíž těžiště spočívalo jinde (*L'Hérésie II*, 878). Hus se proto jen nepatrně podílel na filosofickém myšlení vlastní doby (*L'Hérésie II*, 881).

(2) Jelikož Hus nebyl ani nominalistou ve vlastním slova smyslu, ani stoupen-

¹⁾ V. NOVOTNÝ (ed.), *Petri de Mladoniowicz Relatio de magistro Johanne Hus*, in *Fontes rerum Bohemicarum VIII*, Praha 1932, str. 75.

²⁾ Srv. níže pozn. 43, kde příslušná literatura.

³⁾ Dva svazky prvního vydání z roku 1960 (*L'Hérésie de Jean Huss — Hussiana*) byly pro druhé vydání sjednoceny společným titulem *L'Hérésie de Jean Huss I—II*, Louvain 1975 (*Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique*, Fasc. 34bis, 35bis). Kapitola o Husově filosofii (*Huss et la philosophie*, II, str. 877—894) je jedním z obsáhlých dodatků druhého vydání. Srv. mojí rec. v *Annuaire Historiae Conciliorum*, 9, 1977, str. 425—427.

cem radikálního realismu, snadno mohl zůstat a také zůstal stranou proslulé diskuse o universáliích (II, 878). Ba, co více, Hus se universáliemi nikdy ex professo nezabýval (II, 885). Jeho pojetí všeobecnin do té míry odpovídalo umírněnému realismu, že se jeho pravým učitelem filosofie jeví Aristoteles v tomistickém rouchu (II, 886).

(3) Konečně ani Husova teorie universální církve neměla nic společného s viklefským realismem. Hus ostatně nevedl zápas o filosofii, nýbrž o pravdy Evangelia (II, 893).

Proti Husovu kostnickému ANO stojí De Vooghtovo NE. Hus se hájil sám svým dílem a to i dnes zůstává jeho postačujícím advokátem, pokud jde o hlavní spornou otázku. Nepředbíhejme však a věnujme pozornost jednomu bodu po druhém.

1. HUS JAKO PROFESOR FILOSOFIE

S několika výhradami je možné přijmout vše, co Paul de Vooght s jemnou kritičností naznačil o povaze a významu Husovy filosofické činnosti. Nic mu konec konců nebránilo užít stejně tvrdých slov, jimiž před lety zpochybnil pověst Husa — teologa.⁴⁾ Autor však nechce ublížit hrdinovi svého mistrovského díla více, než je nezbytné z hlediska jeho koncepce, neboť dobře ví, že Hus především sledoval dráhu bohoslovce a kazatele. Nebylo tomu však podobně u Stanislava ze Znojma, Štěpána z Pálče i u samotného Viklefa? Také pro ně byla filosofie jen předstupněm teologie.

První výhrada směřuje k vymezení pojmu „filosofie“. Pokud lze soudit, bere Paul De Vooght v úvahu zejména školskou filosofii, jež se v učebním plánu pražské artistické fakulty na přelomu 14. a 15. století členila ve tři okruhy: logiku, přírodní filosofii a filosofii morální, do níž z Aristotelova díla náležely knihy Etiky, Politiky a Ekonomiky. Spolu s výklady k Aristotelově Metafyzice, jež v tomto systému zaujímala samostatné místo, tvořily tři uvedené okruhy přibližně devadesát procent učební látky vyžadované k bakalářským a mistrovským zkouškám.⁵⁾ Oblast školsky pojímané filosofie nebyla tudíž malá a vyniknout v ní nebylo dopřáno každému. Nadále budeme mít na mysli právě „filosofii“ tohoto druhu. Dané omezení na „filosofii“ v akademickém slova smyslu má svůj význam potud, že v Husově rozsáhlé pozůstalosti je řada polemických a jiných spisů, které přímo nevyplynuly z působnosti na artistické fakultě a které se přesto tak či onak překrývají s náplní pojmu filosofie v dnešním slova smyslu. Jde o skupinu děl, v nichž Hus podal své pojetí morálních, sociálních, politických i jiných společen-

ských vztahů, jež bychom mohli souhrnně charakterizovat jako Husovu „sociální filosofii“. Tento zvláštní okruh, který tvoří jádro Husova reformně společenského úsilí,⁶⁾ zde pomijím a proto také k němu nevztahuji žádný z hodnotících soudů.

Když filosof, tak rovněž pedagog. Podle dnes již téměř klasické knížky J. Le Goffa byl středověký intelektuál „profesorem oddaným výuce, obklopeným žáky a lavicemi, v nichž se tísnili posluchači.“⁷⁾ To platí i pro Husa a odtud plyne i moje druhá výhrada. Budiž, nic zatím nenasvědčuje tomu, že by tento pražský profesor po sobě zanechal zvlášť mimořádná filosofická díla. O jeho pedagogických zásluhách by však nemělo být pochyb. Poslyšme několik údajů vybraných z děkanské knihy pražské artistické fakulty. V letech 1398 až 1412, kdy v úředních aktech vystupuje jako „magister regens“, Hus promoval na třicet žáků,⁸⁾ třikrát byl zvolen členem zkušební komise při bakalářských a mistrovských zkouškách, dvakrát zastupoval svůj český univerzitní národ ve zvláštních komisích, v zimním semestru 1401 až 1402 byl zvolen děkanem fakulty a konečně roku 1411 se úspěšně zhostil nevděčné role kvodlibetáře.⁹⁾ Lze zajisté namítnout, že někteří z Husových kolegů se rovněž upsali artistické fakultě tělem i duší a že rozsah jejich pedagogického působení byl ještě širší. Ojedinele tomu tak bylo, většina mistrů—regentů však pohlížela na artistickou fakultu jako na přechodný stupeň své kariéry.¹⁰⁾ A to jsem pominul Husovu kazatelskou a reformní činnost i jeho průběžné studium teologie. Hus byl mužem nezdolné energie a přemíry zájmů, platil však za to zjevnou povrchností svých školských děl.

Při rozsahu Husovy pedagogické činnosti poněkud překvapuje, že se nedochoval ani jeden jeho komentář k Aristotelovým spisům. Odpovědnost nelze svalovat jen na nepřízeň doby a pozdější censuru, neboť šlo o spisy z hlediska protireformační katolické doktríny nezávadné.¹¹⁾ Přitom se rozumí samo sebou, že Hus musel řadu komentářů sestavit, upravit či přímo sepsat, neboť v tom právě tkvěla podstatná náplň působnosti mistra-regenta. Dvě indicie se zdají nasvědčovat, že

⁴⁾ V tomto širším pojetí vykládá Husovu filosofii zejména R. KALIVODA, Husitská ideologie, Praha 1961, kap. 2 (druhé pozm. vyd. Revolution und Ideologie. Der Hussitismus, Köln—Wien 1976). K tomu srv. mnohaletou polemiku právě s P. De Vooghtem (L'Hérésie II, str. 896—912, kde další odkazy). Na sociální stránku Husova učení rovněž klade váhu J. MACEK, Jean Hus et les traditions hussites, Paris 1973, str. 54n.

⁵⁾ J. Le GOFF, Les intellectuels au Moyen Age, Paris 1957, str. 187.

⁶⁾ F. M. BARTOŠ, Hus jako student a profesor Karlovy university, Acta Universitatis Carolinae — Philosophica et Historica II, 1958, str. 17. Je známo celkem 26 studentů, kteří promovali pod Husem, Bartoš však oprávněně uvažuje o počtu zhruba o deset vyšším.

⁷⁾ V. NOVOTNÝ, M. Jan Hus, Život a učení 1, Praha 1919, str. 64n, 95n a P. De VOGHT, L'Hérésie I, str. 45n.

⁸⁾ Více než polovina mistrů—regentů (55 %) působila na artistické fakultě pouze jeden až dva roky. Z českých mistrů své generace Hus patřil k těm, kteří nejvíce zasahovali do fakultního dění. Srv. k tomu F. KAVKA, Mistři—regenti na artistické fakultě pražské univerzity v letech 1367—1420, in Z české minulosti, Sborník in memoriam V. Husy, Praha 1966, str. 92—94 a F. ŠMAHEL, Le mouvement des étudiants à Prague dans les années 1408—1412, Historica XIV, Praha 1967, str. 47—48.

¹¹⁾ V nepatrném počtu se však dochovaly i filosofické komentáře Husových učitelů a kolegů. Srov. F. ŠMAHEL, Verzeichnis der Quellen zum Prager Universalienstreit 1348—1500, Wrocław 1980, Mediaevalia Philosophica Polonorum XXV.

Hus si podobně jako jiní jeho kolegové své povinnosti ulehčoval. Podle svědectví učeného jezuita Bohuslava Balbína chovala ještě v 18. stol. pražská univerzitní knihovna rukopis Husova komentáře k Metafyzice v podobě marginálních a interlineárních glos.¹²⁾ Šlo zřejmě o nejjednodušší typ komentáře, chvatně kompilovaný z jedné lekce na druhou. Podobu glosy měly s největší pravděpodobností i nedochované dva komentáře, o nichž máme povědomí z nejstarších katalogů pražských univerzitních knihoven. Záznam ve druhém abecedáriu kolejní knihovny národa českého ze 60. let 15. století zní celkem jednoznačně: *Liber De anima per magistrum de Hussinec glosatus breviter et De generatione*.¹³⁾ O výkladu k souboru logických spisů zahrnovaných pod název „logica vetus“ anebo „vetus ars“¹⁴⁾ můžeme zase soudit, že měl formu méně již obvyklého a přezívajícího typu soustavného výkladu textu („exposicio textus“).¹⁵⁾ Husův komentář *Super veteri arte / solum sunt in intellectu* má v druhém abecedáriu katalogu Rečkovy koleje signaturu M 77.¹⁶⁾ Naopak Husův výklad k Aristotelově Fyzice patřil k modernímu typu komentářů „modo questionis“, který v Praze převládá zásluhou rozšířených děl Jana Buridana a Marsilia z Inghen.¹⁷⁾ Ve zmíněném již katalogu Rečkovy koleje ze 60. let 15. století je záznam hned o dvou exemplářích. Prvý měl sign. G 12 a obsahoval vedle *Phisicorum Hus* i výklad Stanislava ze Znojma *Super De anima*.¹⁸⁾ Druhý titul pod sign. G 16 zní *Disputata Hus super Phisicorum*. A protože pod názvem „disputata“ je třeba rozumět „questiones disputate“¹⁹⁾, šlo o komentář ve formě vybraných otázek — kvestií k jednotlivým knihám Aristotelovy Fyziky. Snahy identifikovat tento Husův spis mezi anonymně dochovanými komentáři pražské proveniencce zatím nevedly k cíli. Je toho třeba litovat tím více, že právě *Questiones super VIII libros Phisicorum Aristotelis* běžně obsahovaly otázky dotýkající se universálií.²⁰⁾

12) Srv. F. M. BARTOŠ, Literární činnost M. J. Husí, Praha 1948, str. 133.

13) J. BEČKA — E. URBÁNKOVÁ, Katalogy knihoven kolejí Karlovy university (fotomechanický přetisk), Praha 1948, str. 84, sign. A 39.

14) Do rámců „vetus ars“ v Praze náležely výklady a kvestie *Super Isagogen Porphyrii*, *Super Praedicamenta Aristotelis*, *Super Sex principiorum pseudo-Gilberti Porretani*, *Super Librum divisionum Boethii* a *Super De interpretatione Aristotelis*. Toto pořadí je v dochovaných rukopisech pražské proveniencce nejčastější, avšak ne každý soubor obsahuje všechny uvedené spisy.

15) K jednotlivým typům středoevropských univerzitních komentářů M. MARKOWSKI, Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim, Wrocław—Warszawa—Kra-ków—Gdańsk 1971, str. 44n a J. B. KOROLEC, Středověké komentáře k Aristotelovým dílům na pražské universitě, Acta Universitatis Carolinae — Historia UCP XV-2, 1975, str. 44.

16) J. BEČKA — E. URBÁNKOVÁ (edd.), Katalogy knihoven, str. 37. *Solum sunt in intellectu* není incipit díla, jak se domnívá F. M. BARTOŠ, Literární činnost, str. 97; nýbrž tzv. „custodus“, který knihovníkům sloužil ke kontrole a k identifikaci kodexu. Nejčastěji šlo o počátek či konec druhého a předposledního folia. K tomu a ke správným atribucím uvedených katalogů F. ŠMAHEL, Knihovní katalogy koleje Národa českého a koleje Rečkovy, Acta Universitatis Carolinae — Historia UCP II—1, 1961, str. 59—85.

17) M. MARKOWSKI, Burydanizm w Polsce, str. 43n, 277n.

18) J. BEČKA — E. URBÁNKOVÁ (edd.), Katalogy knihoven, str. 33.

19) M. MARKOWSKI, Burydanizm w Polsce, str. 46.

20) V komentářích k prvé knize *Phisicorum* jsou běžné kvestie typu: *Utrum universalia sint nobis nociora singularibus, Utrum universale sit preter operationem intellectus* apod.

Zesnulý profesor F. M. Bartoš, který se velice zasloužil o rozšíření pramenné základny husitského studia, Husovi před lety připsal lekturu *Super Summam naturalium Alberti Magni*, o níž se domníval, že by mohla být totožná s výše uvedenými *Disputata super Phisicorum*.²¹⁾ Tato možnost však nepadá v úvahu, neboť *Lectura* v rukopise pražské Univerzitní knihovny sign. X F 27, fol. 127r—250r je typem „exposicio textus“, rozšířené příručky připisované nejčastěji Albertovi de Orlamünde.²²⁾ Nejde tedy ani o „questiones disputate“, ani o komentář *super Phisicorum*, neboť ten by odpovídal pouze prvé části díla.²³⁾ Ani důvody svědčící ve prospěch Husova autorství nejsou zvláště přesvědčivé.²⁴⁾ a proto je třeba díla využívat jen s náležitou obezřetností. Tak jako tak je *Lectura* dílem na první pohled nepůvodním a tradičním, jež se nevymyká z řady podobných univerzitních pomůcek.

Jestliže Hus ze svého času i umu nejspíše nevěnoval přípravě svých univerzitních lekcí více, než žádala běžná rutina, o to více úsilí soustředil na úkol, jenž se stal prestižní záležitostí artistické fakulty po reformě univerzity v lednu 1409. Odchod cizích mistrů a studentů na protest proti Dekretu kutnohorskému krále Václava IV. oslabil univerzitní korporace o několik set členů.²⁵⁾ Husovi jako jednomu z vůdců emancipačního úsilí univerzitního českého národa do té míry ležela na mysli dobrá pověst pražského vysokého učení, že se dobrovolně ujal nevděčné funkce vedoucího mistra při výroční disputaci v lednu 1411.²⁶⁾ Na této několikadenní disputační přehlídce měla být manifestována nepokleslá úroveň fakulturního sboru. Hus přistupoval k svému úkolu velmi odpovědně, což dokládá i jeho dochovaná kvodlibetní příručka. Soubory autoritativních výroků a „rationes“ pro kladné i záporné řešení otázek samy o sobě ovšem nevypovídají o Husově osobním stanovisku. Také o diskusi k jednotlivým otázkám víme jen velmi málo.²⁷⁾ Přesto však již ze zařazení některých otázek do programu kvodlibetu můžeme vy-

21) F. M. BARTOŠ, O Husovo autorství Výkladu Summy naturalium Alberta Velikého, Theologická příloha Křesťanské revue 22, 1955, str. 97—109, kde odkaz na starší autorovy studie. Dále srv. M. ČEDLOVÁ, K Husovu autorství jeho Výkladu Summy naturalium Alberta Velikého, in Husův sborník. Soubor prací k 550. výročí M. Jana Husa, Praha 1966, str. 35—41.

22) Literaturu a některé středoevropské rukopisy uvádí M. MARKOWSKI, Burydanizm w Polsce, str. 34, 440—443.

23) Další části Summy se postupně vztahují k Aristotelovým spisům *De coelo et mundo*, *De generatione et corruptione*, *Meteororum* a *De anima*.

24) F. M. Bartoš např. klade důraz na počáteční *Invocatio Domini*, jež mělo být údajně charakteristické pro Husa a jež se prý v dílech jiných pražských profesorů neobjevuje. To je však omyl. Soupis F. ŠMAHELA, Verzeichnis der Quellen, str. 156—157 uvádí v rejstříku incipitů na dvanáct spisů začínajících podobnou invokací. O pražském původu Summy však nemůže být pochyb.

25) F. ŠMAHEL, Le mouvement des étudiants, str. 42—43, 55—56.

26) Pozadí a průběh Husova kvodlibetu vylicil J. KEJŘ, Kvodlibetní disputace na pražské universitě, Praha 1971, str. 90—94.

27) Text Husovy kvodlibetní příručky vydal B. RYBA, Magistri Iohannis Hus Quodlibet, Praha 1948. Ze starších příruček k pražským kvodlibetům Hus převzal jen velmi málo, pro některé náměty však použil vlastního výkladu *Super Sententias Petri Lombardi*. Srv. J. KEJŘ, Kvodlibetní disputace, str. 52, 60 a 90—94.

vozovat jejich viklefské zabarvení i aktuální podtext.²⁸⁾ Hus sám ve své úvodní kvestii „principalis“ se však opatrně vyhnul časovým narážkám a ve vlastním zpracování předvedl celou škálu nuancí rozvinuté formy pozdně scholastické disputatione.²⁹⁾

Z mnoha disputačních aktů, které podle statut Hus musel absolvovat během svého čtrnáctiletého působení na artistické fakultě, se dochovalo na deset kvestií, z nichž se však pouhá polovina váže k filosofické výuce.³⁰⁾ A protože o těchto kvestiích bude řeč v následujícím oddílu, zbývá se stručně zmínit o případných pramenech jiné povahy, z nichž lze vystopovat jeho filosofickou erudici. Ta se, jak ani jinak nemohlo být možné, odráží v řadě míst komentáře *Super quatuor Sententiarum Petri Lombardi*. Názory na toto stěžejní dílo Husova teologického studia se značně různí.³¹⁾ Dosavadní stav diskuse naznačuje, že šlo o dílo nepříliš původní ve srovnání se směrodatnými výklady vrcholné scholastiky. Bylo by však třeba přihlédnout i k jiným komentářům pražských teologů, aby nezůstalo jen na soudech opomíjených úroveň soudobé produkce.³²⁾

Rámec fakultní výuky rovněž přesahují četné polemiky, jež Hus vedl se svými odpůrci v letech 1410 až 1413. Nenajdeme v nich sice žádné filosofické subtility, přesto však i ony mimoděk vypovídají o Husově vztahu k Viklefovi i o aktuálnosti jeho některých apelací, které například zaznívají z úvodu polemiky *De libris hereticorum legendis*.³³⁾ Jen pro úplnost pak nesmíme zapomenout na poměrně početné Husovy projevy při promociích a jiných aktech univerzitního života, z nichž nejednou ve shodě s pozdněgotickou rétorickou manýrou zaznívají citace antických i středověkých filosofů. Tu však nejde ani o filosofování ani o projev rádobu humanistické elokvence, nýbrž jen a jen o produkt školské rétoriky.³⁴⁾

Dospívám tak k další výhradě, jež doplňuje a upřesňuje soud Paula De Vooghta o Husovi — filosofovi. V souhrnu Husova společenského působení i literárního díla měla jeho školsky orientovaná filosofická tvorba skutečně jen podružné místo a nijak výrazně neobohatila „filosofické myšlení jeho doby“. Přesto však v pr a ž s k é m kontextu nebylo Husovo pedagogické působení zanedbatelné pro počáteční období české filosofické tradice.

²⁸⁾ J. KEJŘ, Kvodlibetní disputatione, str. 93

²⁹⁾ B. RYBA (ed.), Quodlibet, str. 3—30.

³⁰⁾ Jejich výčet podali F. M. BARTOŠ — P. SPUNAR, Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského, Praha 1965, str. 74—79.

³¹⁾ Srv. např. F. M. BARTOŠ, Hus' Commentary on the Sentences of Peter Lombard, *Communio viatorum* III, 1960, str. 145—157, kde vysoké ocenění, zatímco P. De VOOGHT, *L'Hérésie* I, str. 61—72 stejné dílo považuje za výsledek studijní rutiny.

³²⁾ Výčet dochovaných komentářů u J. TRÍŠKY, *Sententiarum Pragenses, Mediaevalia Philosophica Polonorum* 13, 1968, str. 100—110.

³³⁾ J. ERŠIL (ed.), *Magistri Iohannis Hus Opera omnia, XXII, Polemica*, Praha 1963, str. 19n.

³⁴⁾ A. SCHMIDTOVÁ—VIDMANOVÁ (ed.), *Iohannes Hus, Positiones — Recommendationes — Sermones*, Praha 1958.

2. POVAHA HUSOVA REALISMU

Kolem Husova pojetí universálií a jeho tzv. realistické filosofie množilo se již delší dobu rozpaky. Pro starší generaci badatelů rozumělo se samo sebou, že Husovo filosofické vzdělání i jeho pozdější přednášky byly silně ovlivněny krajním realismem jeho oxfordského učitele.³⁵⁾ Vedle vzpomenuté již kostnické rozepře mezi Husem a kardinálem d'Aillym padal na váhu zvláště vlastnoruční Husův opis čtyř Viklefových filosofických traktátů, v nichž se nejvíce odráží tzv. krajní či výstřední realismus.³⁶⁾ Již sama existence tohoto autografu je výmluvná, neboť dosvědčuje, že se náš mistr seznámil s Viklefovou filosofií hned na počátku své akademické dráhy. Hus však texty nejen opsal, ale současně i svými, často expresivními glosami k nim jednoznačně vyjádřil své souhlasné postoje.³⁷⁾ Pochybnosti o autenticitě českých přípisů,³⁸⁾ jež si vedle Aristotela i Averroa berou na mušku německé Viklefovy odpůrce, ukázaly se jako zcela bezpředmětné. Zevrubný paleografický a jazykový rozbor Jiřího Daňhelky naprosto přesvědčivě prokázal, že písařem i glosátorem stockholmského rukopisu byla jedna osoba, a to mistr Jan Hus.³⁹⁾

S výjimkou kvestie *Utrum materia prima nunc sub una forma substanciali et nunc sub alia existens sit informis* (dále UMPN), která se jevila Janu Sedlákovu „výstředně“ realistickou,⁴⁰⁾ starší bádání neshledalo v Husově pozůstalosti nic, co by prokazovalo jeho viklefovské pojetí universálií.⁴¹⁾ A protože Hus se skutečně nikdy nezapojil do polemiky o universálii — tu je třeba dát Paulu De Vooghtovi plně za pravdu — pokusili se někteří autoři vysledovat Husův realismus mimo tradiční oblast. Jejich úporná snaha pro mlhavost výchozích hledisek vesměs vy-

³⁵⁾ Srv. zvláště J. SEDLÁK, Filosofické spory pražské v době Husově, *Studie a texty k náboženským dějinám českým II, Olomouc 1915*, str. 206, 173, M. Jan Hus, Praha 1915, str. 78—79 a podobně V. NOVOTNÝ, M. Jan Hus I, str. 59n.

³⁶⁾ Husův autograf v Codex Holmiensis A 164 (Kungliga Biblioteket Stockholm) obsahuje Viklefovy traktáty *De tempore, De ydeis, De materia et forma* a *De universalibus*.

³⁷⁾ Všechny glosy uvádí v přepisu V. NOVOTNÝ, M. Jan Hus I, str. 59—61.

³⁸⁾ Domněnku o odlišnosti písma glos od Husova přepisu Viklefových traktátů sdělil F. M. Bartošovi prof. V. Vojtíšek, který však své výhrady nikdy nezveřejnil. Od Bartoše (Husitství a cizina, Praha 1931, str. 30, pozn. 24 a Literární činnost, str. 132) Vojtíškův dohad převzal i P. De VOOGHT, *L'Hérésie* II, str. 879, pozn. 10, který navíc soudí, že „la seule copie ces traités ne signifie pas grand-chose“. Zní to při nejmenším překvapivě, uvážíme-li, že pro Husův vztah k filosofii Tomáše Akvinského, který Paul de Vooght tolik zdůrazňuje, není žádného přímého dokladu.

³⁹⁾ J. DAÑHELKA, Svědectví Husova stockholmského autografu (zatím nevydáno). Děkuji autorovi za laskavé zapůjčení strojopisu včetně fotoreprodukcí těch folií, které obsahují Husovy české přípisky.

⁴⁰⁾ J. SEDLÁK, Filosofické spory, str. 206. Kvestii UMPN vydal S. H. THOMSON, *Four unpublished Questiones of John Hus, Mediaevalia et Humanistica* 7, 1952, str. 73—79.

⁴¹⁾ Příznačné jsou z tohoto hlediska závěry J. Kváčaly, Wiklef a Hus ako filosofi, *Věstník Královské české společnosti nauk* 1924/I, str. 66—67. Celkem bezradně skončil pokus zařadit Husa filosofa do proudu viklefského realismu i v případě E. STEINA, Wiklif a tzv. výstřední český realismus, *Český časopis historický* 42, 1946, str. 55—74.

zněla do prázdna.⁴²⁾ Z tohoto důvodu také nebudu brát na tento bezbřehý „realismus“, do něhož je možné zahrnout všechno a nic, žádný zřetel. Nevyhraněnost „výstředního“ realismu v Husových spisech kromě toho vedla a vede k tomu, že Hus je někdy přiřazován přímo k linii „umírněného“ realismu.⁴³⁾ Poté, co Stanislav Sousedík zařadil mezi umírněné realisty i praotce českých viklefitů Stanislava ze Znojma,⁴⁴⁾ otupil se v tomto ohledu moment překvapení do té míry, že vývody Paula De Vooghta působí méně provokativně, než by tomu bylo dříve.

Pro zjištění povahy Husova filosofického realismu mají prvořadý význam ta místa z jeho spisů, jež se dotýkají přímo universálií. Není jich mnoho, ale také ne málo. Dvě z nich, jež mimo jiné skrývají jádro věci, patří k základní argumentaci Paula De Vooghta. Prvá citace, o jejíž interpretaci povedeme spor, pochází z Husovy kvéstie *Utrum omne testimonium fidei christiane sit verum et credibile menti sane* (UOTF). Popírat svědectví křesťanské víry o rodech a druzích „in essendo“ nesvědčí o zdravé mysli, praví Hus a pokračuje: *Patet quia testimonium fidei christiane est, quod terra et aqua produxerunt animancia secundum genus suum et in genere suo secundum species suas et in species suas. (Gen. I.) Sed per genera et species non possunt intelligi genera et species post rem sicut sunt termini humani vel conceptus quia non secundum tales produxerunt illa animancia, nec possunt intelligi genera et species ante rem in exemplando sicut sunt ydee in mente divina cum terra et aqua non produxerunt animancia in illas ydeas et secundum illas. Igitur oportet intelligi in re genera et species animatorum in essendo...*⁴⁵⁾

Podle interpretace Paula De Vooghta je nade vši pochybnost zřejmé, že Hus nehledá rody a druhy ani po věci, ani před věcí, nýbrž ve věci. Proto také Hus byl jen a jen umírněným realistou, neboť „universalia ante rem“ hájili tzv. výstřední realisté a „universalia post rem“ zase nominalisté.⁴⁶⁾ Zdání však klame: v pražském sporu o universálie na přelomu 14. a 15. století určující odlišnost me-

⁴²⁾ Srv. R. R. BETTS, *The Influence of Realist Philosophy on Jan Hus and his Predecessors in Bohemia*, in *Essays in Czech History*, London 1969, str. 42—62 (přetisk studie z r. 1939). J. B. ČAPEK, Hus ve vztahu k realismu a nominalismu, *Filosofický časopis* XV, 1967, str. 153—158. K oběma studiím se s přehnaným kriticismem staví P. De VOOGHT, *L'Hérésie II*, str. 886—893. Do této skupiny se zčásti řadí i úvaha Z. TRTÍKA, K otázce filosofického realismu Husova, *Theologická revue Československé církve* VI, 1971, str. 65—73.

⁴³⁾ J. B. ČAPEK, Hus ve vztahu k realismu, str. 154. Z. TRTÍK, K otázce filosofického realismu, str. 70. J. LOUKOTKA, Humanismus v naší filosofické tradici a dnešek, Praha 1974, str. 99—100 apod. Podobně i G. A. BENRATH soudí, že Husovi chyběly extrémní dimenze Viklefova realismu (Wyclif und Hus, *Zeitschrift f. Theol. u. Kirche*, 62, 1965, str. 208) a také ve studii G. LEFFA, Wyclif and Hus: A Doctrinal Comparison, *Bulletin of the John Rylands Library* 50, 1968, str. 403 se dočteme, že „Hus had neither Wyclif's extremism nor his metaphysics as an intellectual framework.“

⁴⁴⁾ S. SOUSEDÍK, Pojem „distinctio formalis“ u českých realistů v době Husově, *Filosofický časopis* XVIII, 1970, str. 1024—1029 a Stanislaus von Znaim (+1414). Eine Lebensskizze, *Mediaevalia Philosophica Polonorum* XVII, 1973, str. 43n.

⁴⁵⁾ Kvěstii UOTF vydal S. H. THOMSON, *Four Unpublished Questiones*, str. 82—86, Cit. místo na str. 85.

⁴⁶⁾ P. De VOOGHT, *L'Hérésie II*, str. 885.

zi umírněnými a tzv. výstředními realisty nespočívala v tom, že by jedni zastávali universálie „in re“ a druzí universálie „ante rem“, nýbrž v rozdílném pojetí universálií „in re“.

Avšak dříve, než se pokusím prokázat, že jedině tak lze porozumět pražskému sporu o „universalia realia“, jedno napůl metodické, napůl alibistické ohrazení. V dalším výkladu budu sledovat jen hlavní linii problému, kterým pro mne je odpověď na otázku Husova zpochybněného vztahu k viklefskému pojetí universálií „in re“. Potíž spočívá mimo jiné v tom, že pražský spor byl sporem o názorové subtility a že se jim tudíž nelze vyhnout. A protože v Husových spisech je pramálo jednoznačných stop, musím někdy zajít do přílišných detailů a pominout aspekty, jež sice byly významné pro pražský realistický okruh, jež však zůstaly bez odezvy v Husově díle.⁴⁷⁾

Není-li již dnes podstata sporu zjevná, proč se nejprve nezeptat, v čem ji spatřovali pražští i zahraniční oponenti viklefských universálií.⁴⁸⁾ Pražští umírnění nominalisté, kteří koncem 14. století měli na artistické fakultě značnou převahu, předně v určitém smyslu připouštěli i „universalia ante rem“. Oporu měli ve svém duchovním praotci Janu Buridanovi, jenž chtěl nechtě nemohl popřít „universalia in causando“, tj. nebe, anděly jako stvořené duchovní substance (*inteligencie*) a především univerzální všehopřičinu — boha.⁴⁹⁾ Také Marsilius de Inghen, druhá autorita pražské nominalistické školy, přijímal vedle universálií „in predicando“ (ve smyslu „termini mentales“) i „universalia in causando“. Třetím modelem v této klasifikaci byla „universalia in essendo“, jež jednoznačně odmítli. A jelikož tu znovu slyšíme o typu universálií, k němuž se hlásil Hus, stojí za povšimnutí, že Marsilius rozlišuje dva výklady universálií „in essendo“, jeden Platonův (*quod essent quiditates separate a singularibus*) a druhý Alberta Velikého i Tomáše Akvinského (*quod universalia non essent separata, sed essent in rebus singularibus inseparabilia ab eis*).⁵⁰⁾

V době, kdy v Praze vešly ve známost filosofické traktáty Jana Viklefa, museli k nim dříve či později zaujmout stanovisko i domácí nominalisté. Patrně nejstarší pražskou polemikou s Viklefovým pojetím universálií „in essendo“ je tzv. *Replicatio de universalibus*, jež si vlastnoručně přepsal Hus v roce 1398 a k němuž připojil příznačný dovětek: *Explicit Replicatio de universalibus, quam si quis bene perspexerit videbit multo meliores rationes pro eisdem, quam contra eadem. Prime*

⁴⁷⁾ Pro první orientaci poslouží studie F. ŠMAHELA, *Universalia realia sunt heresis seminaria*. Filosofie pražského extrémního realismu ve světle doktrinálně institucionální kritiky, *Československý časopis historický* XVI, 1968, str. 797—818, kde další lit. Úvodem do studia Viklefovy filosofie je kniha J. A. ROBSONA, *Wyclif & the Oxford Schools*, Cambridge 1966.

⁴⁸⁾ Záměrně tu opomím posměšné a jiné invektivy mimo rámec akademické diskuse, k nimž podrobně F. ŠMAHEL, *Universalia realia*, str. 808—809 a 812—815.

⁴⁹⁾ Srv. M. MARKOWSKI, *Problematyka uniwersaliów w polskich piętnastowiecznych pismach nominalistycznych*, *Studia mediewistyczne* 12, 1970, str. 74—82.

⁵⁰⁾ M. MARKOWSKI, *Problematyka*, str. 82—85.

enim directe procedunt, alie vero cum extraneis cavillationibus.⁵¹⁾ Není snad již toto dostatečně pádné svědectví z pera muže, o jehož pojetí universálií tu jde? Specifičnost viklefských universálií „ex parte rei“ alias „in essendo“ se dále odráží i v souboru argumentů *contra universalia realia*, který mistr Johannes Arsen připojil k principiální kvestii svého kvodlibetu kolem roku 1400.⁵²⁾ Nominalista Arsen považoval universálie za pouhé abstrakce existující druhotně a nemající *esse extra animam*. Tím, že vyloučil možnost universálií ve smyslu *quiditates rerum singularium*, nemusel rozlišovat mezi umírněnými realisty a viklefity.⁵³⁾ Jelikož se však jeho výpady proti Viklefovi nedotýkají materie, kterou by bylo možné postihnout u Husa, nemá Arsenova argumentace pro náš záměr většího významu. Nejinak je tomu s řadou jiných pramenů, jež mlčky pomíjím.⁵⁴⁾

Více slibuje záznam disputace v podobě čtyř kvestií, v nichž na přelomu 14. a 15. století mistr Johannes de Münsterberg polemicky vyhrotil některé závažné otázky pražského sporu.⁵⁵⁾ Pro konfrontaci s Husem je v tomto případě výhodné, že se mistr Münsterberg hlásil k umírněnému realismu.⁵⁶⁾ Ze závěrečné poznámky k druhé kvestii plyne, že rozlišoval jednak *universale loycale*, jednak *universale reale*. Prvý typ dále dělil na *universale in enunciando*, *in distribuendo*, *in significando vel supponendo*, druhý typ členil na *universale in causando*, *in essendo et in participando*. Víme již, co nás především zajímá, a proto dodávám, že podle Münsterberga *universale in essendo dicitur, si esset una natura in multis, scilicet ens unum, quod esset realiter in multis*.⁵⁷⁾ Ne náhodou Münsterberg právě tomuto modu věnoval nejvíce pozornosti v kvestii výmluvně nazvané *Utrum sint universalia in essendo*. Jsme právem zvědaví, jak se tento pražský mistr, který se ani v nejmenším nechce odchýlit od Aristotela a který před Occamem dává přednost Aegidioví Římskému, Duns Scotovi a Albertu Velkému, vysloví. Nuže, Münster-

⁵¹⁾ *Replicacio de universalibus*, ed. M. H. DZIEWICKI, in *Johannis Wyclif Miscellanea philosophica I*, London 1902, str. 161. Ze stylizace dovětky plyne, že šlo o příspěvek pisáře, tj. Husa. Zůstává ovšem možnost, že Hus přejal explicit z předlohy. Pro naši otázku je důležitá konkluze Viklefova oponenta na str. 134 *Nullum universale reale in essendo est*.

⁵²⁾ Srv. F. ŠMAHEL, Ein unbekanntes Prager Quodlibet von ca 1400 des Magisters Johann Arsen von Langenfeld, *Deutsches Archiv f. Erforschung des Mittelalters* 33, 1977, str. 199—215.

⁵³⁾ Ve svém souboru argumentů i autorit *Contra universalia realia* mistr Arsen výslovně v druhém článku uvádí *quod esse speciem vel genus non est de essencia rei* [rkp. Universitätsbibliothek Leipzig 1435, fol. 265v—267r].

⁵⁴⁾ Z toho však nelze vyvozovat, že by pražské komentáře *Super Isagogen Porphyrii*, *Super De anima Aristotelis*, *Super Physicorum Aristotelis* či *Super Metaphysicam Aristotelis* se vyhýbaly problematice universálií.

⁵⁵⁾ Kvestie Jana z Münsterberga, jež se dochovaly pouze v rkp. Österreichische Nationalbibliothek Wien 4483, fol. 54v—61v, uvedl do literatury J. SEDLÁK, *Filosofické spory*, str. 207—208.

⁵⁶⁾ *Michi apparet, quod ille rationes scilicet Egidii, Scoti et Alberti Magni persuadent iterum, quod ponenda sunt universalia in rebus condistincta signis significantibus naturaliter proprie et ergo nolo illas rationes solvere, quia non video quomodo*, ib. fol. 55v.

⁵⁷⁾ *Ibid.* fol. 56r.

berg není zásadně proti universáliím „in essendo“, nýbrž jen proti takovému jejich pojetí, které nečiní podstatného rozdílu mezi obecnými pojmy a jejich jednotlivými.⁵⁸⁾ V této souvislosti si pak Münsterberg jistě ne bez příčiny bere na mušku Viklefa a jeho stoupence, jež opovržlivě nazývá *truphatores realiste*.⁵⁹⁾

Zatímco Johannes de Münsterberg (Ziębic) nepodlehł silnému vlivu pařížského nominalismu, jiní polští mistři, kteří prošli Prahou anebo kteří byli s tamějšími doktrinárními spory dobře seznámeni, byli vesměs příslušníky buridanovské školy. Prvá kritika viklefských universálií zazněla v Krakově již roku 1406. Neznámý autor komentáře *Super Isagogen Porphyrii* rozhodně odmítl jak Platonovo, tak Viklefovo pojetí universálií „in essendo“. A jelikož i zde záleží na každém slově, musíme uvést celé místo v původním znění: *Aliud dicitur universale in essendo et nullum tale est. Unde posicio talium universalium fuit duplex: Plato posuit, quod esset unum universale, quod esset distinctum a quolibet individuo et esset principium omnium suorum individuorum et hoc eiam reprobatur septimo Metaphysice. Alii ponunt universale, quod esset una essencia et esset omnia sua individua et esset in quolibet individuo divisim. Istam invenit Wiclif et ista videtur esse magis erronea quam prima*.⁶⁰⁾ Ku podivu autor nechal bez povšimnutí třetí „opinio“, názory Alberta Velikého a Tomáše Akvinského. Ani tato konfrontace však v krakovském učeném prostředí nechyběla, jak můžeme doložit na příkladě jednoho z prvořadých děl polské středověké filosofie, komentáři *Super Isagogen Porphyrii* Benedikta Hesseho z let 1416 až 1420.

V tradici buridanovské školy mistr Hesse z Krakova ostře kritizuje platonskou koncepci. *Monstruosum est enim. hoc*, praví dokonce, *quod quiditates seu essencia esset distincta a re, cuius est essencia*. Stejně bludná je však i cesta viklefitů a husitů, kteří si pod „universale in essendo“ představují *unam essenciam communem in essendo coniunctam singularibus divisim*. A do třetice, abychom měli realistickou stupnici úplnou, další zastávají *unum conceptum abstractum ab omnibus singularibus et sic universale quoad speciem humanam est conceptus communis abstractus a singularibus*. A to je podle mistra Benedikta *opinio sancti Thome et communiter nostra*.⁶¹⁾ Téměř shodnými slovy charakterizují viklefsko-husitský modus i jiné krakovské komentáře z 15. století.⁶²⁾ Odpůrci viklefského pojetí universálií na středoevropských univerzitách se tudíž shodují v odmítnutí universálií „in essendo“ ve smyslu *una essencia vel natura commu-*

⁵⁸⁾ *Ibid.* fol. 58v: *quod non sit ponendum universale in essendo quid sit idem cum singulari*. Münsterbergův výrok *nolo quidquam dicere contra Aristotelem* je v přímém protikladu s posměšnými glosami vůči téže autoritě v Husově stockholmském opisu Viklefových traktátů typu *Tuto dadie Aristotelesovi v roh* (srv. V. NOVOTNÝ, M. Jan Hus I, str. 60).

⁵⁹⁾ *Ibid.* fol. 59v.

⁶⁰⁾ M. MARKOWSKI, *Problematyka*, str. 92.

⁶¹⁾ M. MARKOWSKI, *Problematyka*, str. 99.

⁶²⁾ M. MARKOWSKI, *Problematyka*, str. 111—113, 115 a 121. Dále srv. Z. WŁODEK, *Filozofia bytu* [Dzieje filozofii średniowiecznej w Polsce III], Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1977 str. 33—55.

nis, que non esset distincta a singularibus, sed esset in omnibus singularibus divisim.

Nyní je na čase přesunout pozornost na pražské viklefy. Místo únavného výčtu různých děl a jejich subtilních odlišností dám tentokrát přednost dvěma obsírně vypracovaným kvestiím („posiciones“) mistra Štěpána z Pálče, které přehledně a jednoznačně vystihují „opinio communis“ pražské viklefské školy. Východiskem bude zejména kvestie *Utrum universalia habeant solum nude pure esse in intellectu divino vel propter operationem intellectus creati subsistant realiter in propria forma* (UUHS), jejíž oblibu dokládá dochování v devíti rukopisech.⁶³⁾ Také Páleč, jako mnozí před ním i po něm, dělí universalie na tři známé skupiny: „ante rem“, „in re“ a „post rem“. Ve shodě s Robertem Grossetestem⁶⁴⁾ Páleč v několika větách odbývá třetí skupinu, tj. *conceptus communes vel termini communiter significantes*. Každé podobné „universale post rem“ (*in signis*) je mu prostě *impertinens*.⁶⁵⁾ O to větší pozornosti se v Pálčově kvestii UUHS těší „universalia ante rem“, jež jsou dvojí: *uno modo est forma communis exemplaris eterna in mente divina, secundum quam Deus est productivus creature ad extra et illo modo idee communes sunt universalia ante rem. Alio modo universale ante rem est ratio communis creata in causis superioribus ut orbibus celestibus vel etiam in causis inferioribus que rationes vocantur forme seminales insite rebus*.⁶⁶⁾

Tolik pro celkovou orientaci, neboť ve středu našeho zájmu zůstávají universalie „in re“. V kvestii UUHS je Páleč překvapivě stručný, neboť se omezuje na věcné postizení rozdílů trojího odlišného pojetí. Stoupenci první koncepce (Plato, Burlaeus) pojmali „universale in re“ za *realiter, essentialiter distinctum a singularibus*. Naproti tomu Aegidius Romanus a sv. Tomáš Akvinský, kteří se v tomto ohledu drželi Aristotela a Averroa, mínili, že *res singularis dicitur universalis denominatione extrinseca solum, quando apprehenditur universaliter*. Konečně třetí cesta vede podle Pálče kdesi uprostřed, protože souhlasí s prvním míněním v tom, že *universale est singulare et econtra* a s druhým názorem zase v tom, že *universale differt a singularibus formaliter*.⁶⁷⁾ Přes tyto naznačené shody má třetí cesta i své podstatné odlišnosti, které Páleč pominul. Na rozdíl od ryzích platoniků obhájuje „distinctio formalis“ mezi všeobecninami a jejich jednotlivinami. Kategorie formální distinkce má ve filosofických spisech pražských viklefů zcela závažné místo. A i když ji nelze brát za jediný a výlučný znak viklefského pojetí universalíí, neboť se shoduje s distinkcí scotistickou, přeče

⁶³⁾ Kvestii UUHS vydal R. PALE CZ, La „Positio de universalibus“ d'Etienne de Palecz. *Mediaevalia Philosophica Polonorum* XIV, 1970, str. 113–129.

⁶⁴⁾ Není v této souvislosti bez významu, že na Grossetestovu stupnici universalíí navázoval i Viklef. K tomu J. A. ROBSON, *Wyclif & the Oxford Schools*, str. 148–150.

⁶⁵⁾ R. PALACZ, La „Positio“, str. 123: *quia non est pertinens dictum, quod terminus ex eo quod significat universaliter est universale*.

⁶⁶⁾ R. PALACZ, La „Positio“, str. 117.

⁶⁷⁾ R. PALACZ, La „Positio“, str. 122.

jen se výrazně odlišuje od tzv. virtuální distinkce užívané tomisty.⁶⁸⁾ Jelikož záhy vyjde najevo, že i Hus přijímal za svou formální distinkci, má rozlišení obojího typu distinkce nemalou roli při ověřování údajně tomistického zdroje Husova pojetí universalíí „in re“. Avšak již to, že střední cesta podle Pálče připouští jistou *formam vel naturam communem multis suppositis communicatam*, odlišovala se nejen od platoniků, ale i od aristotelovské školy, jež předpokládala, že tato *forma communis* je pouhou abstrakcí stvořeného intelektu a jako taková že existuje *solum per intellectum*.

Všechny pochybnosti o tom, zda právě touto střední cestou šli nejen pražští viklefité, ale i jejich oxfordský učitel, odstraňuje jiná Pálčova kvestie *Utrum universale sit aliquid extra animam preter operationem intellectus* (UUSA). Páleč v ní předně rozvíjí své výhrady proti představitelům druhé cesty (Aegidius Romanus, Albertus Magnus) a navíc pak výslovně potvrzuje, že uvedená střední cesta je skutečně Viklefova: *Est adhuc alia opinio de universalibus in re, que videtur omnium firmissima, et est reverendi magistri Johannis dicti Wycleff, sacre theologie professoris egregii et loysi arguti, qui dicit, quod universale in re est natura communis fundata in suis suppositis, ut sunt genera et species*.⁶⁹⁾

Okruh naší odbočky se uzavírá a začíná nabývat smyslu. Víme-li, že podle Husa je rody a druhy třeba chápat jedině jako „universalia in re vel in essendo“, můžeme se nyní ptát, kterému ze tří realistických modů dával vůdce pražského reformního hnutí přednost. Odpověď je skryta v následujícím výroku z Husova komentáře *Super quatuor Sententiarum Petri Lombardi: Unde sicut Aristoteles tangit opinionem antiquorum de universalibus dicens, quod quidam dixerunt, quod universale et singulare sunt penitus idem, ne re nec ratione unum differens ab altero, quidam vero, quod differunt essentialiter et secundum rationem. Quarum opinionum utraque est falsa, sed tertia media dicens, quod universale et suum singulare sunt idem essentialiter et differunt ratione sive formaliter. Nam idem sunt homo specificus et Sortes, quia eadem essentia, sed alia est ratio hominis specifiici, quia predicabilitas de multis, alia vero ratio Sortis, quia individualitas*.⁷⁰⁾

Ač svými slovy, Hus říká přesně totéž, co v Pálčových kvestiích UUHS a UUSA vystupuje jako mínění Viklefovo. Aby pak padly poslední námitky, poslyšme, co sám Viklef v úvodní části traktátu *De universalibus* naznačuje o obsahu čtvrté

⁶⁸⁾ Podle podnětné studie S. SOUSEDIKA, Pojem „distinctio formalis“, str. 1028 je tzv. virtuální distinkce tomistů *a parte rei* pouhou distinguibilitou, pouhou možností být rozlišenu, přičemž tato možnost může být aktualizována jedině v rozumu a od rozumu, tj. intencionálně.

⁶⁹⁾ Srv. F. ŠMAHEL, *Circa universalia sunt dubitationes non paucae* II. Pálčova kvestie UUSA v MS ÖNB Wien 4483, *Filosofický časopis* XVIII, 1970, str. 994.

⁷⁰⁾ V. FLAJSŠANS (ed.), *Spisy M. Jana Husí 4. Super IV Sententiarum*, Praha 1904, str. 150 (I, dist. XXXIII, 3). P. De VOOGHT, *L'Hérésie II*, str. 886, pozn. 42 uvádí pouze druhou část výroku, čímž vypadla důležitá souvislost s dvěma odlišnými realistickými výklady.

kapitoly. Mimo jiné v ní slibuje výklad o třech míněních, *quarum tertia concordat extremas, concedens cum prima, quod omne universale est singulare, licet inter ea sit distincio rationis (a dodeime sive formalis)*.⁷¹⁾ Na základě soudobé protiviklefské polemiky, s pomocí Pálčových kvestií o universalích a konečně i prostřednictvím citace oxfordského profesora tak odmítám domněnku, že v pojetí universalíi „in re“ Hus nenásledoval Viklefa, nýbrž aristoteliky tomistické školy.

3. UNIVERSALIA IN RE: TESTIMONIUM FIDEI CHRISTIANE

Výměny kostýmů není zatím třeba. Hus jako filosof byl a zůstává zá-
kem oxfordského realisty Viklefa. Tím však není konec všem nejasnostem. Nemohlo nám ku příkladu uniknout, že Pálec, Hus i Viklef shodně označují vlastní stanovisko jako střední cestu, jež v jistém ohledu popírá a současně smiřuje hlediska dvou krajních směrů. Dosavadní klasifikace tím doznává značnou úhony. A jelikož viklefské představy o zlaté střední cestě dobře odpovídají reformnímu tradicionalismu tohoto proudu, bylo by na místě vypustit nepřesná význač-
mová spojení „krajní či výstřední viklefský realismus“ z odborného slovníku.

Podobně je třeba být ve střehu při sledování možných závislostí jednoho autora na druhém. Zatím se Hus při srovnání s Viklesem jevil převážně jako epigon. Kdyby se stejnou důkladností byly zkoumány Viklefovy spisy ve vztahu k dílům předchůdců, není vyloučeno, že by i ony zčásti pozbyly své původnosti⁷²⁾ Vlastně by to ani nemělo překvapit, neboť školská filosofie pozdního středověku byla jen výjimečně více než uměním reprodukce a náročnou duševní hrou. Navíc filosofie byla sounáležitostí učeného mládí, jakousi zkouškou zralosti otvírající brány vyšším naukám. Viklef příkladně sepsal svou logickou *Summu* na počátku učitelské dráhy. Kolik původního mohlo být v dílech nezralých učenců, jež od nich požadoval učební režim artistické fakulty?

Nejednomu mistru ani nezbývalo času ověřit si, zda výroky autorit odpovídají předloze a kontextu příslušného díla. Mínění sv. Tomáše se například v univerzitní literatuře filosofického typu traduje jako několik stereotypních formulí, jež lze sice v Tomášově rozsáhlém díle obvykle doložit, jež však zdaleka nepostihují složitě předivo spekulací částečně odlišných v jednotlivých spisech.⁷³⁾ Proto také

⁷¹⁾ V. HEROLD (ed.), *Johannis Wyclif: De universalibus*. Edice úvodní části traktátu, *Filosofický časopis* XVIII, 1970, str. 1003.

⁷²⁾ Přehledně se Viklefovými zdroji zabývali S. H. THOMSON, *The Philosophical Basis of Wyclif's Theology*, *The Journal of Religion* XI, 1931, str. 86–116, a J. A. ROBSON, *Wyclif & the Oxford Schools*, Part I. *The Precursors of Wyclif*, str. 9n.

⁷³⁾ O shodách mezi Albertem Velikým a Tomášem Akvinským již K. PRANTL, *Geschichte der Logik im Abendlande* III, Leipzig 1927, str. 109n. kde v poznámkovém aparátu reprezentativní výbor citací. Dále srv. F. Ueberwegs *Grundriss der Geschichte der patristischen und scholastischen Zeit*, hrsg. v. M. BAUMGARTNER, Berlin 1915¹⁰, str. 470n, 490n a A. FOREST, *La structure métaphysique du concret selon St. Thomas d'Aquin*, Paris 1956, str. 77–83.

musím své vývody o údajných Husových zdrojích upřesnit: Hus nebyl co do pojetí universalíi aristotelikem tomistického odstínu v optice vlastní doby. Není tudíž vyloučeno, že další bádání vynese na povrch i jiné styčné body, než na které poukázal Paul De Vooght a že v optice kritické srovnávací a nalýzy vystoupí do popředí i skutečné závislosti Husa na Tomášovi. I tak by však nejspíše šlo o závislost z Husovy strany netušenou a neuvědomělou.

Jednoznačné postižení doktrinální specifičnosti či filosofické orientace není u řady středověkých učenců snadné. Jestliže i jeden z věhlasných Husových protivníků, samotný Jean Gerson, je střídavě považován za nominalistu a realistu,⁷⁴⁾ musíme s jistou nevyhraněností počítat i v jiných případech. Nikoli však u Husa, který — jak jsem se snažil prokázat — se hlásil k realistickému pojetí universalíi svého oxfordského učitele. Díky tomuto poznatku pak nabývají na významu i jiná místa z Husových spisů, k nimž doposud nebyla příležitost přihlédnout.

Hus předně spolu s Viklesem a jeho pražskými žáky uznává universalie „ante rem“ ve smyslu *in causacione*⁷⁵⁾. Bůh jako prvé pomyslné, neměnné, všemohoucí a vševědoucí jsoouco (*ens*)⁷⁶⁾ je působící a konečná příčina každého účinku (*effectus*), z níž jako od nejdokonalejšího začátku a do níž jako do nejlepšího konce vše vyúsťuje.⁷⁷⁾ Bůh — tvůrce universa⁷⁸⁾ si ovšem nepočínal s přímocarou jednoduchostí biblické Genesis. Každé ze stvořených věcí smyslového světa totiž předcházela věčný ideální předobraz (*ratio idealis, exemplar eternum*) v boží mysli.⁷⁹⁾ Souhrn těchto věčných předobrazů, jež Hus prostě někdy zve ideami (*idee*)⁸⁰⁾, je onen proslulý svět idejí (*mundus architypus*) podle něhož Bůh vytvářel vše, co mělo být stvořeno pro vnější svět (*ad extra*).⁸¹⁾ Tělesný svět (*mundus sensibilis*) neexistuje věčně, z čehož Husovi plyne, že Platonův názor o vytvoření tělesného světa je fyzicky (*phísice*) podložen, zatímco Aristotelovo mínění o jeho údajné věčnosti nic neváží. Na případnou námitku, že v „Aristotelově“ škole kárá Aristot-

⁷⁴⁾ Srv. např. S. SWIEŻAWSKI, *Dzieje filozofii europejskiej XV wieku*, I, Warszawa 1974, str. 267–268. Další lit. uvádí F. ŠMAHEL, *Universalia realia*, str. 811, pozn. 68.

⁷⁵⁾ Srov. Johannes Wyclif, *De universalibus*, rkp. Österreichische Nationalbibliothek Wien 5204, fol. 4r: *triplex est maneries universalium in genere — primum universale est causacione, ut deus est causa universalissima et post eum res universales create secundum ordinem quo originaliter procedunt a deo*.

⁷⁶⁾ Husova kvestie principalis na kvodlibetu 1411 příznačně zní: *Utrum a primo ente intellectivo et immutabili, omnipotenti, omniscienti, dependeat optima dispositio universi* (UAPE), ed. B. RYBA, Quodlibet, str. 3–30.

⁷⁷⁾ Srv. kvestii UPEP, ed. S. H. THOMSON, *Four Unpublished Questiones*, str. 80.

⁷⁸⁾ *Omnes res simul sunt universum*, praví Hus v kvestii UAPE, ed. B. RYBA, Quodlibet, str. 14.

⁷⁹⁾ Termín *rationes ydeales* např. v *Super IV Sentenciarum*, ed. V. FLAJŠHANS, str. 22, termín *exemplaria eterna* v příručce Quodlibet, ed. B. RYBA, str. 92.

⁸⁰⁾ Srv. *Platonis probata deitas cum ydeis*, Quodlibet, ed. B. RYBA, str. 3 a dále str. 156–157.

⁸¹⁾ *Super IV. Sentenciarum*, ed. V. FLAJŠHANS, str. 20–23 a 385, dále *Commentum super Summam naturalium*, rkp. Universitní knihovny v Praze X F 27, fol. 180v: *Pro textu notandum, quod mundus architypus est multitudo omnium rationum idealium in mente divina secundum quas deus omnium factibilium est ad extra producens*. Tato formulace se běžně vyskytuje ve spisech pražských viklefských realistů.

tela, odpovídá citací první knihy Etik „Přítel Plato, přítelkyně pravda.“ Z obou těchto přátel je třeba dát přednost svaté pravdě. Hle, v tomto s Aristotelem souhlasím a s oním nikoli.⁸²⁾

Ačkoli každý *effectus*, každá součást sensibelního světa má svůj počátek a ve své tělesnosti není věčná, je přesto věčná díky svému inteligibilnímu, ideálnímu bytí v samotném bohu. Dostáváme se tak k vlastnímu jádru viklefské metafyziky, k participaci stvořené jednotliviny na božském bytí prostřednictvím dvojího způsobu bytí. Hus se k této otázce vyjadřuje jednoznačně, takže nemůže být sporu o jeho viklefském východisku. Každý výsledek tvůrčího aktu boha, jednodušeji, každá stvořená věc má trojí bytí: *esse in deo, esse in causis secundis et tercio esse in propria existenciam sive forma.*⁸³⁾ Mezi jednotlivými mody je vztah závislosti nižšího na vyšším, neboli *ordo essentialis universi*, jež se tak často objevuje ve filosofickém slovníku pražského realistického okruhu:⁸⁴⁾ *Primum esse vocatur secundum antiquos philosophos ut Socratem, Platonem, Anaximandros, Senecam et venerabilem Boecium esse ydeale sive exemplare, ad cuius similitudinem in propria existenciam res consistit. Secundum vero vocatur naturale, quia res in suis causis secundis, et sic principiis, naturaliter conservatur. Tercium vero esse dicitur existenciam in propria forma atque specie, verbi gracia quilibet homo primo habet esse intelligibile in dec post factum esse in primo facto, scilicet ente analogo. et tercio esse existere individuale et huic dicto conformiter antiqui greci tria verba substantia posuerunt, scilicet sum, fio, existo . . .*⁸⁵⁾ Ústřední význam tu připadá kategorii analogického jsoucna (*ens analogum*), z níž Viklef vyvozoval svou doktrínu o participaci jednotlivin na jejich universáliích.⁸⁶⁾ Až na jednu příznačnou zmínku Hus se sice touto kategorií širě nezabýval, z výše uvedeného kontextu je však zřejmé, že jí přiřkládá stejný smysl jako viklefská škola.⁸⁷⁾

Jestliže i u Viklefa se jednotlivé části jeho výkladu universa překrývají a jindy zase ponechávají mezi sebou příliš velké mezery, tím hůře lze rekonstruovat ho-

⁸²⁾ *Opinio Platonis de facione mundi corporei est physice sustinenda . . . Argumentum Aristotelis ex eternitate mundi corporei quo ad existenciam nichil probavit. Sed dicit aliquis: In scolis Aristotelis Aristotelem reprehendis. Certe teneo cum Aristotele dicente primo Ethicorum: „Amicus Plato, amica veritas“. Utriusque autem amicis existentibus sanctum est prehonore veritatem. Ecce in isto Aristotelem approbo et in primo reprehendo.* Kvestie UPEP, ed. S. H. THOMSON, Four Unpublished Questiones, str. 81. O Platonovi Hus vždy mluví se vši úctou a vážností, jednou o něm dokonce praví Plato divinisimus (Quodlibet, ed. B. RYBA, str. 32). Některé další citace uvádí E. JEAUNEAU, Plato apud Bohemos, Medieval Studies XLI, 1979, str. 207—208, 212n. Platona Hus znal ovšem jen zprostředkovaně, Platon vesměs v jeho spisech vystupuje jako „persona ficta“.

⁸³⁾ Kvestie UPEP, ed. S. H. THOMSON, Four Unpublished Questiones, str. 80 a dále Quodlibet, ed. B. RYBA, str. 58 a 92. Téměř shodné formulace např. u Viklefa, Joannis Wiclif Trialogus cum Supplemento Trialogi, ed. G. LECHLER, Oxford 1869, str. 86 i u Štěpána Pálče, kvestie UUHS, ed. R. PALACZ, La „Positio“, str. 117—118.

⁸⁴⁾ Jedna z kvestií Husova kvodlibetu např. zní: *Utrum ad perfectum ordinem essentialium universi necessario sit ponendum ens analogum, commune deo et creaturis.* Quodlibet, ed. B. RYBA, str. 170 a ibid. str. 14 gradus essendi.

⁸⁵⁾ Kvestie UPEP, ed. S. H. THOMSON, Four Unpublished Questiones, str. 80.

⁸⁶⁾ K tomu již S. H. THOMSON, The Philosophical Basis, str. 99—100.

⁸⁷⁾ *Ens analogum predicatur de omnibus et est in omnibus sicut partibus subiectivis vel in modo,* Quodlibet, ed. B. RYBA, str. 27. Srv. též titul kvestie v pozn. 84.

mogenní pojetí světa na základě zlomků Husovy filosofické pozůstalosti. Někdy je dokonce velice obtížné rozpoznat, zda Hus se v té které věci poučil u Viklefa či nikoli. Příkladem nad jiné poučným je Husova kvestie *Utrum materia prima nunc sub una forma substantiali et nunc sub alia existens sit informis* ((UMPN),⁸⁸⁾ jež podle interpretace Paula De Vooghta neodráží nic než čistý tomismus.⁸⁹⁾ Jak vůbec Hus odpovídá na danou otázku? V souladu s esenciálním řádem věcí, o němž již byla zmínka výše, Hus považuje za první substanci boha. Hned tu jde za Aristotela, který prvou substanci ztotožnil s kategorií „materia prima“. Hus mimoděk objasňuje vzájemný vztah mezi bohem a první materií v jiné kvestii, kde vykládá, co je třeba rozumět pod rody a druhy „in essendo“: *per tales species et talia genera animantium in essendo non possunt intelligi nisi speciales et generales quiditates rerum animatorum in quas et secundum quas a deo active et a prima materia materialiter res multe fuerunt producte productionibus substantialibus quiditativis, cum productio substantialis, quiditativa in species et secundum speciem non potest intelligi nisi productio quiditativa secundum quiditatem specialem, et similiter productio substantialis quiditativa in genus et secundum genus non potest intelligi nisi productio quiditativa in generalem et secundum quiditatem.*⁹⁰⁾

Vraťme se však ke kvestii UMPN. Husovi se zdá vhodnější používat termínu *subsistencia*, neboť první materie *subsistit formis ut fundamentum.*⁹¹⁾ Dále Hus dospívá k důležité konkluzi: *materia prima pro mensura prioritatis nature caret omni forma ipsam informantem actualiter.* Jinými slovy, první materie předchází svou esenciální přirozeností (*natura*) substanciální formě,⁹²⁾ nikoli však časem (*tempore*).⁹³⁾ Bůh stvořil *naturaliter* první materii dříve, než existovala v jakékoli formě či druhu. V tomto zvláštním případě je první materie bez jakékoli formy (*informis*) a je tak prostou esencí (*essencia nuda*).⁹⁴⁾ Viklef tuto složitou otázku vystihl stručně a srozumitelně: *essencia igitur in potencia, ex se indifferens ad quamcunque formam, est materia prima.*⁹⁵⁾ Husovo řešení kvestie UMPN, jež připoští bezforemnost první materie jediné ve stadiu esenciální priority (*pro gradu prioritatis nature*), není tudíž v rozporu s Viklefem.

Hus se v kvestii UMPN stále dovolává Aristotela a přitom ne vždy s ním sou-

⁸⁸⁾ Kvestii UMPN vydal S. H. THOMSON, Four Unpublished Questiones, str. 75—79.

⁸⁹⁾ P. De VOOGHT, L'Hérésie II, str. 883.

⁹⁰⁾ Kvestie UOTE, ed. S. H. THOMSON, Four Unpublished Questiones, str. 86.

⁹¹⁾ Hus tu rozvádí Viklefovou argumentaci ze IV. kap. traktátu *De materia et forma*, ed. M. H. DZIEWICKI, Miscellanea I, str. 191.

⁹²⁾ Hus vysvětluje: *omne designatum per abstractum terminum alicuius substantie est forma substantialis, ut humanitas, aqueitas, igneitas, lapiditas et sic de aliis* (kvestie UMPN, ed. S. H. THOMSON, Four Unpublished Questiones, str. 76). Srv. k tomu Joannis Wiclif Trialogus, ed. G. LECHLER, str. 88.

⁹³⁾ *Prioritas nature* Hus podrobně rozvádí a to znovu v souladu s Viklefem, *De materia et forma*, ed. M. H. DZIEWICKI, Miscellanea I, str. 212n a 227.

⁹⁴⁾ Obdobně Viklef, *De materia et forma*, ed. M. H. DZIEWICKI, Miscellanea I, str. 184 a Trialogus, ed. G. LECHLER, str. 87.

⁹⁵⁾ *De materia et forma*, ed. M. H. DZIEWICKI, Miscellanea I, str. 192.

hlasí. Tomáše Akvinského ani Jana Viklefa jmenovitě neuvádí, třebaže by bylo možné prokázat věcnou shodu některých pasáží uvedených kvestií s výroky obou učenců. Jde tu však v pozadí opravdu o souboj dvou autorit? Shody mezi Tomášem a Husem, jež shromáždil Paul De Vooght na podporu své argumentace, nevylučují možnost, že Hus hledal poučení ve Viklefově spisu *De materia et forma*. Věcnou správnost zdá se podtrhovat i okolnost, že fragment Husovy kvestie UMPN se dochoval zároveň s textem právě uvedeného Viklefova traktátu v rukopise pražské Univerzitní knihovny III G 10.⁹⁶⁾ A přesto by nebylo moudré Husovu závislost na Viklefovi jednostranně zdůrazňovat, neboť je třeba mít na zřeteli i celkové proměny ve výkladu přírodovědných pojmů od 12. do 15. století. Proti nominalisticko-buridanovské koncepci první materie se Viklef zřejmě přidržel tomistického výkladu Aristotela.⁹⁷⁾ Do jaké míry tomu tak bylo a do jaké míry byla viklefská metafyzika přírody průlomem směrem k novověku, bude však nutno ještě podrobně zkoumat.⁹⁸⁾

Ukázalo se, že ani kvestie UMPN není výjimkou z pravidla a odbočkou z viklefské „střední“ cesty při výkladu universalíí „in re“. Byla však pro Husa znalost universalíí stejně nezbytným předstupněm vedoucím k poznání skrytých pravd, jak tomu bylo u oxfordského profesora?⁹⁹⁾ Otázka možné závislosti teologických, právnických a politických doktrín na filosofických zdrojích se zdaleka netýká jen Husa. Její závažnost vystupuje do popředí již delší dobu, při čemž je z metodického hlediska příznačné, že odpovědi se zhusta pohybují v mezních polohách. Jedním extrémem je nadřazování filosofické spekulace jiným oblastem myšlení,¹⁰⁰⁾ druhým zase přehlížení relací mezi jednotlivými duchovními oblastmi. Zastáncem druhého přístupu je mimo jiné Paul De Vooght, který již před lety prohlásil, že myšlení středověkých učenců bylo teologické a že filosofie byla jen služkou teologie.¹⁰¹⁾ V souladu s touto obnovenou středověkou maximou neposuzuje Viklefovo

⁹⁶⁾ Srv. S. H. THOMSON, *Four Unpublished Questiones*, str. 74–75.

⁹⁷⁾ Vedle základních prací A. Maierové třeba stále více přihlížet k pracím polských badatelů. Srv. např. M. A. KRAPIEC, *Materia i forma. Ich różne rozumienie w historii filozofii*, *Roczniki Filozoficzne* 16, 1968, str. 55n a M. MARKOWSKI, *Filozofia przyrody w pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976.

⁹⁸⁾ Antiaristotelovský a protitomistický výklad pojmu „materia prima“ u Viklefa zjišťuje R. KALIVODA, *K otázce vzniku kategorie materiální substance ve středověké filosofii*, *Filosofický časopis* XIII, 1965, str. 89 a Johannes Wyclif, *Metaphysik des extremen Realismus und ihre Bedeutung im Endstadium der mittelalterlichen Philosophie*, *Miscellanea Mediaevalia* 2, Berlin 1963, str. 722.

⁹⁹⁾ *Noticia universalium est gradus precipuus scale sapientie ad indagandum veritates asconditas*, Johannes Wyclif, *De Universalibus*, Österreichische Nationalbibliothek Wien 5204, fol. 34r.

¹⁰⁰⁾ Vedle sporu o filosofické zdroje Viklefovy teologie paralelně probíhá diskuse o vlivu nominalismu na politické teorie 14. stol. K tomu naposled CH. ZUCKERMAN, *The relationship of theories of universals to theories of church government in the Middle Ages: A critique of previous views*, *Journal of the History of Ideas* XXXV, 1975, str. 579–594, kde další lit.

¹⁰¹⁾ Ve sdělení nazvaném *De l'usage de la philosophie en théologie: un exemple emprunté aux théologiens de la première Réforme* na II. Symposium Hussianum Pragensé v říjnu 1967.

kacířství jako vyústění jeho abstraktního myšlení, nýbrž jako revoltu proti struktuře a praktikám hierarchické církve. A i když Paul De Vooght zcela nevylučuje vliv filosofického realismu na formování viklefismu, popřává, že by učení o universalíích bylo jeho prazdrojem.¹⁰²⁾ Mám-li naznačit vlastní názor, pak další diskuse má své oprávnění jedině tehdy, bude-li sledovat konkrétní relace a nikoli dilema priority.¹⁰³⁾ Předběžně mohu napovědět jen tolik, že v případě nejen Viklefa, ale i Petra Payna a Jeronýma Pražského je třeba počítat s širším prostorem autonomního působení ryze filosofického myšlení, než které mu vymezuje Paul De Vooght.¹⁰⁴⁾

Pro vztah mezi Husovou filosofií a teologií platí, co výstižně napsal Gordon Leff: ačkoli Hus akceptoval stejný typ realismu jako Viklef, vše co řekl, mohlo být řečeno bez pomoci tohoto realismu.¹⁰⁵⁾ Pokud jde o druhou část formulace, je jako by echem toho, co na opačné straně Kanálu prokázal o Husově pojetí církve i eucharistie Paul De Vooght.¹⁰⁶⁾ A přestože Hus slovy přisoudil viklefskému pojetí universalíí „in re“ váhu svědectví křesťanské víry,¹⁰⁷⁾ jeho reformní úsilí pramenilo z jiných zdrojů než z filosofické spekulace o povaze obecných pojmů.

☆

Závěrem shrnuji: Hus — filosof nebyl aristotelikem tomistického směru, nýbrž stoupencem Viklefova realismu „střední cesty“.¹⁰⁸⁾ Husovo filosofické působení na pražské artistické fakultě bylo sice mnohostranné, nemělo však přímý a určující vliv na jeho reformně kritické učení. Kostnický údiv kardinála d'Aillyho nad nedůsledností Husova realismu měl tak své oprávnění. Nebylo to však k necti českého reformátora, který i tu zůstal věren své pravdě.

¹⁰²⁾ V recenzi na knihu G. A. Benratha, *Wyclifs Bibelkommentar*, in *Revue d'Histoire Ecclesiastique* LXII, 1967, str. 834.

¹⁰³⁾ Oblížnost určení priority lze dobře ukázat na příkladě Viklefova remanentního učení. Zatímco P. De Vooght z chronologie Viklefových spisů vyvozuje, že rozhodující impuls patřil teologickému poznání, G. Leff bere v potaz postupné zrání učence, který po celý život nepřestal metafyzicky zdůvodňovat své teologické názory (*L'Hérésie II*, str. 815 a Wyclif and Hus, str. 391).

¹⁰⁴⁾ Budu-li mít možnost, rád bych se k této problematice vrátil ve studiích o Jeronýmu Pražském a Petru Paynovi.

¹⁰⁵⁾ G. LEFF, *Wyclif and Hus*, str. 403.

¹⁰⁶⁾ Srv. P. De VOOGHT, *L'Hérésie II*, str. 527n, 779n. Srv. *ibid.* str. 833–894 polemiku s H. RIEDLINGERem, *Ekklesiologie und Christologie bei Johannes Hus*, in *Von Konstanz nach Trient*, München 1972, str. 47–55.

¹⁰⁷⁾ *Negare testimonium fidei christiane de speciebus in essendo et similiter de generibus in essendo rerum animatarum non est mentis sane*, kvestie UOTF, ed. S. H. THOMSON, *Four Unpublished Questiones*, str. 85. Také v *Commentum super Summam naturalium* Hus (?) mnohoslovně praví, že *res divine et humane sunt subiectum totius philosophie*, přitom však všude úzkostlivě rozlišuje, co patří do filosofie a co do teologie (např. fcl. 131v, 144r, 161v, 195v).

¹⁰⁸⁾ Druhou část této studie jsem přednesl na 5th European Symposium on Medieval Logic and Semantics 12. září 1979 v Krakově. V diskusi kolem kulatého stolu nebyly proti této textologické interpretaci podstaty pražského sporu o „universalia realia“ vzneseny žádné zásadní námítky.

Jan Hus und die Universalienfrage

ZUSAMMENFASSUNG

Die Unausgeprägtheit des s. g. „extremen“ Realismus in den Schriften des Magisters Jan Hus, führte und führt immer noch dazu, dass der Prager Reformator auch zu den Vertretern des „gemässigten“ Realismus gezählt wird. Was andere nur als Möglichkeit andeuteten, legte der bekannte belgische Hussitolog Paul De Vooght als eine seiner Hauptthesen in der zweiten ergänzten Auflage seines Werkes *L'Hérésie de Jean Huss* vor. Nach der Ansicht De Vooghts suchte Hus, der sich nur beschränkt am philosophischen Denken seiner Zeit beteiligte, die Universalien weder „post rem“ noch „ante rem“ sondern „in re“. Gerade deshalb soll er nur ein gemässigter Realist gewesen sein, denn die „universalia ante rem“ verteidigten die s. g. exzentrischen Realisten und die „universalia post rem“ dagegen die Nominalisten. Sein tatsächlicher Lehrer war so nicht John Wyclif, sondern Aristoteles in thomistischer Ausgabe.

Soweit es sich um die schulmässig orientierte Philosophie handelt, nahm sie im Komplex des öffentlichen Wirkens und des literarischen Werkes von Hus, wirklich nur eine untergeordnete Stelle ein und bereicherte keineswegs bedeutend das philosophische Denken im allgemeinen europäischen Masstabe. Trotzdem erhielten aber im Prager Kontext die Kommentare und die Disputationen von Hus die Rolle eines der Grundsteine, der sich hervorbildenden tschechischen philosophischen Tradition.

Eine Analyse des Textes der philosophischen Werke der Prager Wicklefisten legte ganz eindeutig dar, dass die bestimmende Unterschiedlichkeit zwischen den gemässigten und den exzentrischen Realisten an der Wende des 14. und 15. Jahrhunderts nicht darin bestanden hat, dass die einen die Universalien „in re“ und die anderen „ante rem“ vertraten, sondern in einer unterschiedlichen Auffassung der Universalien „in re“. Zum Unterschied von den Platonisten einerseits und den Aristotelikern andererseits, verfolgten die Prager Wicklefisten in Übereinstimmung mit ihrem Oxforder Lehrer einen Mittelweg, nach welchem „universale et suum singulare sunt idem essentialiter et differunt racione sive formaliter“. Aber nicht nur in dieser Grunddistinktion, sondern auch in einer Reihe weiterer philosophischer Subtilitäten folgte Hus nicht den Aristotelikern der thomistischen Schule, sondern John Wyclif.

MATERIÁLŸ

**LITERÁRNÍ POLEMIKA MISTRŮ JAKOUBKA ZE STŘÍBRA
 A ONDŘEJE Z BRODU O LAICKÝ KALICH**

JAROSLAV KADLEC

Po odchodu Husově do Kostnice vzplanul v Praze prudký literární spor o to, mají-li laikové stejně jako kněží přijímat pod obojí způsobou. Významným způsobem podíleli se na tomto sporu dva mistři Karlovy univerzity, Jakoubek ze Stříbra, objevitel kalicha,¹⁾ a Ondřej z Brodu, rozhodný zastánce starých řádů.²⁾

M. Jakoubek ze Stříbra byl velkým obdivovatelem M. Matěje z Janova a studium jeho životního díla *Regularum Veteris et Novi Testamenti* přivedlo jej k přesvědčení, že jest velký rozdíl mezi zákonem Božím a „nálezky lidskými“, které se rozmohly v církvi, a naplnilo jej horoucí touhou obnovit zákon Boží v celé jeho ryzosti, jak jej zachovávala církev prvotní. Vše, co bylo během doby v církvi zavedeno proti tomuto zákonu, musí být odstraněno, neboť podle slov Kristových *omnis plantatio, quam non plantavit Pater meus caelestis, eradicabitur* (Mt 15, 13). Z Janových traktátů eucharistických nadchly Jakoubka zejména ony, kde horlí pro časté přijímání svátosti oltářní. Jak se intenzivně zabýval příslušnými biblickými místy, připadl na myšlenku, že nadpřirozený život je závislý netoliko na požívání těla Páně, nýbrž i na pití jeho krve; při poslední večeři Kristus ustanovil a podal svátost oltářní pod obojí způsobou a přikázal učedníkům, aby tak podávali všem. Je to tedy zákon Kristův. Tato myšlenka Jakoubka neopustila, debatoval o ní v kruhu svých přátel, až došel k nezvratnému přesvědčení, že přijímání pod obojí je k spáse nutné a že tudíž nejen kněží, nýbrž všichni věřící musí přijímat pod obojí způsobou.³⁾ Své názory vykládal na kazatelně věřícím laikům⁴⁾

¹⁾ Základní knihou o M. Jakoubkovi ze Stříbra jest nyní P. De Vooght, *Jacobellus de Stříbro* (+1429), premier théologien du hussitisme. Louvain 1972. Tam jest uvedena všechna starší (i česká) literatura. Dodej jen: E. Amann, *Jacobell et les débuts de la controverse utraquiste. Studie e testi XXXVII*, Roma 1924, 375—387.

²⁾ O M. Ondřejovi z Brodu OSN 4, Praha 1891, str. 739 (J. B. Novák); J. Pekař, *Žižka a jeho doba I*, Praha 1927, str. 32; J. Tříška, *Literární činnost předhusitské university*, Praha 1967, str. 104; J. Kadlec, *Reformní postila a synodální kázání mistra Ondřeje z Brodu. Studie o rukopisech 16*, 1977, str. 13—26; týž, *Traktát mistra Ondřeje z Brodu o původu husitů. Tábor 1980*, 36 stran.

³⁾ Tak jest rozumět Jakoubkovým slovům z traktátu „*Pius Iesus*“ *quod facta sit iam misericorditer divina ex miseratione de hoc revelatio*. Neběží o nadpřirozené zjevení, nýbrž o poznání, k němuž došlo zkoumáním biblických textů (*habeo revelationem, quia habeo cognitionem ex lege et scriptis authenticis*). Tak to objasnil F. Seibt, *Die reve-*

a v univerzitní disputaci je předložil učeným kruhům.⁵⁾ M. Jan Hus byl v otázce kalicha zdrženlivější. Nechtěje si asi ztěžovat své postavení v Kostnici, žádal svého žáka, jak vzpomíná M. Jan Rokycana:⁶⁾ „Milý Kubo, nekvap tím. Když se, dá-li Bůh, vrátím, chci věrně pomoci toho...“. Nedlouho potom však, co Hus překročil hranice, Jakoubkovi stoupenci přikročili od teorie k praxi a začali podávat laikům pod obojí způsobou.⁷⁾ Církevní vrchnost proti tomu učinila včas opatření, zakázavši na synodě 18. října 1414 pod trestem exkomunikace podávat laikům pod obojí způsobou.⁸⁾

Je velmi pravděpodobné, že jedním z intelektuálních původců zákazu byl vzhledem k své vážnosti M. Ondřej z Brodu. Proto M. Jakoubek proti němu vystoupil rozhořčeným projevem, který však známe jen z odpovědi Ondřejovy asi z počátku roku 1415.⁹⁾ M. Jakoubek byl synodálním usnesením velmi pobouřen, jak svědčí jeho slova *Remissius fiet Sodomitis quam illis, qui recesserunt ab administratione bibicionis sanguinis, ut allegat Mt 10*. M. Ondřej dal své odpovědi formu kvestie: *Utrum licitum sit seu an debeat Christi populus laicalis sub utraque specie sacramentali communicare, quemadmodum sacerdos facit in altari?*¹⁰⁾ Odpovídat na danou otázku pokládá sice za zbytečné, protože církev již před mnoha staletími stanovila opak toho a církevní učitelé se neodvážili na tom něco měnit, ale je nucen na ni odpovědět, protože někteří pokládají podávání pod obojí způsobou za dovolené. Avšak není tomu tak, neboť 1. Písmo Starého Zákona zapovídá požívání krve¹¹⁾ a Nový Zákon mluví často jen o chlebě; 2. co církev římská stanovila, jest nutno zachovávat, a ona ustanovila přijímání laiků pod jednou způsobou. Ostatně Kristus nepodal při poslední večeři ani své matce ani 72 učedníkům, nýbrž jen apoštolům, jež tehdy posvětil na kněze, a nikde se nečte, že by apoštolové podávali pod obojí. Učinil-li tak některý biskup, církev to napravila, a není možno, aby církev byla tak dlouho bloudila. Jest tedy opovržlivostí na základě textů, jež církevní Otcové před tisíci lety čtli, a přece se církvi podřizovali, zavádět přijímání pod obojí, o němž nikde nevědí. Bez rozhodnutí a dovolení církve římské nesmí se nic takového lidu hlásat.

Na autority, jež jsou uváděny pro přijímání pod obojí, odpovídá Ondřej: Kristus mluvil při ustanovení eucharistického přijímání jen k apoštolům, sv. Pavel má

latio des Jacobellus von Mies über die Kelchkommunion. Deutsches Archiv XXII (1966), str. 618—624, a potvrdil P. De Vooght, Jacobellus de Stříbro, str. 126, pozn. 279, když prozkoumal donedávna neznámý traktát „*Pius Iesus*“. Viz též A. Molnár, Theologie husitského kalicha. Theologická příloha Křesťanské revue roč. 1965, sešit 1, str. 1—9.

⁴⁾ F. M. Bartoš, Husitství a cizina, Praha 1931, str. 82—85.

⁵⁾ F. M. Bartoš, Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra. Praha 1925, č. 33. — J. Sedlák, Počátkové kalicha. ČKD LII (1911), str. 398—401, 496—501.

⁶⁾ J. Goll, Rokycanova Postilla. ČČM LIII (1879), str. 65.

⁷⁾ Pozoruhodný doklad nedisciplinovanosti Husových stoupců.

⁸⁾ F. M. Bartoš, Husitství a cizina, str. 87—88.

⁹⁾ Obsah podal J. Sedlák, Počátky kalicha. ČKD LII (1911), str. 704—705.

¹⁰⁾ Praha, UK IV H 17, fol. 117v—121r; XI D 5, fol. 13r—14r (bez začátku).

¹¹⁾ Z toho se ovšem nesmí uzavírat, že přijímat pod obojí není dovoleno ani knězi, protože kněz tak činí jako obětník, aby se připomínalo vylití krve Kristovy.

na myslí rovněž jen kněze, a podávali-li Korintští pod obojí, neplyne z toho ještě, že i my jsme k tomu zavázáni. Pro výroky církevních Otců lze stanovit pravidlo: Kde je řeč o přijímání pod způsobou vína, týká se to kněží, kde nikoliv, tam se výrok vztahuje i na laiky. Podle toho vykládá Ondřej Gelasiův dekret *Comperimus*, Augustina, Řehoře a Cypriána.

Tvrdí-li odpůrci, že v soudný den bude lehčeji Sodomským než těm, kdo odňali laikům kalich, odsuzuje tím všechny církevní Otce, biskupy, kněze i věřící, kteří podávali nebo přijímali pod jednou. Zdá se, že nemá zdravého rozumu, a je třeba mu doporučit, aby činil pokání.

Tato kvestie je nesporně nejstarší z Ondřejových známých protiutrakvistických projevů. Byla napsána hned v počátcích utrakvismu, rozhodně před usnesením kostnického sněmu, a má, jak je patrné z obsahu, své nedostatky, zejména nedostatky v znalosti historie, když vykládá, že dosavadní praxe pochází z nejstarších dob církve.¹²⁾

Jakoubek nezůstal Ondřejovi odpověď dlužen sepsav r. 1415 traktát začínající slovy *Pius Iesus diligens suos fideles*.¹³⁾ V čelo traktátu postavil důkaz z Písma, jmenovitě slova Kristova v evangeliu Janově 6, 54—57: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis*. Z toho vyvozuje, že přijímání pod obojí nařídil Kristus všem, kněžím i laikům. To je patrné i z Mt 26, 26—28: *Bibite ex hoc omnes*, neboť když Kristus řekl *v s i c h n i*, nikoho nevyloučil. Podobně Mc 14, 22—25 a Lc 22, 19—20. Potom uvádí zprávu apoštola Pavla o ustanovení svátosti oltářní 1 Cor 11, 23—27 a vyvozuje z ní, že všichni mají krev Kristovu pít, že tento způsob má trvat až do skonání věkův a že jest od Krista.

Pak dokazuje nutnost přijímání pod obojí z církevních Otců, jejichž výroky vybírá většinou z kanonického práva. Z Gelasiova dekretu „*Comperimus*“ dovozuje, že jest ustanoveno od Krista a oddělovat způsoby že jest zločin svatokrádeže. Cituje dále Viléma de Monte Lauduno (Montlaurun), Bernarda, Cypriána, Ambrože a Alberta Velikého.

Že tak bylo zachováváno v prvotní církvi, dokládá ze starých misálů, z legendy o sv. Donátovi, z Řehoře, Augustina a Jeronýma. Byl by tedy veden duchem Antikristovým, kdo by se tomuto způsobu vysmíval nebo mu bránil. Proti rozkazu Páně nelze se odvolávat na zákon lidský (Cyprián).

Tento způsob přijímání není neúčinný, nýbrž spasitelný a velmi rozumný, neboť ať jest Kristus přítomen pod každou z obou způsob, má v každé zvláštní účinek (Tomáš Akvinský). Od přijímání pod obojí nesmí odvrátit ani nějaké pohoršení nebo možné nebezpečí (Augustin), ani zvyk opačný (Cyprián).

¹²⁾ K dalšímu viz též H. Kaminsky, A History of the Hussite Revolution, Berkeley and Los Angeles 1967, zvl. kapitola 3: The utraquist revolt, 1414—1415 (str. 97—140).

¹³⁾ Traktát byl neznámý a J. Sedlák jej zrekonstruoval z polemických spisů Ondřeje z Brodu a vídeňského profesora Petra z Pulky (ČKD LII (1911), str. 246—247). Teprve nedávno jej objevil J. Tráška v Lipsku (UB 786, fol. 208r—211r) a podrobně jej rozebral De Vooght, Jacobellus str. 123—129. Jest otištěn níže v příloze.

Nyní bylo na Jakoubkových odpůrcích, aby k jeho vývodům zaujali stanovisko. Učinili tak dva, vídeňský mistr Petr z Pulky a mistr Ondřej z Brodu. Traktát Petrův vydal a důkladně rozebral D. Girgensohn,¹⁴⁾ zde věnujeme pozornost odpovědi Ondřejově. Začíná slovy *An sufficiat laycis fidelibus sub specie tantummodo panis illud preciosum corporis et sanguinis sacramentum accipere*. Jest to nejobsáhlejší Ondřejův eucharistický traktát a zachoval se v neméně než 19 opisech, což samo svědčí o významu, jaký mu byl přikládán.¹⁵⁾

Muž, který tak důrazně odmítl remanenci,¹⁶⁾ zdál se nejzpůsobilejším, aby Jakoubkovy důkazy vyvrátil.¹⁷⁾ Proto naň mnozí naléhali, aby proti Jakoubkovi psal. Ondřej sám měl obavu, že Jakoubkovým traktátem se novota rozšíří a církevní praxe poškodí, proto sáhl k peru.

Ondřejův spis má dvě části. V první se nejprve zabývá hlavním argumentem Jakoubkovým z Písma: *Nisi manducaveritis . . .* Tato slova nelze vykládat o přijímání svátostném, neboť jinak by děti a všichni, kdo zemřeli hned po křtu, nebyli došli spásy a církev by neprávem uctívala betlémská nemluvnata. Je tedy třeba je vykládat duchovně podle slov Kristových: *Verba, quae locutus sum vobis, spiritus et vita sunt* a podle výkladu, který k nim podává sv. Augustin: *Hoc est ergo manducare escam et illum bibere potum: in Christo manere et illum manentem in se habere*. Vždyť i mnohé jiné výroky Kristovy je třeba vykládat duchovně, nikoliv hmotně. K přijímání pod způsobou vína Kristus nechtěl zavazovat, což je patrné již z toho, že mnozí víno nesnesou.

Potom Ondřej odmítá jednotlivé důkazy Jakoubkovy, a to především z Písma. Při poslední večeři podával Kristus pod obojí, ale nikoliv laikům, nýbrž jen apoštolům. Jinak by nebyl vyloučil svou matku a 72 učedníků. Řekl sice: *bibite ex hoc omnes*, ale jen přítomným kvůli Jidášovi, aby ho neprozradil. Ostatně i všichni ti, kteří přijímají jen pod jednou způsobou, pijí krev Páně. Jen kněžím je třeba obojí způsoby, když celebrují. Pro laiky jest přijímání duchovní důležitější než tělesné.

¹⁴⁾ D. Girgensohn, Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches. Göttingen 1964, str. 217—250.

¹⁵⁾ Brno, Stát. archiv, Cerroni II. 133, fol. 58r—80r; Cerroni II. 386, str. 257—304 (bez začátku); Karlsruhe, Landesbibl., Karlsruher Hs 344, fol. 1r—12v; Leipzig, UB 766, fol. 253r—274v; Klosterneuburg, Stiftsbibl. 324, fol. 117r—127r; Olomouc, UK II. 91/13, fol. 201r—206v; Poznaň, arcid. archiv 93, fol. 68r—85v; Praha, Kapitální knih. N 9, fol. 30vb—34vb (bez konce); O 8, fol. 127r—145v; UK IV H 17, fol. 90r—117r; XI D 5, fol. 49r—79r; XIII E 5, fol. 190v—207v; XX B 7 (dříve Admont 667), fol. 1r—31v; Seitenstetten, Stiftsbibl. 262, fol. 147r—165r; Třeboň, Stát. oblastní archiv A 13, fol. 377v—378v (bez začátku); Wien, Nationalbibl. 4491, fol. 145r—165r; 4941, fol. 143r—163v; Wrocław, BU, Milich. 4° 77, fol. 193r—213v. K tomu viz J. Sedlák, Počátkové kalicha. ČKD LII (1911), str. 244—250, 397—398; F. M. Bartoš, Husitství a cizina. Praha 1931, str. 59—80; P. De Vooght, Jacobellus, str. 122—142; F. Borecký, Mistr Jakoubek ze Strážbra. Praha 1945, str. 20—27.

¹⁶⁾ J. Sedlák, Eucharistické traktáty Stanislava ze Znojma. Hlídka XXIII (1906), str. 6—12, 186—192, 287—291, 357—360, 432—439; F. M. Bartoš, Studie k Husovi a jeho době. ČCM LXXXIX (1915), str. 273—289; V. Novotný, M. Jan Hus I. Praha 1919, str. 159—172.

¹⁷⁾ J. Sedlák, Počátky kalicha. ČKD LII (1911), str. 248—250, 397—398.

Výzvu apoštola Pavla ke Korintským vykládá Ondřej o kněžích. Všichni, kněží i věřící, mají se zkoumat, aby přijímali hodně, ale jen kněží mají přijímat pod obojí. Tvrdí-li Jakoubek, že list je psán všem, zapomněl, že sv. Pavel dodal: „Ostatní, až přijdu, zařídím.“

Pak vyvrací Ondřej Jakoubkovy důkazy z kanonického práva a z církevních Otců. Diví se, že se vůbec Jakoubek dovolává kánonů, když se o nich, stejně jako jeho stoupenci, vyjadřuje pohrdavě, nazývá je *coopertoria papae*. Ale on si z nich vybírá, jen co se mu hodí, a co je proti němu, odmítá. Tak uvedl dekret Gelasiův, ale nevěšim si kánonu předcházejícího, jenž by ho byl poučil, že kanonické právo tu zakazuje k něž í m přijímat jednu způsobu bez druhé. Není pravda, že kněz nepodává celého Krista, podává-li jen jednu způsobu.

Také Bernardův výrok jedná o kněžích, a sv. Cyprián, když zapovídá odchylovat se od toho, co při poslední večeři učinil Kristus, chce ty, kteří snad zavádějí podobné novoty, jaké se zavádějí nyní, upozornit, že Kristus podal pod obojí jen apoštolům, nebo chce odstranit různé zlořády při podávání. Slova Ambrožova a Albertova se týkají těch, kteří slouží mši. Staré misály, jichž se Jakoubek dovolává, mají na Velký pátek i pro celebrující biskupy a kněze jenom přijímání pod jednou. Přece nebude Jakoubek vinit celou církev ze svatokrádeže a bludu! Legenda o sv. Donátovi ukazuje spíše, že Bůh nechce, aby se podávalo pod obojí.

Činí-li Jakoubek ze všeho toho závěr, že jest smělostí odporovat ustanovení Kristovu, lze mnohem větším právem nazvat smělostí jeho jednání, když jsa exkomunikován káže a slouží mši a svátost oltářní podává pod obojí způsobou. Ani ducha Antikristova, o němž tu Jakoubek mluví, není těžko nalézt v jeho jednání.

Pro ty, jimž jest uloženo přijímat pod obojí, není ovšem toto přijímání neúčinné. Cyprián a Tomáš Akvinský mluví o kněžích.

Jakoubek nevyvrátil, že s podáváním pod obojí je spojeno nebezpečí a že může tak vzniknout pohoršení. Církevní zvyk ve věci, v níž Kristus sám nic nenařídil, nýbrž ponechal zaříditi církvi, je třeba zachovávat, a to již také z toho důvodu, aby se úplně nesetřel rozdíl mezi kněžimi a laiky. Chtít se v těchto věcech řídit jen Písmem by vedlo k absurdnostem.

V druhé části svého spisu Ondřej připouští, že v prvotní církvi se podávalo pod obojí způsobou, a dokazuje, že církev mohla tu praxi změnit a proč tak učinila. Kdyby bylo nutno zachovávat všechny zvyky prvotní církve, museli bychom přijímat po večeři, jako Kristus podal apoštolům, a stačilo by tak učinit jen jednou v životě, krátce před smrtí. Církev to rozumně změnila. Již apoštol Pavel naznačuje tu změnu, když píše: „Ostatní, až přijdu, zařídím“, a o věřících se praví, že „trvali na modlitbách a v lámání chleba“, a neděje se zmínka o víně. Bůh nejvyšší moudrý dává zajisté zákony postupně. Nečteme např. v Písmě, že by Kristus byl přilil vody do vína, ale církev tak nařídila. Obřizka byla dřív povinná, církev ji odstranila. V prvotní církvi byly neshody o slavení velikonoce, církev to rozhodla.

Také v našem případě byly z počátku v církvi neshody, ježto někteří podávali

pod obojí a někteří pod jednou, církev pak druhý způsob učinila závazným. Vždyť kdo přijímá svátostně tělo Páně, přijímá i jeho krev. Velcí učitelé církevní Tomáš Akvinský, Bonaventura, Jeroným a Mikuláš z Lyry ten ritus schvalují.

Důvody, proč církev tuto změnu provedla, byly hlavně dva: 1. aby věřící měli svátost ve větší účtě a 2. aby se zamezilo zneuctění svátosti. Neboť při přenášení k nemocným mohlo by se konsekrované víno rozlít, přechovávalo v svatostánku by se snadno zkazilo, při velkém množství přijímajících a před bojem by nebylo tak velkých nádob, při podávání by vznikaly značné obtíže. Mimoto by se tím dávala příležitost k bludu, že pod jednou způsobou není celý Kristus, a neodpovídalo by to předobrazům Starého Zákona.

Odvolává-li se odpůrce na jakési zjevení, nechť je dokáže.

Polemika Ondřeje z Brodu je první větší dílo proti utrakvismu ze strany katolické, proto má své nedostatky. Proti Jakoubkovým důkazům má trojí zbraň: Slova Kristova v 6. kapitole Janova evangelia je třeba vykládat o duchovním přijímání, citáty z církevních Otců a z církevního práva jest rozumět o kněžích a církev měla právo způsob podávání svátosti změnit. První zbraň je silná, protože je vzata ze sv. Augustina; druhá je dvousečná, neboť někde je tvrzení Ondřejovo pravdivé, někde nikoliv;¹⁸⁾ třetí jest o sobě nejsilnější, ale málo vybroušená. Nesprávný jest Ondřejův předpoklad, že v prvotní církvi přijímání pod obojí nebylo. Prcto Ondřej omezuje i výrok sv. Pavla jen na kněze a tak vyvrací všechny Jakoubkovy doklady patristické. Když pak se i z katolické strany ozvaly projevy nesouhlasu s Ondřejovým stanoviskem, Ondřej připustil, že přijímání pod obcíp způsobou v prvotní církvi někde bylo, ale praví, že již apoštol Pavel měl v úmyslu je změnit. Tím vzniká v jeho argumentaci nejistota, již ve svých replikách využívá Jakoubek. Tento nedostatek Ondřejovy práce můžeme vysvětlit obecnou tehdy malou znalostí

¹⁸⁾ Budiž zde poukázáno na některé typické argumenty Brodovy: 1. Svědectví Cypriána nemá váhy. Cyprián mluvil podle zvyku prvotní církve (zřejmě podle nesprávného zvyku korintského), o němž byl přesvědčen, že je správný. Ale v této věci, jako v mnoha jiných, církev se ho nedrží jako učitele. Cožpak neřekl, že heretici nemohou platně křtít a že jejich křest je ďáblouvo koupelí? 2. Kánon *Comperimus* papeže Gelasia (Decretum Gratiani, De con. d. 2 c. 12) neodůvodňuje utrakvismus, protože se vztahuje výlučně na celebranta. V Dekretu Gratianově mu předchází kánon *Relatum est* 12. koncilu toledského a v něm čteme, že kněží celebrující vícekrát za den přijímání vynechávají a přijímají až při poslední mši; koncil nařídil, aby celebrant přijímal při každé mši tělo Kristovo, následující kánon Gelasiov pak celebrantům předepsal, aby po přijetí jedné způsobu přijímali i druhou. Jak se ale může Ondřej dovolávat dekretu Gelasiova k výkladu a upřesnění dekretu koncilu, který byl konán 200 let po Gelasiově smrti? V kánonu *Comperimus* není ostatně řeč o celebrantech, nýbrž se tam praví povšechně: *quidam*. 3. Také událost s Donátovým kalichem vyžaduje subtilnější analýzu. Jáhnův kalich se roztránil, aby Bůh Donáta potrestal a aby projevil nelibost nad tím, že tento biskup zavedl podávání pod obojí způsobou. Zátrak jej přivedl k tomu, že přestal laikům podávat pod obojí způsobou. Krátce řečeno, mimo Donáta a Cypriána, jejichž autorita byla malá a jejichž případ proto patří k těm, o nichž lze diskutovat, není možno uvést žádného pravověrného autora, který by dokazoval utrakvistickou praxi v prvních staletích církve. Pokud vůbec taková praxe existovala, tedy pouze u heretiků, např. u nestoriánů a pelagiánů, a to z důvodů, které pravá víra odmítá. Srov. E. Amann, *Jacobell et les debuts de la controverse utraquiste*, str. 381—382.

historie i snahou Jakoubka dokonale potřit. Jinak však je polemika Ondřejova obratná a pozdější odpůrci utrakvismu jí často užívali.

Dva brněnské rukopisy ze sbírky Cerroniho obsahují hned po Ondřejově traktátu soubor autorit dokazujících, že přijímání laiků pod jednou je dostačující.¹⁹⁾ Jsou označeny názvem *Lectura de communione laicorum sub utraque specie* a byly asi součástí předcházejícího traktátu.

Replika Jakoubkova nedala na sebe dlouho čekat. Jakoubek v ní postupoval tím způsobem, že vždy citoval část traktátu odpůrce a pak ji vyvracel. Tak vzniklo dílo, jež se zabývá téměř všemi otázkami vztahujícími se k přijímání pod obojí a obsahuje důvody pro utrakvismus i proti němu.²⁰⁾

V úvodě se Jakoubek dovolává své these z univerzitní disputace i svého traktátu *Pius Iesus*, v němž uvedl autority pro přijímání pod obojí, a praví: Co o tom držela církev prvotní, musí zachovávat i nyní.

Výklad Ondřejův, že Kristova slova *Nisi manducaveritis . . . et biberitis . . .* jest rozumět o přijímání duchovním bez svátosti, jest nesprávný. Takového přijímání věřící nejsou schopni, pro ně Kristus ustanovil duchovní přijímání ve svátosti. Nepřijímají-li tak bez své viny, nýbrž pro nedbalost kněží, nebudou zavrženi — Kristus se o ně postará jinak.

Slova Kristova *Bibite ex hoc omnes* (Mt 26, 27) byla řečena závazně pro všechny, neboť apoštolové při poslední večeři vystupovali jako prostí věřící, zastupující všechny.

Jestliže není v evangeliích zmínka o účasti P. Marie a 72 učedníků při poslední večeři, z toho nenásleduje, že jim Pán pod obojí nepodal.

Rovněž to, co řekl apoštol Pavel v Korintě o slavení eucharistické večeře pod způsobou chleba a vína, bylo řečeno všem korintským křesťanům, nejen kněžím (1 Cor 11, 18—34). A jestliže Act 2, 42 čteme, že první křesťané trvali v lámání chleba, neplatí z toho, že kalich nebyl součástí eucharistické večeře.

Tvrzení Ondřejovo, že věřící pijí krev Páně, přijímají-li pod způsobou chleba, nelze uznat. Kristus jest sice pod způsobou chleba přítomen celý a živý, s tělem i krví, ale nepodává se tu jeho krev svátostně. A prostí věřící mají si v přijímání připomínat smrt Páně jako kněží.

Potom Jakoubek ukazuje, že Ondřej nesprávně vykládá jeho patristické autority jen o kněžích, a odmítá výtku, že zavedl novotu a že podvrací úctu svatých. Kdy bylo přijímání pod jednou zavedeno, o tom psal jinde. Že jest exkomunikován, to rád snáší pro zákon Kristův. A že porušil hříšný mír, nepovažuje za chybu — i Pavlova kázání způsobila mnoho bouří a zvyk musí ustoupit pravdě.

¹⁹⁾ Brno, Stát. archiv, Cerroni II. 303, str. 690—694; II. 386, str. 304—315.

²⁰⁾ F. M. Bartoš, *Literární činnost M. Jakoubka ze Střebra*, č. 41. — Vydal Hardt III, sl. 416—585. — Obsah podali J. Sedlák, *Počátky kalicha*. ČKD LII (1911), str. 226—227, a P. De Vooght, *Jacobellus*, str. 135—141. — Viz též E. Amann, *Jacobell et les debuts de la controverse utraquiste*, str. 376—379.

Nato Jakoubek přechází k druhé části Ondřejova traktátu, kde Ondřej připouští, že se v prvotní církvi podávalo pod obojí, a táže se ho, proč raději nedrží s prvotní církví. Není pravda, že bychom pak museli zachovávat všechny obřady prvotní církve, nýbrž jen ty, které ustanovil Kristus, aby byly stále zachovávány.

Konečně se snaží dokázat, že církev neměla právo obřad přijímání změnit a že důvody, jež Ondřej pro tu změnu uvádí, nedostačují.

Nedá se popřít, že Jakoubkův traktát je z polemického hlediska velmi obratný a že také po stránce theologické obsahuje některé dobré věci, např. o duchovním přijímání. Nerozlišuje však mezi přijímáním a obětí a neuznává ovšem církevní autoritu.

Zatímco Jakoubek a Ondřej z Brodu psali oba zmíněné traktáty, začal se otázkou kalicha zabývat i kostnický koncil,²¹⁾ a když ji v komisích na základě traktátu Petra z Pulky důkladně probral, vydal na generálním sezení 15. června 1415 dekret *Cum in nonnullis*, jímž nařídil, aby vzhledem k bludům a zlořádům vyskytnuvším se v některých krajích byla svátost oltářní podávána laikům jen pod způsobou chleba, nikoli vína, protože pod každou způsobou je Kristus přítomen celý.²²⁾ Toto rozhodnutí posílilo pozici Ondřejovu, a ten pokládal za svou povinnost, aby se přijímáním pod obojí znovu zabýval.

Ondřejův traktát²³⁾ má podobu pastýřského listu poslaného kněžím i laikům — začíná slovy: *Omnibus Christi fidelibus clericis et laicis* — a pražský kapitulní rukopis O 8 jej případně označil názvem *De obediencia*, protože na poslušnost klade zvláštní důraz.²⁴⁾ Nutno poslouchat prelátů netoliko dobrých, nýbrž i špatných. Tvrdí-li někteří, že přijímání pod jednou jest proti evangeliu a bludné, nechť jsou si věřící vědomi, že toto přijímání jest evangelické a spasitelné, protože se tu přijímá celý Kristus, a není bludné, jak jest patrné ze spisů církevních Otců. Šestou kapitolu evangelia Janova, jíž se moderní odpůrci dovolávají, jest podle týchž církevních Otců vykládat o přijímání duchovním. Práví-li odpůrci, že laikové pod způsobou chleba nepijí krev Páně, lze proti nim uvést jejich mistra a učitele Jana Husa, jenž ve výkladu Lombardových Sentencí praví opak. Nechť si též uvědomí, že míněním o nutnosti přijímat pod obojí se odsuzují k věčné záhubě všichni, kteří dříve přijímali a budou přijímat pod jednou. Proto ať statečně novým kacířům odporují.

Jakoubek ze Stříbra nezůstal ani tentokrát odpověď dlužen. Nalezl jsem ji v rukopise Národní knihovny ve Varšavě 3320, fol. 1r—33r. Má stejný začátek jako traktát Ondřejův a Jakoubek v ní postupuje stejným způsobem jako v předcházející polemice s Ondřejem, tj. cituje vždy doslovně úryvek z jeho traktátu a pak

²¹⁾ D. Girgensohn, Peter von Pulkau, str. 150—153.

²²⁾ Hardt IV, sl. 333—334.

²³⁾ Praha, Kapit. knih. D 51, fol. 178r—181v; O 8, fol. 58r—61r; Vyšší Brod, Klášterní knih. 97, fol. 113v—115v; Warszawa, BN 3320, fol. 33r—36r. Obsah podal J. Sedlák, Počátka kalicha. ČKD LII (1911), str. 104.

²⁴⁾ Praha, Kapit. knih. O 8, fol. 58r.

jej vyvrací. Polemizuje i proti rozhodnutí sněmu kostnického,²⁵⁾ z čehož plyne, že tento i Ondřejův traktát vznikly až po 15. červnu 1415 a nikoliv hned potom, co se začalo s podáváním pod obojí. Zajímavá jest odpověď Jakoubkova na poukaz Ondřejův, že ani Hus nesouhlasí s jeho názorem, že laikové pod způsobou chleba nepijí krev Páně: I Hus, třebaže nakonec zemřel jako svatý mučedník, byl člověk křehký, v mnohém pochybil a zmýlil se i v otázce přijímání pod obojí, ale později uznal, že Jakoubkův názor je správný.²⁶⁾

Po zavržení laického kalicha koncilem kostnickým vrátil se Ondřej z Brodu k této otázce ještě jednou traktátem *Nisi manducaveritis*.²⁷⁾ Není však z něho patrné, že by směřoval přímo proti Jakoubkovi. Jest rozdělen na pět částí. Nejprve jsou vyloženy základní pojmy o svátosti oltářní, pak je řeč o dvou způsobech přijímání, svátostném a duchovním, dále se dokazuje z jednání Kristova, z praxe prvotní církve, z přesvědčení římských papežů, z ustanovení koncilu kostnického, z předobrazů Starého Zákona, z jednání mnohých světců i z důvodů praktického rázu (nebezpečí zneuctění způsobu vína a pohoršení z toho plynoucí), že přijímání pod jednou způsobou jest katolické a naopak že přijímání pod obojí jest zavřeníhodné a právem bylo zamítnuto, protože odporuje Písmu, církevnímu obyčeji, rozhodnutí sněmu kostnického, protože důvody pro ně nepředložili jeho původci církvi k prozkoumání, protože odporuje mínění církevních Otců a je příčinou roztržky v církvi; v závěru jsou vyvráceny důvody uváděné pro přijímání pod obojí stejným způsobem jako v dřívějších traktátech.

Také Jakoubek ze Stříbra napsal ještě několik traktátů na obranu svého stanoviska.²⁸⁾ Ty však nejsou již namířeny proti Ondřejovi z Brodu, protože mistr Ondřej, necítě se v Praze bezpečným, ji r. 1417 opustil a uchýlil se nejprve na venkov a pak odešel do exilu, z něhož se již nevrátil.

²⁵⁾ Fol. 22v: *Et adhuc plures sunt doctores in Constancia, qui contradicunt huic ewangelico puncto, fideles tamen istis periculosus temporibus plus credant ewangelio et observande primitive ecclesie, quam istis scolasticis modernis doctoribus, qui sibi invicem sunt in opinionibus contrarii et discordes.*

²⁶⁾ Fol. 28: *De hoc, autem, quod allegat magistrum Iohannem, dico, quod licet finaliter fuit iustus et sanctus subiciens martyrio pro ewangelica veritate, ut creditur, tamen aliquando fuit homo fragilis et in multis deliquit et in libro Sentenciarum dicens, quod sanguis Christi a laicis bibitur in forma panis, probabilius locutus scholastice et ut spero non pertinaciter. Unde magister Iohannes, cum ceperat publicari punctus iste ewangelicus de communione calicis ad plebes, dicebat penitendo: O miser ego, quociens hunc punctum legi. Probat autem se ipsum homo et sic de pane illo edat et de calice bibat, et nunquam pensavi, quomodo cecatus eram, quod hoc nec ad populum proclamavi. Unde ante mortem quasi meliorando vel corrigendo in carcere sic scribit... [Následující citáty z Husových listů].*

²⁷⁾ Kraków, Knihovna dominikánského kláštera R XV, fol. 149v—156v; Wrocław, BU, Milich. II. 30, fol. 240r—246r. Pro Brodovo autorství tohoto traktátu nemáme sice jasné vnější svědectví, ale jeho obsah je takový, že sotva lze pochybovat, že jej mistr Ondřej napsal.

²⁸⁾ F. M. Bartoš, Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra, č. 48—50.

(208r) Pius¹⁾ Iesus diligens suos fideles in caritate perpetua, ex eadem dilectione ordinavit et instituit ipsis, volens de hoc mundo transire, suum sacratissimum corpus in cibum, sub forma panis, et suum preciosissimum sanguinem in potum, sub forma vini, pro suo memoriali et ad ipsorum magnam utilitatem, et (h)oc ordinavit pro omnibus suis indifferenter tam secularibus quam spiritualibus, sicut hoc ostenditur inferius, fecitque cum eis pactum, ut eo utentes vitam habeant et habundantius habeant, sicut scribitur Jo X (10): *Ego veni, ut vitam habeant et habundantius habeant*; et iterum et magis scribitur ad propositum Jo VI (54): *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis*, et sicut isto modo voluit esse cum suis usque in consumacionem seculi.

Sed heu a multis iam retroactis temporibus, ex magna astucia Sathane, in tantum excecata fuerunt corda fere omnium christianorum, etiam mundi valde sapientium, quantum ad hoc bonum per Iesum Christum datum pro suis et donatum, et modo adhuc plurimorum sunt excecata ita, quod non cognoscunt nec volunt cognoscere, quod tale bonum, id est sanguis Christi Iesu, deberet ministrari fidelibus laicis sub utraque specie; facta iam misericorditer divina ex miseracione de hoc revelacione nec credunt aut credere volunt, quod hoc esset valde utile et necessarium Christi fidelibus laicis, ymmo quod plus est, dicunt hoc esse errorem et heresim; ideo valde remurmurant in hoc et nituntur hoc modis omnibus impedire, sed durum erit eis recalitrare contra sanctum ewangelium, famulum fortissimum. Ne²⁾ autem tales contradicciones et impediciones dicte veritatis crescant et perficeant in suo errore, utile et necessarium est eis obviare. Et de hoc, puta quod corpus et sanguis sub utraque specie sacramenti sit ordinatum a Domino Iesu non solum pro sacerdotibus, sed etiam pro laicis fidelibus, colligere scripturas sanctas etiam est utile et per hoc ostendere, quod hoc sit lex Iesu Christi et fides sanctorum priorum et quod nunc debet esse fides omnium christianorum.

In primis³⁾ ergo demonstrandum est, quod corpus et sanguis Christi sub duplici specie sacramentali sit ordinatum a Domino Iesu fidelibus. Patet hoc primo ex ewangelio Mt XXVI (26—28), ubi sic dicitur: *Cenantibus eis, id est discipulis, cum Iesu accepit Iesus panem et benedixit ac fregit deditque discipulis suis et ait: Accipite et comedite, hoc est corpus meum. Et accipiens calicem gratias egit et dedit illis dicens: Bibite ex hoc omnes, hic est enim sanguis meus Novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum*. Et ibidem habetur Marci XIII (22—25), Luce XXII (19—20) et primo Corinth. XI (23—

¹⁾ Pius] Jacobellus hereticus scripsit sequentem tractatum in marg. superiori.

²⁾ Ne] Nec in cod.

³⁾ In primis] Conclusio prima in marg.

27). (208v) *Ecce testes fideles et ydonei de hoc, quod corpus Christi et sanguis sub duplici specie sacramentali, puta panis et vini, sit a Domino Iesu Christo ordinatum et institutum fidelibus. Ergo tenendum est hoc pro fide et dicendum ac faciendum a quolibet fidei et presertim sacerdoti fideliter utendum.*

Quod autem hec ordinacio et⁴⁾ institutio sit non solum pro apostolis et sacerdotibus, sed etiam pro laicis fidelibus,⁵⁾ sic probatur: Et primo ex ewangelio Jo capitulo VI 54), in quo Dominus sic ad turbas et non solum ad discipulos: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis*. Et iterum (6, 56—57): *Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus: qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo*. Ecce fidele testimonium. Si unum illud esset, satis deberet esse cuilibet fidei. Secundo idem patet ex verbis beati Pauli apostoli primo Corinth. XI (23—27), qui hanc institutionem a Domino accipiens tradidit plebibus Corinthiorum et aliorum christianorum, ut secundum hanc institutionem et ordinationem sumant⁶⁾ corpus et sanguinem Christi sub hac duplici forma sacramentali et ut observent hanc institutionem usque in diem iudicii. Sic enim dicit: *Fratres, ego enim accepi a Domino, quod et tradidi vobis, quoniam Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem, gratias agens fregit et dixit: Accipite et manducate, hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemoracionem. Similiter et calicem postquam cenavit dicens: Hic est calix Novi testamenti, est in meo sanguine. Quocienscumque manducabitis panem hunc et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat*. Et parum post: *Probet autem seipsum homo et sic de pane illo edat et de calice bibat*. Ex hiis verbis patet primo, quod non solum unus et primus modus sacramentalis manducandi sub specie panis traditus est a Domino et a suo Apostolo ipsis Corinthiis, verum etiam modus bibendi de calice sub forma sacramentali vini, quia dicit A p o s t o l u s : *Probet autem seipsum homo et sic de pane illo edat et de calice bibat*. Non dicit de pane tantum edat, sed et de calice bibat, id est sumat modo sacramentali corpus Christi sub specie panis et modo bibendi sacramentali sanguinem eius sub specie vini. Secundo patet ex verbis supradicti Apostoli, quod ille ritus a summo pontifice Christo institutus non debuit nec debet cessare nostris temporibus infra practica, sed debet durare cum eius electis usque ad diem iudicii. Ideo signanter dicit Apostolus: *Quocienscumque manducabitis panem hunc et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis, donec veniat ad iudicium, quia hoc⁷⁾ non mutabitur usque tunc*. Tercio patet, quod hunc ritum et seriem comunicandi (209r) sub duplici specie seu forma sacramentali beatus Paulus accepit a Domino et tradidit ecclesiis et comunitatibus et non habuit hoc a seipso et ergo non intellexit aliter quam Christus, nec Christus aliter intellexit

⁴⁾ et] instruccio seq., sed del.

⁵⁾ fidelibus] Conclusio secunda in marg.

⁶⁾ sumant] sumatis in cod.

⁷⁾ hoc] hec in cod.

quam Paulus. Ergo utrobique tam verba Apostoli quam ewangelica intendunt nobis significare eandem dominicam cenam. Quod autem de hoc modo duplici sacramentali scripsit Apostolus et tradidit comunitatibus fidelium et non solum sacerdotibus, patet ex principio exordii sue epistule, quam scripsit Corinthiis sic dicens: *Paulus vocatus apostolus Iesu Christi ecclesie Dei que est Corinthi omnibus, qui nomen Domini nostri Iesu Christi invocant.* Ecce quod verba epistule huius totam comunitatem Corinthiorum et omnes ac singulos, per hoc totam ecclesiam concernunt, et sic manifeste patet, quod non solum hec institutio non est facta pro sacerdotibus, sed etiam pro laicis fidelium.

Et quod iste modus comunicandi debet observari, pro isto sunt multi sancti patres ab ecclesia approbati,⁸⁾ de quorum numero aliquos adducam. Et primo Gelasium papam, qui in Decreto, De consecratione dist. 2, ubi idem Gelasius pater sanctus Mauricio et Joanni in capitulis sic scribit:⁹⁾ *Comperimus autem, quod¹⁰⁾ quidam sumpta tantummodo corporis Christi sacri porcione a calice sancti (cruoris) abstinent. Qui proculdubio, quoniam nescio, qua superstitione docentur astringi, aut¹¹⁾ integra sacramenta percipiant aut ab integris arceantur, quia divisio unius eius (dem) que misterii sine grandi sacrilegio non potest provenire* Hec ille. Ex cuius pape decreto patet primo quod integrum ac perfectum sacramentum est totum simul secundum duplicem formam, scilicet panis et vini, a Cristo institutum et hoc totum hoc decretum vocat misterium, forma autem sola sacramentalis panis est pars incompleta misterii vel sacramenti. Secundo dicit quod divisio eius (dem) que misterii id est sacramenti sine grandi sacrilegio esse non potest. Patet tercio¹²⁾ ex premissis, quod non sufficit sumere sub una specie sacramentali, licet sub utraque specie sit integer Christus, quia hoc facit ceteris paribus, puta quod sumit sub una specie tantum et non curat sumere sub secunda corpus et sanguinem, crimen sacrilegii incurrit, quod est magnum crimen. Idem est iudicium¹³⁾ de illo, qui ministrat aliis sub una specie corpus et sanguinem Christi et non sub altera, committit crimen sacrilegii, quia non ministrat integrum sacramentum. Quod autem non suscipit integrum sacramentum, dum sumit unam speciem sacramentalem,¹⁴⁾ patet per Wilhelmum de Monte Laduno in Sacramentali suo, qui sic dicit, quod¹⁵⁾ *recipiendo corpus totam veritatem recipit, non totum sacramentum*, id est in multis locis comunicatur sub pane et vino, id est cum toto sacramento. Item vide alium testem de hoc, quod modus comunicandi sacra-

⁸⁾ approbati] Auctoritates patrum in marg.

⁹⁾ quod] pro in cod.

¹⁰⁾ aut] erga seq. in cod.

¹¹⁾ tercio] Corolarium in marg.

¹²⁾ iudicium] Corolarium in marg.

¹³⁾ sacramentalem] Quod sumens sub una specie non sumit integrum sacramentum in marg.

a) Decretum Gratiani, De con. D. 2 c. 12; Friedberg I, 1318.

b) Gulielmus de Monte Laduno, Sacramentale, MS bibliothecae Universitatis Pragensis V B 17, fol. 258va.

mentalis debet observari sub utraque specie, scilicet¹⁴⁾ (209v) sanctum Bernhardum in sermone ad Petrum de corpore Christi, qui sic dicit:^{c)} *Quod Christus discipulis suis huius sacramenti formam scripsit, efficaciam explicuit idem fieri precepit, et ideo sub una specie corpus et sub altera tradimus sanguinem.* Ex verbis istius sancti patet, quod iste modus sub precepto Domini debet observari. Item de eo sanctus Cyprianus martir gloriosus, episcopus Carthagenensis, in epistula XXXIII ad Cilicium de sacramentis Dominici calicis sic dicit:^{d)} *Quidam episcopi vel ignoranter vel simpliciter, id est ex simplicitate, in calice Dominico sanctificando et plebi ministrando non hoc (faciunt), quod Christus Iesus Dominus et Deus noster, sacrificii huius auctor et doctor, fecit et docuit, religiosum pariter et necessarium duxi de hoc literas¹⁵⁾ facere, ut si quis adhuc in isto tenetur errore, veritatis luce perspecta ad radicem atque originem tradicionis Dominice revertatur. Nam^{e)} si sacerdotes Dei et Christi sumus, non invenio, quem magis sequi, quam Christum debeamus. Quare^{f)} si in lumine Christi ambulare volumus, a preceptis et mandatis eius (non) recedamus. Et^{g)} eadem, que fecit et docuit, discipulos quoque decet observare et facere. Neque^{h)} ipse Apostolus neque angelus de celo potest annuntiare aliter, preterquam¹⁶⁾ quod Christus docuit, similiter et apostoli eius annuntiaverunt. Idem sanctus in alio loco de eodem ita dicit,ⁱ⁾ *Qui solverit unum ex mandatis istis minimis et sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno celorum. Quod si nec minima de mandatis Dominicis licet solvere, quanto magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum Dominice passionis et nostre redemptionis sacramentum pertinencia phas non est infringere aut in aliud, quam quod divinitus institutum est, humana tradicionem mutare.* Hec ille. Ex verbis istius sancti primo patet, quod error est aliter tenere et facere de comunione corporis et sanguinis Christi, quam quod Christus docuit et fecit et ab isto errore nititur reducere omnes ad radicem et originem tradicionis Dominice per sua scripta. Et dicit quod quidam episcopi tenebantur ab hoc errore, puta quod non sic ministrabant sanguinem Christi in calice, sicut Christus fecit et docuit, et hoc ex simili ignorancia. Patet etiam ex suis verbis, quod nec angelus nec ipse apostolus potest aliter docere vel annunciare de ista materia, preterquam quod Christus docuit et facit et apostoli sui annunciaverunt. Ecce¹⁷⁾ iterum stabile et fide dignum testimonium et manifestum, quod modus comunicandi sub utraque specie corporis et sanguinis debet observari laicis a sacerdotibus, hoc est sacerdotes tenentur hoc*

¹⁴⁾ scilicet] Sed secundum Bernhardum seq. in cod.

¹⁵⁾ literas] correctum ex: bonas.

¹⁶⁾ preterquam] preter in cod.

¹⁷⁾ Ecce] id seq., sed del.

c) Bernhardus Claraevallensis, Sermo de excellentia ss. sacramenti et dignitate sacerdotali c. 4 (PL 184, 983).

d) Cyprianus, Ep. 63 Caecilio fratri c. 1 (CSEL 3, 701).

e) Cyprianus, Ep. 63 Caecilio fratri c. 18 (CSEL 3, 716).

f) Cyprianus, Ep. 63 Caecilio fratri c. 10 (CSEL 3, 709).

g) Cyprianus, Ep. 63 Caecilio fratri c. 11 (CSEL 3, 709).

h) Cyprianus, Ep. 63 Caecilio fratri c. 14 (CSEL 3, 713).

i) Cyprianus, Ep. 63 Caecilio fratri c. 1 (CSEL 3, 701).

modo laicis fidelibus ministrare. Item Ambrosius De consecratione, dist. 2:¹⁾ *Si, quocienscunque effunditur sanguis Christi, in remissionem peccatorum effunditur, deo semper merito accipere, qui semper pecco, medicinam sanguinis.* Testamentum ergo sanguinis constitutum est, quia beneficii Domini sanguis testis est. (210r) Unde ad tuicionem corporis et anime percipimus, quia caro Christi pro salute corporis, sanguis vero pro anima nostra sumitur et effusus est. Item Albertus de ordine predicatorum, episcopus quondam Ratisponensis, in Summa sua de corpore Christi et sanguine sic ait:^k *Quia ex omnibus ewangelistis accipitur quod Christus sub una specie panis corpus suum tradidit et (sub) altera specie vini tradidit sanguinem et sic observandum instituit.* Et cum Christi accio est nostra instructio, pro certo hec duo observanda nobis precepit.

Ex hiis omnibus simul collectis patet manifeste, quod modus ministrandi corporis et sanguinis Christi sub utraque specie laicis fidelibus est Christi¹⁸⁾ institutio et quod idem modus debet usque in diem iudicii observari ab omnibus Christi fidelibus, et qui hoc non observaret, male faceret et crimen sacrilegii incurreret.

Quod autem ecclesia christianorum presens hoc observaverit per multa tempora,¹⁹⁾ sic poterit ostendi. Et primo ex missalibus antiquis, in quibus evidentissime ostenditur huius observacionis modus et forma, dum sacerdos, priusquam comunione aliis comunicat,²⁰⁾ tunc porrigendo corpus Christi sub specie panis, ut dicit rubrica ibidem posita, debet sic dicere:¹⁾ *Perceptio corporis Domini nostri Iesu Christi prosit anime tue et corpori tuo in vitam eternam amen.* Rubrica ulterius docet, quid sit faciendum; dicit sic:^m *Pax tecum et cum Spiritu tuo.* Iterum rubrica demum de calice dicens:ⁿ *Sanguis Domini nostri Iesu Christi prosit tibi in remissionem peccatorum tuorum omnium et ad vitam eternam amen.* Ecce primum testimonium et evidens, quod hoc fuit tentum et observatum in antiqua ecclesia. Patet idem ex legenda sancti Donati, in qua sic scribitur:²¹⁾ *Cum autem quadam die missa celebrata populus comunicaret et dyaconus comunicantibus sanguinem Christi propinaret, subito paganorum impulsu dyaconus cecidit et calicem sanctum fregit. De quo cum ipse et omnis populus plurimum mestus esset, Donatus fragmenta calicis colligens oracione ipsum in formam pristinam restauravit.* Ecce iterum evidens testimonium. De eodem patet hoc idem etiam

18) Christi] nostra in cod.

19) tempora] Quod ecclesia hoc observavit per longa tempora in marg.

20) comunicat] Forma comunicandi alios in marg.

21) scribitur] in forma seq. in cod.

j) Decretum Gratiani, De con. D. 2 c. 14; Friedberg I, 1319. Ambrosius, De mysteriis lib. 4 c. ultimum (CSEL 73, 116): *Si, quocienscunque effunditur sanguis Christi, in remissionem peccatorum effunditur, deo semper accipere. Qui semper pecco, deo semper habere medicinam.*

k) Albertus Magnus, Liber de eucharistia d. 3 tr. 2 c. 5 add. Opera tom. XXI, Lugd. 1651, 62.

l) In missalibus, quae in bibliotheca Universitatis Pragensis asservantur, non invenitur.

m) Vide notam praecedentem.

n) Vide notam l.

o) Iacobi de Voragine Legenda aurea. Ed. Th. Graesse. Vratislaviae 1890, 485.

per sanctum Gregorium, qui sic dicit, et ponitur De consecratione, dist. 2:^p *Eius²²⁾ quippe corpus sumitur et eius caro in salutem populi participatur, eius sanguis iam non in manus infidelium, sed in ora fidelium funditur.* Item de eo vide sanctum Augustinum, De consecratione dist. 2:^q *Dum frangitur hostia, dum sanguis de calice in ora fidelium funditur, quid aliud, quam Dominici corporis in cruce ymolacio eiusque sanguinis de latere²³⁾ effusio designatur?* Item Hieronymus in Sophoniam prophetam de eodem sic dicit:^r *Sacerdotes, qui ewkaristie serviunt et sanguinem Domini, id est sacramentum sanguinis, populis eius dividunt, impie agunt in legem Christi putantes ewkaristiam (210v) inprecantibus facere verba, non vitam et necessariam esse tantum solemnem oracionem, non sacerdotum merita.* Hec ille. Ciprianus episcopus in quadam (epistula):^s *Puella infans propter timorem a parentibus relicta apud ydololatrias, qui ei panem mero mixtum ydolo oblatum tradiderunt, quam postea recipiens mater secum²⁴⁾ detulit ad ecclesiam ipso Cipriano presente et sacrificante. Solempni(tati)bus vero adimpletis dyaconus ferre calicem cepit et accipientibus ceteris eius, scilicet puelle locum advenit. Faciem suam parvula instinctu divine maiestatis os labiis eius obdurantibus premere calicemque recusare perstitit, tamen dyaconus reluctanti de sacramento calicis infudit.* Patet ergo manifeste ex hiis omnibus, quod iste modus, de quo superius tactum est, fuit observatus in prima ecclesia.

Ex quo ergo Dominus Iesus hunc modum comunicandi instituit et sic²⁵⁾ Paulus tradidit omnibus Corinthiis, secundum quod a Domino dicit se accepisse, et sic docuerunt sancti et fecerunt et tota ecclesia hoc tenuit per tempora longa, sicut superius iam est plane ostensum, quis tam frontosus aut audax audebit tam salubri institutioni Iesu Christi et tante multitudini contravenire, nisi forte sic agitatus (spiritu) Antichristi hoc acceptare presumeret? Nullus ergo contradicat huic modo a Christo Domino instituto et a sanctis suis approbato, nullus remurmuret, nullus contempnet, nullus inpediat, nullus derideat, sed magis promoveat et veneretur, quia durum est contra stimulum summi pontificis recalcitrare, quia secundum Iohannem (Andree), Ostiensem et Anticlaudianum in titulo *Qui filii sunt legitimi*, in capitulo *Per venerabilem*:^t *In ista materia non recurritur ad fabulas vel exempla vel mendicata suffragia nec ad (ius) positivum, quod ponitur et deponitur, in quo est sepe pro racione voluntas, sed ad ius divinum et*

22) Eius] Quis in cod.

23)] latere] effunditur seq., sed del.

24) secum] mater seq. in cod.

25) sic] sicut in cod.

p) Decretum Gratiani, De con. 2 c. 73; Friedberg I, 1343. Cf. Gregorius, Dialogi lib. 4 c. 60 (ed. Moricca p. 323).

q) Decretum Gratiani, D con. D. 2 c. 37; Friedberg I, 1327 (Liber sententiarum Prosperi).

r) Hieronymus, Commentariorum in Sophoniam liber c. 3 (PL 25, 1375).

s) Cyprianus, Liber de lapsis c. 25 (PL 4, 499).

t) Iohannes Andree, Novella in Decretales Gregorii IX. Venetiis 1489, fol. 551vb--553vb. — Henricus de Segusia (Hostiensis), Summa aurea. Lugduni 1568, fol. 318ra--321ra.

*impermutable. Et sic iste modus comunicandi tam a ministris quam ab accipientibus sine grandi peccato ceteris paribus obmitti non poterat, ut dicit beatus Cyprianus in epistula predicta ad Cilicium in hec verba:^u Sed, frater carissimè, id, quod constat Dominum fecisse, faciamus. Si quis autem de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit et tenuit, quod Dominus nos exemplo et magisterio suo docuit, potest de simplicitate eius (de) indulgentia Domini venia concedi. Nobis vero non potest ignosci, quia hoc iam audivimus et a Domino moniti et instructi sumus. Ex hiis patet primo, quod illis venia concedi potest a Domino, qui ex simplicitate hoc obmiserunt et ex ignorantia, et solvitur per hoc obiectum illorum, qui dicunt, quod tunc antiqui patres nostri dampnati fuissent, quia hoc non fecerunt. Patet secundo, quod illis non concedetur venia, qui hoc scienter obmiserunt. Nec putandum est, quod ille modus comunicandi sit inutilis et infructuosus, sed firmiter tenendum est, quod est salutaris valde et nimium utilis comunitati fidelium et valde rationalis, quia ab illo est institutus, qui omne opus valde rationabiliter et utiliter fecit, puta à Domino Iesu Christo, magistro optimo. (211r) Et per hoc solvitur argumentum illorum, qui dicunt peccatum esse fieri per plura, quod potest fieri ita bene per pauciora. Dicendum est, quod non ita bene potest fieri per pauciora ceteris semper paribus, sicut illo modo, quem tradidit Christus Iesus. Et propter hoc argumentum dicit sic sanctus Thomas a parte III Summe q. LXXVI de modo, quo Christus existit in hoc sacramento, articulo secundo:^v *Quamvis totus Christus sit sub utraque specie, non tamen frustra, quia hoc est usus huius sacramenti, ut²⁶⁾ seorsum exhibeatur fidelibus corpus Christi in cibum et sanguis in potum, quia corpus exhibetur pro salute corporis et sanguis pro salute anime.* Item Gelasius dicit ad idem in decreto preallegato *Comperimus in hac nota: Nec superfluum sumitur sub utraque specie, nam species panis ad carnem et species vini ad animam refertur, cum vinum sit sacramentum sanguinis, in quo est sedes anime. Ideoque sumitur sub utraque specie, ut significetur, quod utrumque Christus assumpsit, scilicet corpus et animam, et quod tam anime quam corporis participatio valeat. Unde si sub una tantum sumitur, ad tuicionem unius tantum valere significetur.* Hec ille. Et hoc sufficit ad obiectum. Nec iste modus debet obmitti propter aliquod scandalum aut periculum corporale incertum et preter voluntatem, quia dicit Canon libro V Decretalium in Regulis iuris, *Qui scandalizaverit, quod^x melius est, quod scandalum oriatur, quam ardua et necessaria Christi institutio relinquatur et quod propter nullum periculum corporale incertum et preter voluntatem debet obmitti Christi institutio.* Dicit sic sanctus Augustinus in Decreto C. XXIII q. 5 *De occidendis:*^y*

²⁶⁾ ut] nec in cod.

u) Cyprianus, Ep. 63 Caecilio fratri c. 17 (CSEL 3, 715).

v) Thomas de Aquino, Summa theologica III q. 76 a. 2 ad 1.

w) Gelasius papa Maiorico et Iohanni presbyteris — ed. A. Thiel, Epistulae Romanorum Pontificum I., Braunsberg 1868, nr. 37, p. 451—452.

x) X 5. 41. 3; Friedberg II, 927: „Qui scandalizaverit etc.“. *Utilius scandalum nasci permittitur, quam veritas relinquatur.*

y) C. 23 q. 5 c. 8; Friedberg I, 932—933 = Augustinus, Ep. 47 n. 5 (PL 33, 187).

*Absit, inquit, ut ea, que propter bonum ac licitum facimus aut habemus, si quid per hec preter nostram voluntatem acciderit cuiquam malum, nobis imputetur. Alioquin nec ferramenta domestica aut agrestia sunt habenda, ne quis ex eis se vel alterum interimat, nec arbores plantande sunt, ne quis se inde suspendat, nec fenestre faciende sunt, ne per hec²⁷⁾ se quisquam precipitet. Aut ideo non debent christianorum boves cornua habere aut equi ungulas aut canes dentes. Et quid plura commemorem? Quid est in usu hominum, unde non possit perniciem irrogari? Hec ille. Et per hoc patet solutio omnium periculorum, que possunt evenire preter voluntatem hominis. Nec aliquem consuetudo mala vel disuetudo ab hac Dei institutione retrahat vel removeat vel aliquod preceptum hominis de novo factum, quia Dei veritatem, non hominum consuetudinem nos sequi oportet, aut preceptum, quod est contrarium veritati. Unde in Canone d. VIII sub auctoritate Cypriani sic dicitur:^z *Si solus Christus audiendus est, non debemus attendere, quid aliquis ante nos faciendum putaverit, sed quid, qui ante omnes est,²⁸⁾ Christus prior fecerit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem, cum per Ysaïam prophetam loquatur Dominus et dicat: Sine causa colunt me mandata et doctrinas hominum docentes.²⁹⁾**

JAROSLAV KADLEC

Die literarische Polemik der Magister Jakoubek ze Stříbra und Ondřej z Brodu über den Laienkelch

ZUSAMMENFASSUNG

Nachdem sich Johannes Hus nach Konstanz begeben hatte, flammte in Prag ein heftiger literarischer Streit auf, dessen Gegenstand in der Frage bestand, ob die Laien das Abendmahl, ebenso wie die Priester, in beiderlei Gestalt empfangen können. Magister Jakoubek ze Stříbra entfaltete weiter die Gründe für den öfteren Empfang des Abendmahles, die schon von Magister Matěj vorgebracht worden waren und kam zu der unerschütterlichen Überzeugung, dass auch die Laien das Abendmahl in beiderlei Gestalt empfangen sollen. Diesen Gedanken verwirklichte er auch zur gleichen Zeit in der Praxis, ohne auf das Verbot des Erzbischofes zu achten, der die Kommunion unter beiderlei Gestalt im Jahre 1414 unter Androhung der Exkommunikation verboten hatte. Gleichzeitig griff er heftig seinen Kollegen Magister Ondřej z Brodu an, welchen er für den intellektuellen Urheber des Verbotes hielt. Magister Ondřej antwortete ihm mit der Questio: „Utrum licitum sit seu an debeat Christi populus laicalis sub utraque specie sacramentali communicare, quemadmodum sacerdos facit in altari.“ Ondřej argumentierte hier mit folgenden Behauptungen: das Alte Testament verbietet die Benützung des Blutes, das Neue Testament spricht oft nur vom Brote. Christus sprach bei der Festsetzung des eucharistischen Abendmahles nur zu den Aposteln. Paulus zieht gleichfalls nur die Priester in Betracht. Für die Laien bestimmte die Kirche die Kommunion

²⁷⁾ hec] hac in cod.

²⁸⁾ est] prior seq., sed del.

²⁹⁾ docentes] et tantum. Et tantum sit dictum de hac materia etc. seq. in cod.

z) Cyprianus, Ep. 63 Caecilio fratri c. 14 (CSEL 3, 713) = D. 8 c. 9; Friedberg I, 15—16.

mit dem Brot und an diesem Grundsatz hielt sie immer fest, die Ausnahmefälle waren per nefas. Gegen Magister Jakoubek trat auch ein anonymes Quodlibet auf, der ihn unter anderem aufforderte, einen klaren Beweis aus der Schrift und aus der Vernunft darüber darzulegen, dass das Abendmahl unter einer Gestalt einen Irrglauben darstellt, unter beiderlei Gestalt dagegen dem Evangelium entspricht.

Magister Jakoubek entsprach der Aufforderung, indem er im Jahre 1415 das Traktat „Pius Iesus“ schrieb, welches wir in Beilage veröffentlichen. Seine Ansichten begründete er mit folgenden Quellen: dem Evangelium des Johannes 6, 54–57 („Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem“), mit den Worten Christi „Bibite ex hoc omnes“, mit Zitaten aus dem Dekret des Gelasius „Comperimus“, weiter aus Wilhelm de Montlaurun, Bernhard, Cyprianus, Ambrosius und Albertus Magnus, aus alten Missalen, der Legende über den hl. Donatus und weiteren Kirchenvätern. Er führte aus, auch wenn Christus in jeder der beiden Gestalten anwesend ist, hat er in jeder vor ihnen eine besondere Wirkung und von der Kommunion in beiderlei Gestalt darf weder ein Anstoss, noch eine Gefahr oder eine gegensätzliche Gewohnheit abwendet werden.

Magister Ondřej antwortete (neben Peter von Pulkau) wieder Magister Jakoubek mit dem Traktat: „An sufficiat laycis fidelibus sub specie tantummodo panis illud preciosum corporis et sanguinis sacramentum accipere“. Er führte an, dass die Worte Christi im Evangelium des Johannes nicht für die sakramentale Kommunion, sondern für die geistliche angeführt werden können, so wie viele andere Aussprüche Christi, gelten die Worte „bibite ex hoc omnes“ nur für die anwesenden Apostel, genauso wie sich die Worte des Paulus im Korintherbrief nur auf die Priester beziehen. Dasselbe gilt auch über die Zitate aus den Kirchenvätern. Mit dem Abendmahl in beiderlei Gestalt ist die Gefahr einer Entweihung der Heiligkeit und Anstoss verbunden. Magister Ondřej gibt zwar jetzt schon zu, dass früher das Abendmahl in beiderlei Gestalt empfangen wurde, er überlässt aber der Kirche das Recht dieses zu ändern.

Magister Jakoubek schwieg selbstverständlich nicht und legte im folgenden Traktate wieder aus der Schrift dar, dass für die Laien die sakramentale Kommunion und keineswegs die geistliche pflichtmässig ist. Er widerlegte die Ausführungen Ondřejs, dass sich die Autoritäten der Patristik nur auf die Priester beziehen und stritt ab, dass die Kirche berechtigt war, die Art des Abendmahles zu ändern, und forderte die Rückkehr zur Praxis der Urkirche.

Die beiden Magister führten die Polemik auch nach dem Beschluss des Konzils von Konstanz vom 15. Juni 1415 weiter, laut welchem den Laien nur das Brot überreicht werden sollte. Magister Ondřej, bestärkt und erfreut dadurch, dass seine Ansichten von der höchsten Kirchenautorität bestätigt wurden, schrieb das Traktat „Omnibus Christi fidelibus“, in welchem er den Priestern und den Laien die Pflicht darlegte, sich an den Konzilsbeschluss zu halten und darauf hinwies, dass selbst Magister Hus in seinen Ausführungen zu den Sentenzen des Lombardus den gleichen Standpunkt vertreten hatte.

Magister Jakoubek antwortete mit einem weiteren Traktat, in welchem er Schritt um Schritt die Thesen Ondřejs widerlegte. Über Hus sagte er hier dass dieser zwar in manchem fehlte, aber schliesslich die Richtigkeit der Ansichten Jakoubeks anerkannte.

Magister Ondřej kam später noch einmal zur Frage der Kommunion der Laien in beiderlei Gestalt im ausführlichen Traktat „Nisi manducaveritis“ zurück, aber es kann nicht eindeutig bestätigt werden, ob es von ihm direkt gegen Magister Jakoubek verfasst wurde. Auch Magister Jakoubek schrieb zur Verteidigung seiner Ansichten noch mehrere Traktate, die aber nicht mehr gegen Magister Ondřej gerichtet waren, denn dieser fühlte sich in Prag nicht mehr sicher, und verlies im Jahre 1417 die Stadt, um sich auf das Land und später in das Exil zu begeben, aus welchem er nicht mehr zurückkehrte.

RECENZE

Zdeněk Horský, *Kepler v Praze*. Praha, Mladá fronta 1980, 243 s.

Nakladatelství Mladá fronta přineslo jako poslední svazek edice Kolombus knihu Z. Horského o pobytu Jana Keplera v Praze. Kepler, jedna z profilujících osobností rudolfínského dvora, stál vždy ve stínu svého známějšího předchůdce Tychona Braheho, opředěného pověstmi na způsob tristního konce Tychonova života. V obecném, ale i profesním historickém povědomí chybí Keplerovi právě ona aureola zvláštnosti a dramatičnosti, přestože jeho životním a vědeckým osudům vůbec neschází. Z. Horský, autor nad jiné povoláný, spojující v jedné osobě znalce astronomie i historie, si vzal za úkol, objasnit českému čtenáři nejen Keplerův život a jeho pražské působení, ale především určit jeho místo v dějinách přírodních věd. A mohu již úvodem říci, že se mu to plně zdařilo. Napsal zasvěcenou knihu o prvních skutečně vědeckých krocích v dějinách exaktních věd, která je navíc čtivým literárním dílem plným vtipných maxim a postřehů. Co si může čtenář přát víc!

Horský stál před několika problémy. Hlavním literárním „svodem“ v pojetí osobnosti, jakou byl Kepler, je běžné biografické schéma, podávající chronologický výčet životních událostí. Zvláštního ocenění zaslouží, že se autor vyvaroval tohoto způsobu právě u Keplera, jehož osudy k tomu přímo svádějí. Horský se dal jinou cestou, když zvolil v zásadě dvě nosné vyprávěcí roviny. Na základním plánu Keplerova pražského pobytu seznamuje s jeho vědeckou metodou, naučnými i příležitostnými spisy a s dějinami vědy před Keplerem i po něm a na druhé straně s každodenním životem Keplerovy rodiny, rudolfínského dvora a města Prahy. Za pozornost stojí zasvěceně napsaná kapitola o historickém fenoménu „rudolfínské Prahy“. Ponechává stranou „magickou“ a do jisté míry i uměleckou stránku rudolfínského dvora, která svou tajemností tolik lákala dějepisce a literáty. Zato se čtenář dozví mnoho o tom, co vlastně podmínilo a umožnilo pobyt nebohatého, ale nadaného matematika a astronoma protestantského vyznání v Praze za vlády Rudolfa II. Na prvním místě jistě stálo císařovo mecenášství, které umožnilo nejdříve pražské působení Tychonovi Brahemu a poté i Keplerovi. Horský však

s ohromnou erudicí dokládá, že Praha byla připravena na přijetí vědeckých „kapacit“ v přírodovědných oborech i vyspělou úrovní věd, souvisejících s dolováním, zeměměřičstvím, kartografií a praktických řemesel (mechanici, hodináři, kovolijci atd.). Neméně důležitým faktem byla i relativně velká náboženská tolerance „z nutnosti“, která odsunovala do pozadí náboženské vyznání a dávala místo odborným znalostem nebo doporučení při obsazování míst u dvora. Centrem Horského zájmu je sice Keplerovo pražské působení, které ve shodě s dosavadním badáním považuje za stěžejní období jeho života, ale v nutné zkratce nás seznamuje i s nejdůležitějšími biografickými daty před Keplerovým příjezdem do Čech a jeho pozdějšími styky s pražským dvorem a šlechtou (např. se vznikem proslaveného horoskopu pro Albrechta Valdštejna).

Autor se také na dvou místech meritorněji zabývá dějinami pražské univerzity. Poprvé v souvislosti s vylíčením odborné úrovně pražského prostředí druhé poloviny 16. století. Dlužno říci, že působení pražské vysoké školy hodnotí velmi negativně, snad ještě v černějších barvách než Z. Winter. Pokud bere za základ svého hodnocení traktování přírodních věd na univerzitě a výuku vůbec, je evidentně v právu, stejně tak jako při stanovení příčin, které vedly k úpadku kdysi tak slavné školy (nezájem katolického panovníka o utrakvistickou ideovou základnu, neschopnost stavů, zvláště šlechty pomoci univerzitě finančně a myšlenková sterilita, vyplývající ze zaběhaných kolejí akademického učebního kursu). Na druhé straně nelze přehlédnout, že „hmotná chudoba“ nebyla tak „děsivá“, jak se Horskému zdá. Vždyť stačilo jen rozumněji využít daných hospodářských zdrojů. Neříká-li možná také zapomenout, že pokus o reformu akademie mohl přinést své ovoce, kdyby byl čas k pražské univerzitě příznivější. A ještě jedno podstatné je nutno podotknout k Horského výtkám na adresu pražského učení. 16. století je obdobím, kdy v celé Evropě nastává výrazný odklon od univerzitního vzdělání a univerzit jako výchovných institucí, protože nové humanisticky a přírodovědně zaměřené vzdělání se začíná soustřeďovat do humanistických akademií a společností.

A přece je jedna postava pražského univerzitního prostředí, která u autora našla vcelku kladné hodnocení. Je to známý mistr Martin Bacháček z Nauměřic, dlouholetý rektor pražské akademie. Muž, který sám měl zálibu v astronomii a snad proto nabídl Keplerovi ubytování v univerzitní koleji krále Václava, kde spolu konali hvězdářská pozorování, a nakonec i zaměstnání učitele. Na příkladu nerealizované Keplerovy profesury ukazuje Horský i meze pražské univerzity, která přes všechnu organizátorskou a podpůrnou Bacháčkovu činnost nebyla lákavým místem pro vynikajícího jedince. Ještě v jednom momentu se Horský bezděčně dotýká univerzitních dějin, když popisuje Keplerovy začátky. Chudý, špatně situovaný, ale nadaný měšťanský syn se dostane na základě učitelova doporučení na univerzitní studium v Tübingen, kde najde dostatečné hmotné zaopatření pomocí stipendia a nakonec i protektora v profesoru Mästlinovi, jenž mu dopomůže k učitelskému místu ve Štýrském Hradci a zprostředkovane též k přijetí u Tycho-

na Braheho. Odtud pak již vedla přímá cesta k titulu císařského matematika a astronoma. Pro 16. a 17. století téměř klasické schéma sociální mobility, zprostředkované univerzitním vzděláním! Jistě, kdyby bylo navíc „podloženo“ urozeným původem, jak tomu bylo např. u Braheho, byla by to cesta snazší. I tak je Kepler živoucím důkazem prestiže univerzitního vzdělání v rudolfínské Praze.

Michal Svatoš

Ivan Tesár, *KSČ a studentstvo v předmnichovské republice*. Praha, SPN, 1980, 319 s.

Po přípravných pracích, z nichž některé byly uveřejněny i v tomto časopise (a jsou v recenzované knize nepřesně citovány na str. 319), přistoupil Ivan Tesár k syntéze, k vypsání dějin zápasů komunistických studentů za předmnichovské republiky, a to, což možno říci již úvodem, k syntéze zdařilé. Ke své práci přistoupil autor na základě prostudování historické i vzpomínkové literatury, archívních pramenů a zejména periodického tisku — v seznamu pramenů je uvedeno 59 novin a časopisů, vždy s přesným označením použitých ročníků.

Těžiště celé knihy spočívá ve čtvrté kapitole nazvané: „Tváří v tvář fašismu“, zabývající se obdobím od jara 1933 do jara 1935. Tato kapitola zaujímá bezmála třetinu celé knihy, a to jistě právem, neboť v těchto dvou letech se podařilo komunistickým a s nimi spojeným demokratickým studentům odrazit nástup české nacionalistické pravice koketující s fašismem a ve čtyřech dnech insigniády 24. — 27. listopadu 1934 svým rozhodným postupem vytvořili předpoklady k politickému vítězství levicových, demokratických sil. Možno říci, že po Tesárově zpracování se na obraze těchto konfliktních dní budou ještě dokreslovat detaily, týkající se jak subjektivních prožitků jednotlivých účastníků, tak postojů vládních míst, avšak průběh událostí je zde vykreslen v definitivní podobě.

Velkou předností této knihy je, že neopomíjí žádné údobí z meziválečného dvacetiletí. Iluze prvních poválečných let a boj Mezinárodního sdružení marxistických akademiků za jejich překonání jsou vykresleny stejně důkladně jako závěrečná fáze zápasu „studentské lidové fronty“ proti henleinovskému a luďáckému fašismu v roce 1938. Z knihy se dovídáme mnohé podrobnosti i o činnosti české pravice, luďáků i nacistických studentů.

Tesár věnuje mnoho pozornosti vývoji na Slovensku, zvláště úspěšnému zápasu komunistů na bratislavské univerzitě, kde jejich pozice byly nejsilnější mezi studenty právnické fakulty. Autor se opírá nejen o tisk, ale též o fondy Všešudentského a v některých případech i Státního ústředního archívu, což mu umožnilo přinést nové cenné poznatky, např. o tom, jak vypadala policií zakázaná výstava „Spálené knihy“ z června 1935, uspořádaná na protest proti hranicím, na nichž před berlínskou univerzitou hořely knihy stovek nacisty nenáviděných autorů. Dovídáme se o tom, jak henleinovci organizovali podvratnou činnost proti republice i o tom, jak se němečtí antifašisté bránili proti jejich nástupu, někdy i dosti

úspěšně, jako v Brně, kde až do konce udrželi ve svých rukou tradiční „Le-se- und Redehalle“.

Závěrečné shrnutí nastiňuje přehledně hlavní rysy politiky KSČ ve studentském hnutí za předmnichovské republiky od období 1921–1923, kdy se síly komunistického studentstva teprve shromažďovaly, přes početní vzestup let 1924–26 a dočasný pokles v letech následujících až po úsilí o nalezení nových forem masové práce, které představuje na počátku třicátých let působení komunistů v pražské Jednotě nemajetných a pokrokových studentů a v bratislavském Spolku socialistických akademiků. Nejvýznamnější, v knize podrobně a důkladně vypsanou událostí, byl vítězný protifašistický nástup roku 1935, kdy čeští a slovenští studenti-komunisté dosáhli úspěchu ojedinelého v tehdejší Evropě a pozice ve vedení studentských organizací, které spolu s pokrokovými a demokratickými vysokoškoly v tomto roce ve volbách dobyli, dokázali v následujících třech letech nejen udržet, ale i rozšířit.

Jan Havránek

Dějiny pražské univerzity v polských medievalistických časopisech

Andrzej Partyka, žák významného krakovského právního historika A. Vetulaniho, jenž část svého vědeckého působení věnoval univerzitním dějinám, se vrací k tématu, které tolik zaujalo jeho učitele — k právním aktům, jimiž byly zakládány univerzity ve střední Evropě.¹⁾ To, co autora zajímá především, jsou papežské fundační listiny nových generálních studií v Praze, Krakově, Vídni, Pětikostelí, Heidelbergu a Chelmu. Na základě jejich rozboru a srovnání Partyka konstatuje, že všechny papežské listiny Klimenta VI., Urbana V. a Urbana VI. projevují nejen značné textové shody, ale podobné jsou i okolnosti jejich vydání. Ve všech případech s výjimkou Pětikostelí a Chelmu, kdy známe pouze papežské dokumenty, jsou papežské listiny v závislosti na panovníckých zakládacích listinách, resp. suplikách o založení univerzity. Proto je autor označuje jako svolovací nebo potvrzovací listiny a tím jim de facto upírá právní moc samostatného fundačního aktu. Domnívá se, že geneze jejich vzniku je založena na pražském dokumentu, který byl předobrazem krakovského, od něhož se potom odvozují další texty papežských listin pro středoevropské univerzity. Zvláštní pozornost je věnována srovnání supliky polského krále Kazimíra o založení univerzity v Krakově a listiny Urbana V., kterou se toto zřízení povoluje. Studie je doplněna edicí listiny papeže Klimenta VI. z roku 1347 pro pražskou univerzitu (podle univerzitního diplomáře vydaného v rámci Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis II., Praha 1834) s textovými odhlkami papežských dokumentů pro univerzity v Chelmu, Heidelbergu, Krakově, Pětikostelí a Vídni.

¹⁾ A. Partyka, Papieske zatwierdzenia fundacji uniwersytetów środkowoeuropejskich w latach 1347–1386. In: *Analecta Cracoviensia* 9, 1977, s. 9–27.

Nejnovější Šmahelova studie k dějinám pražské univerzity nás přivádí do třicátých až šedesátých let 15. století, kdy po dlouhé době byl obnoven plný akademický život v Praze a univerzita prodělávala krátké mezidobí, ukončené nařízením Jiřího z Poděbrad o odchodu všech neutrakvistických studentů a profesorů. Obnova univerzity byla vedena dvojím směrem. Jednak institucionálně (dochází k obnově privilegií a ke vzniku dvou posledních středověkých kolejí — Rečkově a Loudově), jednak ve výuce. A právě té je věnována poslední Šmahelova studie.²⁾

Na základě soupisu pražské filozofické materie objevil autor i pro tuto dobu netušené vztahy k pařížskému generálnímu studiu, jež se projeví v recepci děl pařížského mistra Jana Versora. Jeho dílo se dostalo do Prahy pomocí opisů českých studentů v Paříži, a to jak utrakvistů tak katolíků. Šmahel zjistil celkem 18 Versorových komentářů v jednatřiceti pražských rukopisech, které obsahují jeho logické a přírodovědné spisy. První zachycený opis pochází z pera mistra Václava z Urbna (*Quaestiones super XII libros Metaphysicae Aristotelis* z roku 1445). Většina pražských opisů pochází z let 1445 až 1460, i když nejsou výjimkou rukopisy konce 15. století, uváděné vesměs názvem „Puncta Parisiensia“ nebo „Glossa Parisiensis“. Šmahelova práce přináší tři nesporně nové objevy velice zajímavého charakteru. Tím prvním je samotný fakt recepce děl pařížského profesora Versora v Praze poloviny 15. století, která do jisté míry nezná konfesionálních hranic. Třetí zjištěná skutečnost je rozhodně nejpozoruhodnější: pražská univerzita, jež proslula jako bašta viklefovského realismu, se během několika desetiletí filozoficky přeorientovala na tomisticko-albertovskou doktrínu.

Předposlední číslo polského medievalistického časopisu, zaměřeného na dějiny filozofie, přineslo obsáhlou studii dvou českých historiků filozofie Viléma Herolda a Milana Mráze,³⁾ s jejímž obsahem se mohl český čtenář již seznámit na stránkách *Filozofického časopisu*.⁴⁾ Autoři informují formou výzkumné zprávy evropského zájemce o základních problémech studia dějin filozofie v českých zemích předhusitského období. Její těžiště leží především v pražském univerzitním okruhu, z něhož vzešla většina filozofických děl. A protože část tohoto rukopisného materiálu je alespoň částečně podchycena, bude úloha budoucích zpracovatelů poněkud ulehčena. Jinde je však nutno začít tak říkajíc od čistého stolu, protože dosavadní výzkum starší české filozofie trpí značnou extenzitou. Je zde sice možno využít prací starších badatelských generací, především soupisových a edičních, ale na historika filozofie čeká ohromná práce analytická, interpretační a kompa-

²⁾ F. Šmahel, Paris und Prag um 1450. Johannes Versor und seine böhmische Schüler. In: *Studia Zródloznawcze. Commentationes* 25, 1980, s. 65–77.

³⁾ V. Herold — M. Mráz, Zur Geschichte des tschechischen philosophischen Denkens der vorhussitischen Zeit. (Stand, Probleme und Perspektiven der Forschung). In: *Mediaevalia Philosophica Polonorum* 24, 1979, s. 21–55.

⁴⁾ V. Herold — M. Mráz, K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské. In: *Filozofický časopis* 24, 1976, s. 721–752. Viz zprávu v *AUC — HUCP* 17/2, 1977, s. 133.

rativní, což názorně předvedly poslední práce Šmahelovy o pražském pojetí universálií nebo právě naší autorské dvojice o filozofickém díle mistra Jenka Václava z Prahy.

Michal Svatoš

Die Matrikeln der Universität Graz, Band I (1586—1630), bearb. von Johann Andritsch, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt Graz 1977, 434 s.

Po decentralizaci rakouských zemí mezi syny Ferdinanda I. r. 1564 rychle stoupá význam Štýrského Hradce, jenž se stává sídlem dvora štýrské větve habsburského rodu a tím i centrem tzv. vnitrorakouských zemí (Innerösterreich, zahrnující Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Gorici, Gradišku a část Istriie a Furlánska). Celkový kulturní rozmach se odrazil i ve školství, takže současně zde byla založena jezuitská kolej (1573) a evangelická „Stiftsschule“ (1574). Jezuitská škola byla pak r. 1586 povýšena na univerzitu se dvěma fakultami, filozofickou a teologickou. Jak bylo u jezuitských univerzit obvyklé, zůstalo i gymnázium jako předstupuň obou fakult. První promoce na nové univerzitě se konala koncem října 1586. Při univerzitě fungoval alumnát, resp. studentská burza, založená 1573 a od r. 1602 označovaná jako Ferdinandeum. Ještě výběrovější charakter měl konvikt, založený 1576 a dotovaný částečně z prostředků zeměpána, částečně papežem a nazývaný v pramenech tedy papežským alumnátem. Tento konvikt se orientoval na přípravu misionářů pro oblasti obsazené Turky. Ruku v ruce s rozšiřováním práv jezuitské univerzity šla drakonická protireformační opatření, vedoucí k uzavření protestantského gymnázia a vypovězení evangelických učitelů, pastorů a predikantů Ferdinandem Štýrským r. 1598. Od té doby je tedy jezuitská univerzita ve Štýrském Hradci bez konkurence.

Edice Johanna Andritsche se opírá o tři rukopisy. Nejstarší svazek hlavní matriky, uložený dnes v Univerzitní knihovně štýrskohradecké univerzity a jdoucí až do r. 1771, je jádrem edice. Dále Andritsch použil matriku graduovaných (svazek z l. 1586—1680) a katalog alumnů Ferdinandea (z l. 1588—1684). Edici doplňují pečlivě zpracované rejstříky (u lokalizace českých studentů jsem zjistil jednu chybu, určení Pontanus = Brod!). Orientaci usnadňují také přehledné tabulky univerzitních hodnostářů a profesorů a přehledy sociálního a národnostního složení štýrskohradeckých studentů (bližší pohled na tabulku národnostního složení (s. XXIX) však ukázal, že např. z Čech zachycuje jen ty studenty, u jejichž jména je v matrice zapsáno „Bohemus“, u ostatních případů identifikaci neprovádí, má tudíž 80 studentů z českých zemí, ve skutečnosti je jich okolo 100). To jsou ovšem zanedbatelné nedostatky, jimž se žádná práce tohoto typu nevyhne. Potěšitelné je, že editor bude ve vydávání matrik pokračovat; práce je rozvržena na 6 dílů (do r. 1782).

V 1. dílu štýrskohradecké matriky bylo zjištěno celkem 65 studentů z Čech (podle dnešních krajských hranic). To znamená, že tvoří asi 2 % všech stu-

dentů za toto období. Kromě domácích studentů (z Innerösterreichu) se před nimi samozřejmě ocitají příchozí z ostatních rakouských zemí, z jihoněmeckých teritorií, z jihoslovenské části Uher a z vnitřních Uher. Jen o něco málo převyšující český podíl Slezané a Poláci. Štýrský Hradec se řadí z českého hlediska mezi středně frekventované univerzity, zdejší návštěvnost je srovnatelná s Basilejí a s Ingolstadtem. Nejvíce českých studentů je z Prahy (14), ostatní přicházejí většinou z jižních Čech (11) a z podkrušnohorských měst (14). Nejsilnější jsou léta 1602—03, 1607—09, 1611—12, 1616—17, 1619—22. Celkem 18 Čechů ve Štýrském Hradci udává šlechtický původ (tj. 27 %), to je podobná sociální struktura jako v Herbornu a podíl šlechticů je jen o něco nižší než v Altdorfu.

O vysoké úrovni štýrskohradecké univerzity (kde přednášeli mj. Petr Pázmány a Vilém Lamormain — ten byl v l. 1613—21 i rektorem) svědčí i to, že většina našich studentů sem přichází dokončit svá studia, zapisují se nejčastěji rovnou na filozofickou fakultu (začínají tedy logikou). Dalším důkazem toho, že Štýrský Hradec patřil spíše mezi cílové univerzity, je vysoký počet těch, kteří zde ukončili studium získáním gradu: celkem 27 bakalářů filozofie, 16 mistrů filozofie, 2 bakaláři teologie a 1 doktor teologie.

Další Čechy najdeme mezi profesory štýrskohradecké univerzity. Přednášelo jich tu v tomto období 6, Johannes Reinelius se stal dokonce v l. 1593—96 rektorem. Mezi zdejšími profesory byl i známý jezuitský misionář, který později zahynul v Macau, kadaňský rodák Václav Kirvitzer. I jiní učinili pozoruhodnou kariéru: Pavel Knor je uváděn jako kaplan arcivévody Ferdinanda, Jan Ctibor Kotva byl rektorem štýrskohradecké mariánské sodality, Matěj Preininger se stal opatem admontským, Šebestián Scipio a Vít Pachta se stali členy jezuitského řádu. I když se zde nezabýváme Moravany, lze jako zajímavost uvést, že se v r. 1604 zapsal ve Štýrském Hradci Jan Sarkander a dosáhl zde stupně magistra filozofie.

Výpovědní hodnota matričních zápisů je dost velká. Zápisy v hlavní matrice uvádějí datum inskripce (ne příchodu na univerzitu, inskribovalo se totiž hromadně jen několikrát do roka), nově zapsaní byli rozděleni podle tříd. Vlastní zápis uvádí jméno, místo původu, většinou zemi, odkud student pochází a eventuálně stavovské označení. Zápisy v matrice graduovaných uvádějí opět skupiny jmen pod zápisem o vykonané promoci, jejím datu, druhu, údajích o osobě promotora, rektora a kancléře univerzity, eventuálně o dalších význačných osobách promoci přítomných. Údaje u jména jsou obdobné jako v hlavní matrice. Nejvýmluvnější jsou záznamy v katalogu Ferdinandea, kde bývá navíc uveden věk, datum přijetí do Ferdinandea, poznámka, zda je živěn zdarma nebo kolik platí, někdy údaje o rodičích a o dalším osudu po propuštění z alumnátu.

Příloha:

Studenti z Čech na univerzitě ve Štýrském Hradci 1586—1630: (řazení abecedně)

1. Wolfgangus Franciscus Artner, Altovadensis, 1612 3. 4. rhet.
2. Simon Benda, Chwalenicensis (in P: Pilsnensis), 1605 15. 2. rhet., b. ph. 1607 3. 5., m. ph. 1608 8. 7., S.P.A.
3. Johannes Venceslaus Celler, Nobilis, Pragensis, 1621 5. 1. gram.
4. Joannes Crausius, Neobistricensis, 1603 6. 6. log., F: intr. 1602 oct. log.; disc. 1604 ex phys.; gratis alitur.
5. Matthias Dominicus, Zvitaviensis, 1620 29. 3. log., b. ph. 1621 26. 4., m. ph. 1622 3. 8.
6. Crispinus Edelbeck, b. ph. 1529 8. 12., m. ph. 1592 29. 12.
7. Gulielmus Fauchelius, Budvicensis, 1616 28. 3. rhet.
8. Joannes Georgius Feltenus, Jablonensis, 1620 13. 3. rhet.
9. Casparus Fritsch (Fritrich), Commotoviensis, F: intr. 1618 1. 8. princ., 16 an.
10. Henricus Fuxius, Ducomenus, 1587 13. 11. log.
11. Leopoldus Gagelmaier, Nobilis, Pragensis, 1620 13. 3. gram.
12. Matthias Haider, Budvicensis, 1616 29. 3. phys., b. ph. 1616 11. 4., b. th. 1617 7. 8., convictor.
13. Joannes Georgius Haiek (Haieck, Heiek), Sedlecensis, 1620 4. 5. synt., b. ph. 1620 5. 5., m. ph. 1621 4. 8., F: intr. 1618 9. 7. rhet., 18 an.; disc. 1622 7. 4. ad studia Pragensia; gratis alitur.
14. Joannes Cornelius Harn, Duxaviensis, b. ph. 1607 3. 5.
15. Leopoldus Hegemiller, Nobilis, Pragensis, 1623 17. 2. log.
16. Joannes Eusebius Heide (Heyde), Pontanus, 1621 5. 1. log., b. ph. 1622 10. 5.
17. Nicolaus Adalbertus Henckelius, Jablonensis, 1609 27. 2. rhet., b. ph. 1612 7. 5.
18. Joannes Himmelreich, Pragensis, 1607 15. 2. gram.
19. Florianus Hirsch (Hirscus), F: intr. 1599 2. 6. rhet.; disc. 1600.
20. Gregorius Hoffman, Pontanus, 1604 5. 5. log., b. ph. 1605 19. 4.
21. Andreas Hofsteterus (Hoffsteterus), Budvicensis, 1603 6. 6. log., b. ph. 1604 29. 4., m. ph. 1605 16. 8.
22. Wenceslaus Hornfelser, Pragensis, 1620 29. 3. log.
23. Adamus Maximilianus Jager, Nobilis, Pragensis, 1612 23. 6. gram.
24. Matthias Kautek (Kauteck) de Mynicz, Nobilis, Pragensis, 1611 11. 4. phys., b. ph. 1611 11. 4.
25. Andreas Damianus Kinelius, Bilinensis, m. ph. 1619 22. 8.
26. Elias Knor de Rosenrodt, Duxoviensis, 1605 15. 2. synt.

27. Paulus Knor de Rosenrodt (Rosenroth), 1589 23. 11. synt., m. ph. 1594, S.P.A., F: intr. 1591 15. 8. synt., 21 an., admissus gratis; factus Notarius Apostolicus; Sacellanus Archid. Austriae Ferdinandi.
28. Georgius Kohl, Hetoviensis, 1608 5. 2. hum.
29. Andreas Kokerus, Hradecensis, b. ph. 1604 29. 4., m. ph. 1605 16. 8.
30. Andreas Kotwa, Nobilis, Pilsnensis, 1609 27. 2. log., b. ph. 1610 20. 4.
31. Joannes Stiborius Kotwa de Freifeldt, Nobilis, Pilsnensis, m. ph. 1609 20. 7., m. ph. (sic!) 1610 7. 7., auditor Theol. et Sodalitatis B. V. Rector, doct. th. 1612 14. 6.
32. Joannes Krallius, Budiciensis, 1608 5. 2. rhet.
33. Valentinus Longolius, b. ph. 1603 7. 4.
34. Jonas Mahnicki, F: intr. 1598 1. 2. phys.; disc. 1598 28. 6.
35. Georgius Adamus Baro de Martinicz, Dominus in Smeczna, Wokors et Malikovizk, etc., b. ph. 1619 4. 6., m. ph. 1620 9. 9.
36. Joannes Michael Mayer, Pragensis, 1622 log., b. ph. 1623 7. 5., m. ph. 1624 5. 9., convictor, SO Cisterciensis in monte Pomerio (Baumgartenberg OÖ).
37. Vitus Merbrich, Duxaviensis, 1612 23. 6. log., b. ph. 1613 16. 4.
38. Joannes Clemens Miseritz, Nobilis, Pragensis, 1622 synt.
39. Joannes Ernestus Olerstorffer, Nobilis, 1627 9. 2. parv.
40. Vitus Pachta (Pactha), b. ph. 1598 20. 7., m. ph. 1598 9. 9., Religiosus S. J.
41. Matthias Pierbaumer, Nobilis, Pragensis, b. ph. 1621 26. 4., convictor.
42. Joannes Planta, Nobilis, 1618 24. 3. gram.
43. Matthias Preiningerus, Crumloviensis, 1604 5. 5. log., b. ph. 1605 19. 4., m. ph. 1606 27. 7., F: intr. 1603 log.; disc. 1605; postea monachus apud S. Lambertum, Abbas in Admont.
44. Laurentius Ratzingerus, Hradecensis, 1603 6. 6. log., b. ph. 1604 29. 4.
45. Michael Reuhizer, Nobilis, 1621 5. 1. princ.
46. Andreas Clemens Rockerus, Hradecensis, 1603 6. 6. log.
47. Martinus Ronnerus, Crumloviensis, 1606 18. 1. synt.
48. Michael Rosnerus, Teplensis, 1616 29. 3. phys.
49. Georgius Runnerus (Runerus), Crumloviensis, 1597 synt., F: intr. 1597 oct. synt.; disc. 1598 27. 4.; susceptus gratis.
50. Joannes Bartholomaeus Sanse (Sange), Pragensis, 1611 17. 4. synt., F: intr. 1610 26. 12., synt., 16 an.
51. Antonius Sbigneus (Sbignaeus, Spigneus) de Budeze, Nobilis, 1602 31. 1. log., b. ph. 1603 7. 4., F: intr. 1601 1. 11.
52. Sebastianus Scipio, m. ph. 1594 14. 6., S. J.
53. Joannes Schlechta (Gstechta), Kardassrzeczins., b. ph. 1629 10. 5., F.
54. Georgius Schmider, Duxaviensis, 1617 3. 2. phys.
55. Joannes Schmider, Duxaviensis, 1617 3. 2. synt.

56. Joannes Jacobus Simonis, Ustensis, 1610 15. 2. log., b. ph. 1612 7. 5., m. ph. 1612 30. 7.

57. Dionysius Bernhardus Slanina, Budinensis, 1621 5. 1. log.

58. Zacharias Hieronimus Steiner, 1621 26. 5. log.

59. Wenceslaus Udalricus Teubnerus (Deobnerus, Deubnerus), Raichstadiensis, 1610 15. 2. log., b. ph. 1611 11. 4., m. ph. 1612 30. 7., b. th. 1615 5. 5., F: intr. 1609 11. 9., rhet., 19 an.; disc. 1609 25. 9.; gratis alitur.

60. Joannes Carolus Thalo, Nobilis, Pragensis, 1620 13. 3. princ.

61. Joannes Joachimus Vischer, Pragensis, 1620 29. 3. poes.

62. Martinus Weis, Egerensis, F.

63. Wenceslaus Weis, Pragensis, F: intr. 1598 24. 8., rhet.

64. Wenceslaus Adalbertus Werazisky, Nobilis, 1626 synt.

65. Thomas Wiener, Wutwicensis, b. ph. 1630 11. 4., S.P.A.

Vysvětlivky zkratek:

parv.	parva
princ.	principia
gram.	grammatica (buď 2. tř. gymnázia, tzv. grammatica media, nebo jedna ze tří grammatických tříd: principia — media — syntax)
synt.	syntax
hum.	humanitas (jedna ze dvou humanitních tříd: poesis — rhetorica)
poes.	poesis
rhet.	rhetorica
log.	logica
phys.	physica
b. ph.	baccalaureus philosophiae
m. ph.	magister philosophiae
b. th.	baccalaureus theologiae
S.P.A.	Seminarii Pontificii Alumnus
F	Ferdinandum
intr.	intravit
an.	annorum
disc.	discessit

Profesoři štýrskohradecké univerzity z Čech:

1. Wenceslaus Pantaleon Kirwizzer (1588 Kadaň — 1626 Macao), 1614—15 prof. matematiky, 1618 odešel na misi.
2. Joannes Reinel (1543 Kadaň — 1607 Vídeň), 1573 přichází do ŠH jako zakládající člen koleje, 1586—89 prof. teologie, 1593—96 rektor.
3. Sebastianus Scipio (Beliczky) (1567 Pizeň — 1638), 1593 prof. matematiky, do 1597 prof. filosofie, 1617 vystoupil z S. J.
4. Simeon Joannes Siderius (Siderius) (1586 Týn n. Vlt. — 1629 Praha), 1616 prof. etiky, do 1620 prof. filosofie.
5. Georgius Sigismundi (1589 Litoměřice — 1633 Znojmo), 1618 prof. matematiky.
6. Wenceslaus Swihowski, 1599 prof. teologie.

Zdeněk Hojda

REFERÁTY A ZPRÁVY

Kniha maďarského autora o Janu Jeseniusovi. László Ruttká, Jeszenszky (Jessenius) János és kora, 1566—1621 (Jan Jesenský a jeho doba). Budapest 1971.

Tato kniha je výsledkem dlouholeté badatelské práce nedávno zesnulého autora, který shromáždil a prostudoval velké množství různorodých pramenů o Janu Jesenském, které jsou roztroušeny po celé Evropě. Na tomto základě se pokusil synteticky zachytit jeho působení a dílo a zařadit je do soudobého vývoje medicíny a věd vůbec. Recenze Ruttkovy knihy má odpovědět na otázku, do jaké míry se autorovi podařilo zachytit Jesenského na pozadí doby, ve které působil.

Autor rozčlenil svou knihu podle nejdůležitějších úseků života Jesenského, přičemž jeho díla jsou hodnocena jak při výkladu příslušného úseku jeho života, tak i v poslední, závěrečné kapitole: [Úvod] Střední Evropa v 16. a 17. století. I. Studijní léta (Wittenberg, Lipsko, Padova) — II. Na dvoře saského kurfiřta v Drážďanech — III. Univerzita ve Wittenbergu v 16. a 17. století — IV. Jesenský jako profesor — V. Anatomia Pragensis — VI. Institutiones chirurgicae — VII. Poslední měsíce Jesenského ve Wittenbergu — VIII. Pražské Karolinum a Klementinum — IX. Jesenský v Praze Rudolfa II. — X. Reformování Karolina — XI. „Johannes Jessenius, eques Hungarus“ [autorův výklad o uherském původu Jesenského] — XII. Diplomatická

poslání — XIII. Jessenius dvorním lékařem Matyáše II. ve Vídni — XIV. V hodnosti rektora pražské univerzity — XV. Vyslanec českého direktoria — XVI. Ve víru veřejného života — XVII. Vyslancem Fridricha Falckého na uherském sněmu r. 1619 — XVIII. Odplata Habsburků v Praze — XIX. Jesenský na popravišti — [Epilog] Jeho místo v dějinách medicíny. Kniha má sice anglické resumé, prostrádá však jmenný rejstřík i seznam literatury, která je uváděna pouze pod čarou v poznámkách.

Z rozvrhu knihy vyplývá, že autor chtěl vykreslit celkový obraz Jesenského jako lékaře, učenče i politika a kolem jeho osoby se pak zabývat i osobnostmi, institucemi a vědeckými směry, v jejichž centru se nacházel. Detaily jeho života líčí autor jako determinované jeho charakterem a soudobými událostmi, které nezapřítelně směřují k tragickému konci. V jednotlivých kapitolách najde historik a kulturní historik vše důležité, co se týká Jesenského i míst, kde působil. Přenecháme proto politicko-historické a kulturně-historické části posouzení odborníků a omezíme se na to, co spadá do oblasti dějin lékařství všeobecně a do dějin lékařských institucí, které jsou zčásti vzorně a podrobně zpracované, zvláště. Tak můžeme určit přínos tohoto díla pro dějiny lékařství a přírodních věd, i když jsme si vědomi toho, že autorovi šlo v první řadě o všeobecné a kulturní dějiny.

Některé kapitoly autor věnuje především problematice medicínsko-historické, je to zejména závěr (Epilog) a dvě kapitoly (Anatomia Pragensis, Institutiones chirurgicae), věnované lékařským dílům Jesenského. Dalo by se však diskutovat o tom, zda by nebylo bývalo přehlednější zkoncentrovat v jedné kapitole veškeré hodnocení Jesenského prací, neboť takto dochází k určitým duplicitám.

Autor právem poukazuje na význam, jaký mají dermatologická tvrzení Jesenského (s. 278), avšak chybí tu, jako i jinde, označení příslušných kapitol v dílech Jesenského. Z konfrontace dobového stavu anatomie a chirurgie s názory obsaženými v Jesenském dílech jasně vyplývá, kde a v kterých detailech je třeba hledat originální Jesenského přínos. Tato konfrontační metoda, kterou autor užívá i jinde, je nepochybně plastičtější než pouhý faktografický popis obsahu. Jesenský nebyl novátorem — dlouho byla popírána i originalita jeho spisů — a jeho skutečný význam, jak na to autor správně poukazuje, byl v propagaci vědy na základě jeho obsáhlých znalostí a dlouholetých zkušeností. Shrnujeme nejvýznamnější myšlenky a objevy své doby. Autor velice plasticky znázorňuje, jak se mytologie, historiografie, astrologie, církevní právo (otázka postu, diety) a filozofie spojují v jediný celek a medicínská historie je vlastně jejich syntézou. V dobovém rámci pojednává Ruttka i o dílčích problémech, jako jsou kontagium, syfilis, mor. V kapitole Anatomia Pragensis jsou velice podrobně analyzována tři nejdůležitější díla Jesseniova: Anatomia Pragensis, De ossibus tractatus, Institutiones chirurgicae, jsou tu uvedeny všechny soudobé i pozdější kritiky těchto děl, které všeobecně vytýkaly Jesseniovi nedostatek originality, aby autor potom objevil a zdůraznil to, co nového Jessenius přinesl (objev Septum scroti — Rau a Ruysch s ním přišli až o sto let později — rozlišování cutis a cuticula, dermatologická zjištění, optické pou-

kazy, jichž použil později též Kepler atd.).

Tyto kapitoly tvoří těžiště knihy z hlediska dějin lékařství a autorovou zásluhou je, že místo faktografického rozboru hlavních Jesseniovcův děl je podrobná analýza, opírající se o všechny prameny a díky tomu se mu podařilo — při zdůraznění jeho zásluh na poli syntézy a rozšiřování vědeckých poznatků — nalézt i originální příspěvky a přínosy v jeho dílech a tak je očistit od výtky nedostatku originality.

Tato její přednost, spolu s podrobným líčením všech dobových politických, kulturně historických a vědecko-historických souvislostí, činí z této knihy nepostradatelnou pomůcku pro všechny, kdož se zabývají Janem Jesenským a jeho dobou. *Norbert Duka Zólyomi*

Praha — Vilnius. Sborník prací k 400. výročí univerzity ve Vilniusu. Uspořádali Jan Petr a Luboš Řeháček. Praha, Univerzita Karlova 1981, 125 s.

U příležitosti čtyřstého výročí vilniuské univerzity vyšlo nemalé množství historických prací (srv. AUC — HUCP XX/2, s. 71—79). Také Univerzita Karlova překvapila družební univerzitu úhledným sborníkem, který obsahuje osm vědeckých prací věnovaných otázkám, které spojují Prahu a Čechy s Vilniusem a Litvou. Všechny články jsou napsány česky, mají však resumé v litevštině a jednom světovém jazyce.

Josef Polišenský ve svém Příspěvku k dějinám styků Univerzity Karlovy a Vilniuské státní univerzity (s. 9—17) si všímá styků v době Husově i husitské a upozorňuje zvláště na Jeronýmův pobyt na Litvě v roce 1413. Také Jan Amos Komenský pobýval v době svého vyhnanství v roce 1644 krátce na Litvě. Zvláštní pozornost věnuje Polišenský tomu, že autorem první veduty Vilniusu byl Pražan Joris Hoefnagel. Na závěr článku pak podává přehled bohemik, která se

nacházela ve vilniuské univerzitní knihovně na počátku 19. století.

Michal Svatoš píše na základě důkladného pramenného studia o *Litevské koleji pražské univerzity* (1397—1622) (s. 19—32). Do popředí tu vystupuje ponejprv postava Jana Štětky, prokurátora královny fundace a zřejmě i jejího inspirovatele. Podrobně jsou pak vysledovány osudy koleje otevřené v roce 1411 a umístěné od roku 1413 na Ovocném trhu, koleje, která byla určena pro 11 studentů či bakalářů a jednoho mistra svobodných umění. Na závěr článku je umístěn i náskok a půdorysný plán kolejního domu podle stavu z poloviny 18. století, padesát let poté, co se dostal do soukromých rukou.

Podíl českého jezuita Baltazara Houtounského na založení koleje ve Vilniusu, bezprostřední předchůdkyně univerzity, k němuž došlo v letech 1568—1570, styky této koleje a zejména pozdější univerzity s univerzitou v pražském Klementinu i s univerzitou olomouckou na sklonku 16. a počátku 17. století a studium litevských studentů v této době v Praze a Olomouci osvětlil ve svém příspěvku nazvaném *České země a univerzita ve Vilniusu v prvních letech její existence* (s. 33—44) *Zdeněk Hojda*.

Luboš Řeháček nastínil ve svém příspěvku *Baltistika na pražské univerzitě (1848—1978)* (s. 45—63) činnost řady pražských lingvistů, zejména Augusta Schleichera, Josefa Zubatého, Oldřicha Hujera a Pavla Trosta na poli baltistiky a povšiml si rozvoje studia baltických literatur v poslední době spjatého s pracemi Radegasta Parolka.

Český lingvista Leopold Geitler navštívil s podporou Svatoboru na jaře a v létě 1873 Litvu. Podrobnému vypsání jeho studijního pobytu věnoval článek *Cesta E. Geitlera do Litvy a její výsledky* (s. 65—80). *Jan Petr*, autor podrobné Geitlerovy bibliografie. Výsledkem Geitlerovy cesty byla jeho česky konaná přednáška o litevské mluvnici, kterou ohlásil v semestru následujícím bezprostředně

po návratu z Litvy. V příloze jsou otištěny tři dopisy, které ze své cesty zaslal V. V. Zelenému, svému příznivci a tehdy jednatelem Svatoboru.

Favel Trost věnoval svůj příspěvek *Kategorii čísla v baltském slovese* (s. 81—85), zatímco *Karel Horálek* v rozsáhlém studiu přináší příspěvek *K litevsko-slovanským vztahům v lidové slovesnosti* (s. 87—117). Sborník pak uzavírá studie *Radegasta Parolka*, věnovaná francouzsky píšícímu litevskému básníku *Oskarovi V. de Lubicz—Miloszu* nazvaná *Rodu litevského, jazyka francouzského...* (s. 119—124), která se zvláště zabývá litevskou tematikou v jeho tvorbě. *Hvr.*

František Šantavý — Emil Hošek, Organizace, pečeti a insignie olomoucké univerzity v letech 1573—1973. Olomouc, Univerzita Palackého 1980, 191 s. + 50 tab.

E. Hošek a F. Šantavý, navazující na velké jubilejní publikace ke čtyřstému výročí založení druhé nejstarší univerzity v českých zemích v Olomouci, zaměřili svou knihu na správní a organizační vývoj olomoucké vysoké školy a jeho vnější projevy — insignie a pečeti. Její těžiště spočívá v důkladném zvládnutí sfragistického materiálu a insignií jako výsostných odznaků univerzity.

Po stručném zachycení správního vývoje univerzity jako celku a jejích jednotlivých institucí se autoři věnují funkčnímu začlenění univerzitních pečeti a pečidel ve struktuře školy a historickým okolnostem jejich vzniku. Hošek a Šantavý zjistili, že ve čtyřsetletých dějinách univerzity bylo používáno na 45 typů pečeti, z nichž je dodnes dochováno 21 typů a 39 otisků. Jejich vývoji věnují podstatnou část knihy (A — stará univerzita do roku 1946, B — Univerzita Palackého a C — katalog pečeti a pečidel). Zvláštní pozornost je z tohoto hlediska věnována tzv. pomocným zařízením univerzity: akademickému gymnáziu, kněžskému semináři, delegované-

mu soudu, univerzitní knihovně, babické škole, nemocnici, porodnici, naleznici, vzorové hlavní škole, studijnímu aktuariátu, inspektorátu budov a stavovské akademii. Vlastní popsání pečeti je obsaženo v samostatném katalogu pečeti a pečetidel. Pečlivě provedený sfragistický popis zachycuje kromě obvyklých údajů i fakta o charakteru, majiteli, typáři a době užívání pečeti.

Mezi insignie zařazují autoři nejen skutečná akademická žezla a řetězy, ale i prsteny, pečetidla, prapory a také univerzitní taláry. Jejich popisu, způsobu nabytí, vlastníkovi a funkci v akademickém životě je věnován prostřední oddíl knihy, který poskytuje mnoho cenných informací o kulturním mecenášství olomouckých biskupů a měšťanů ve starším období a obyvatel Olomoucka pro dobu po roce 1945. Velmi zajímavé a vcelku známé osudy olomouckých akademických insignií (žezel a řetězů), které byly po zrušení školy v 19. století původně pouze zapůjčeny do Innsbrucku nově vzniknuvší univerzitě a již se do místa svého původu nikdy nevrátily, jsou podány velmi zasvěceně.

Široce vymezené pojetí insignií od vlastních žezel až po univerzitní úbory, ať je jakkoliv problematické, je však v příkrém rozporu se základní tezí autorů, že insignie byly univerzitě propůjčovány státem. Jde zjevně o mylnou výchozí premisu, protože i olomoucká jezuitská akademie byla samosprávnou korporací, byť s omezenou autonomií, s právem vlastních statů, organizace a také vlastních výsostných odznaků. Sama historie vzniku nejstarších olomouckých žezel je s dostatek výmluvná. Vždyť jejich pořizovateli a donátory byli olomoučtí biskupové. V případě rektorského žezla k tomu dokonce došlo ještě před panovníčkou a papežskou aprobací zakládací listiny. V tomto a některých dalších případech (vztah akademických funkcionářů k insigniím, funkce insignií v univerzitní samosprávě atd.) došlo při vylíčení institucionálních dějin olomoucké uni-

verzity k podcenění právních aspektů tohoto vývoje, čímž se do textu dostaly některé omyly a nepřesnosti.

Anotovaná práce je opatřena několika detailními tabulkami, jež zachycují institucionální vývoj Palackého univerzity, vývoj insignií a pečeti, obsáhlým českým (?), ruským, německým souhrnem a dvěma přehlednými rejstříky. Informativní a užitečnou publikací, která shrnula veškeren dostupný pramenný materiál, doplňuje padesát stran fotografií a vyobrazení insignií, pečetidel a pečeti, talárů a písemných dokumentů, ilustrujících dějinné peripetie olomoucké univerzity.

Michal Svatoš

Historiografie v Československu 1970–1980. Výběrová bibliografie. Sestavili B. Houbková, M. Kudelásek, M. Maturová, V. Myška, L. Nesvadník a A. Škorupová, Praha 1980, XXXII + 387 s.

Kolektiv pracovníků Ústavu československých a světových dějin ČSAV v Praze a Historického ústavu SAV v Bratislavě zpracoval výběrovou bibliografii československé dějepisné práce let 1970 až 1980, která byla připravena pro 15. mezinárodní kongres historických věd v Bukurešti jako bilance naší historiografie za poslední desetiletí.

Bibliografie zaznamenává především větší monografické práce, články, stati a studie, sborníky, edice a soupisy pramenů československých autorů, které byly uveřejněny na našem území, a ve výběru i práce československých historiků, které vyšly v zahraničí. Do bibliografie nebyla pojata díla zahraničních autorů publikovaná v Československu ani zahraniční práce o našich dějinách. Bibliografie zahrnuje vedle trojjazyčného česko-rusko-anglického úvodního slova J. Purše a metodického úvodu nejnmutnější pomocný aparát — seznam zkratk, autorský rejstřík a abecední rejstřík názvů jednotlivých bibliografických údajů. Základní dělení vlastní bibliografie, evidu-

jící celkem 6 307 položek, je následující: I. všeobecná část, tématicky členěná do čtyř skupin s dalším dělením do věcných podskupin, II. československé dějiny a III. světové dějiny. Část druhá a třetí jsou řazeny v zásadě chronologicky, uvnitř jednotlivých historických period bylo použito tématické členění (např. hospodářství, dějiny vědy, techniky, kultury atd.). Přestože při zpracování došlo na několika místech k chybnému přepisování nebo omylu v bibliografických záznamech nebo postrádáme v názvech tématických skupin dějiny školství, i když jsou zastoupeny, přivítá odborník anotovanou práci jako základní orientační pomůcku a zatímni náhradu za neuvěřitelně dily ročenky „Bibliografie dějin Československa“.

Mi. S.

Ze starých letopisů českých. Ze staročeského originálu převedli Jaroslav Porák a Jaroslav Kašpar. Praha, Svoboda 1980, 576 s.

Nejnovější svazek ediční řady českých kronikářských děl nakladatelství Svoboda přináší novočeský překlad jedné z nejvýznamnějších vyprávěcích památek 14. až 16. století. Již od doby Františka Palackého je známo, že Staré letopisy české, jak je tento svod nejrůznějších kronik nazýván, je pro české dějiny pramenem prvořadého významu. Široké spektrum zájmu jednotlivých autorů dává nahlédnout takřka do všech oblastí každodenního života české společnosti, i když výrazně vystupuje do popředí jedna společenská vrstva — měšťanstvo. Staré letopisy české je možno s jistou nadšátkou označit za kroniku českého měšťanstva, zvláště pražského, husitského a předbělohorského období. Přestože u většiny z nich jsme a budeme nuceni rezignovat na autorské určení, je nepochybné, že byli vesměs spojeni s městským prostředím. Zatím jsme ve stadiu, že dokážeme stěžejně zjistit regionální původ jednotlivých textů (pražská, hradec-

ká nebo jihočeská větev). Nejdůležitější ovšem bude určení sociální příslušnosti autorů Starých letopisů.

Otázka okolo Starých letopisů českých je víc než rukopisů. Kardinálním problémem je jistě jejich samotný vznik, společenské působení, vzájemné vztahy atd., což jsou otázky, které stále čekají na své zodpovězení. Např. bylo dosud s jistotou tvrzeno, že text Palackého edice je nejstarší a tudíž popisovaným událostem nejbližší variantou Starých letopisů. Nejnovější studie (Čornej, Šmahel a další) však přesvědčivě prokázaly, že editor nakládal se svým textem značně libovolně a vybíral pro edici pasáže, které byly sice nejčtenější, ale rozhodně ne nejpravdivější. Zcela svébytnou otázkou je literární charakter našich letopisů. Z původních jednoduchých analistických záznamů bez hodnotících soudů, které jako by vracely vývoj českého kronikářství o několik století nazpátek, se vyvíjí specifický literární útvar, nesoucí v mnohém punc autorské osobnosti s vlastní tendencí, přejímající do textu pasáže z jiných „historických“ děl nebo listin, místy přecházející až do hagiografické polohy. Názorně je možno načrtnutý vývoj pozorovat z jazykového hlediska, jak se odráží ve stylistické a terminologické rovině. Významná je skutečnost, že dosavadní známé rukopisy Starých letopisů jsou psány českým jazykem, což ukazuje na okruh jejich posluchačstva, resp. čtenářstva, protože musíme předpokládat, že okruh jejich recipientů se proti předhusitskému období značně rozšířil, což souvisí nejen s jejich jazykem a celkovým zaměřením, ale obecně s mírou vzdělání v českých zemích mezi Lipany a Bílou horou.

A tím se dostáváme k otázce vztahu Starých letopisů českých k pražské univerzitě. Bližší seznámení nám dovolí soud, že největší koncentrace zpráv o pražské univerzitě je v pasážích o husitství. Je to jistě dáno na jedné straně použitím předloh nebo osobou autora spjatou s univerzitou (např. u textu, kde

je předpokládáno autorství Matyáše Loudy, zakladatele univerzitní koleje sv. Apoštolů) a na druhé straně i významem univerzity v jednotlivých úsecích českých středověkých dějin. Pražská univerzita je ve Starých letopisech zmíněna mnohokrát především v souvislosti s činností jejích nejvýznamnějších mistrů Husa, Jakoubka, Příbrama, Rokycany a dalších. Univerzitním dějinám je soustavněji věnována pozornost do poloviny 15. století. Pro jagellonské období jsou letopisecké informace o univerzitě velice chudé a s univerzitními příslušníky se setkáváme prakticky jen v jejich úloze mluvčích utrakvistické strany, farářů, městských radních, písařů a v dalších sociálních funkcích, které jim zprostředkovalo univerzitní vzdělání. Zdánlivou výjimkou jsou partie o napadení koleje vsí Michle Jiříkem Kopidlanským. Zdánlivou proto, že se nedotýkají tolik samotné univerzity jako spíše Prahy a městského stavu vůbec.

Jestliže je problémem vlastní historické zpracování Starých letopisů, je stejně nemalou úlohou jejich vydání. J. Kašpar a J. Porák připravili edici, která je založena na Palackého vydání (zahrnuje léta 1378 až 1527) s tím, že je buď doplnili z edicí Vratislavského a Křižovnického rukopisu, nebo naopak zkrátili. K edici je připojen odborný poznámkový aparát, výkladový terminologický slovník, jmenný rejstřík a doprovází ji dvě studie o významu Starých letopisů, jejich rukopisech a dosavadním výzkumu. A tady jsem nad recenzovaným dílem poprvé na rozpacích. Vzhledem k tomu, že Palackého vydání je mnohdy zavádějící nebo přinejmenším zkreslující, zdá se mi pochybné vzít je za základ moderní edice, byť populární. I když jsem si vědom tohoto účelu publikace určené pro nejširší čtenářskou obec (náklad 48 000 exemplářů je pro edici historického díla nebyvalý a nakladatelství si právem zaslouží pochvalu za takový ediční počin), je otázkou, zda nebylo třeba vhodnější zvolit vydání jediného textu Sta-

rých letopisů (např. M), zvláště když jsou k dispozici kolacionované přepisy v Ústředním archivu ČSAV. Dalším problémem je novočeský překlad Starých letopisů. Pravdou je, že se tímto způsobem staročeská literární památka jazykově přiblížila dnešnímu čtenáři. Domnívám se však, že na úkor „autenticity“ vlastního textu, sám překladatel konstatuje, že takový postup je problematický a že i neobornému čtenáři je jazyk Starých letopisů srozumitelnější než kupříkladu jazyk Dalimilovy kroniky, kde novočeský překlad má své opodstatnění. Jsem přesvědčen, že podrobný slovníček staročeských výrazů by posloužil stejně dobře jako novočeský překlad. A historik by mohl takovou edici použít jako plnohodnotnou náhradu pramene a spolu s neoborníkem by mohl i zkusit krásu původnosti staročeského literárního díla. Tím spíše, že posuzované vydání bude asi na dlouhou dobu jedinou dostupnou edicí Starých letopisů českých, které by si zasloužily, a v tom se s editory plně shodují, úplné kritické vydání, které „stále zůstává dluhem české historiografie“.

Michal Svatoš

Jiří Kroupa, Mikulovské a evropské kořeny josefinismu (příspěvek ke studijnímu programu moravských Ditrichštejnů), Studie muzea Kroměřížska '79, str. 59 až 69.

Nový časopis, vydávaný v efektní grafické úpravě muzeem Kroměřížska, přinesl v prvním čísle i mimořádně záslužnou studii, jež se obecně dotýká problematiky cest studentů z Čech na zahraniční univerzity.

Jde o jednu z kapitol autorovy diplomní práce; jež se zabývá předosvícenskou společností v okolí mikulovských Ditrichštejnů. Význam Kroupovy práce je větší, než napovídá název. Autor se totiž nespokojil pouhým vylíčením cesty bratří Karla Maxmiliána a Leopolda Ditrichštejnů

do Holandska, španělského Nizozemí, Francie a Itálie v l. 1721—1724. Kroupovou snahou bylo vystihnout hlavní rysy fenoménu, který nazýváme „kavalířskou cestou“.

Aristokratická společnost 17.—18. stol. měla úplně jiné požadavky na studium než generace vychovaná na humanistických univerzitách. Těžiště studia se přesouvá mimo univerzitu, vskutku kvalitního vzdělání lze dosáhnout jen formou privátních kolegií. To má mimo jiné za následek i změnu ve struktuře cestujících skupinek studentů, roste organizační úloha preceptora — hofmistra. Studijní program se rovnoměrně dělí mezi teoretickou výuku a šlechtická cvičení. Požadavky na novou strukturu výuky nejlépe odrážejí programy rytířských nebo šlechtických akademií, zakládaných od 2. pol. 17. stol. Nejméně stejnou důležitostí jako vlastní studium má ovšem navazování společenských kontaktů a poznávání historických a uměleckých zajímavostí.

Autor vytěžil ze svých pramenů, z ditrichštejnské korespondence a účtů, maximum informací a studii vhodně doplnil edicí instrukce Valtra Ditrichštejna pro hofmistra mladých pánů, Theodoro de l'Eau, z r. 1721. Velmi cenný je také Kroupův pokus vysledovat hlavní směry v zaměření kavalířských cest v rozpětí necelých tří generací.

Cesta mladých Ditrichštejnů, jež po studijní stránce vyvrcholila v Leydenu, je mu modelovým příkladem studií pozdějších tereziánských byrokratů. Na základě zpřístupněného materiálu může pak v moravském prostředí srovnávat s kavalířskou cestou Jana Adama Questenberka v 90. l. 17. stol. Tady zjišťuje ještě tradiční a pro 17. stol. typickou orientaci na Lovaň. Směrem dopředu srovnává pak se studiem Václava Antonína Kounice ve 30. l. 18. stol., zaměřeným na modernější univerzitu lipskou. Kroupova studie tak přímo nabádá ke srovnání s českými poměry a je výzvou ke komplexnějšímu zpracování problematiky „kava-

lířských cest“ také v českých zemích. Podívejme se teď stručně, co již bylo uděláno.

Chybí-li nám prozatím celkový obraz zahraničních studií před Bílou horou, jsme na tom v pobělohorské době ještě daleko hůře. Rozhodujícím sociálním elementem předbělohorských studijních cest bylo měšťanstvo a studie Šmahel-Trucova a v poslední době práce J. Peška poskytl už dost určitou představu o hlavních směrech peregrinace. Zároveň vzniká již ve 2. pol. 16. stol. také typ šlechtické „kavalířské cesty“. Stačí upozornit na výbornou studii J. Růžičky o italské cestě Jaroslava z Pernštejna. Šlechta se před Bílou horou výrazněji projevuje hlavně na univerzitách kalvínského zaměření (Ženeva, Basilej, Heidelberg, Marburg a konfesijně nevyhraněný Altdorf), dále na školách jezuitských a pochopitelně na tradičních univerzitách francouzských a italských.

Pobělohorské cesty do zahraničí čekají na základní zpracování a je zřejmé, že na šlechtického činitele se bude muset zaměřit hlavní pozornost. Tento výzkum bude ovšem vyžadovat jiný metodický přístup. S tím, jak klesá význam klasických humanistických učilišť, snižuje se rapidně i počet imatrikulací. Matriky tak nemohou být nadále jediným pramenem ke zjištění pobytu v místě univerzity. Důležitosti nabývají takové prameny jako deníky, štambuchy, korespondence, účty, žádosti o pas. Bude třeba zaměřit se na rodinné archivy, solidní materiál lze odkrývat třeba i ve fondech Staré manipulace (např. cesta Václava Černína do Francie, španělského Nizozemí a Španělska 1631). To ovšem neznamená, že by excerpce vydaných matrik neměla být východiskem tohoto studia. Ukazují to např. sondy M. Svatoše do pramenů k univerzitám v Sieně a v Pise. Kromě italských univerzit bude třeba obrátit pozornost na francouzská vysoká učení, na Lovaň, nizozemské univerzity, na Ingolstadt, Salzburg a Vídeň.

V první fázi bude možno opřít se o kla-

sické práce Z. Kalisty o cestě Jana Hum-
prechta Černína do Itálie a Francie
1645—1648 a o jeho edici výňatku z iti-
neráře bratří Šternberků z r. 1663. Nej-
nověji upozornil na možnosti studia
„kavalírských cest“ J. Neumann v práci
o Francescovi Trevisanim v Čechách. Zde
se na příkladu Jana Jáchyma Pachtý
z Rájova (v Itálii 1699) ukazují další mož-
nosti jak využít poznatky o západoevrop-
ských cestách našich aristokratů i pro
osvětlení jejich myšlenkové orientace,
sběratelských a uměleckých zájmů atd.

Celému tomuto výzkumu může být ne-
smírně užitečná recenzovaná Kroupova
studie a to bez ohledu na to, zda se je-
ho závěry dalším studiem ověří nebo zda
budou korigovány. Zdeněk Hojda

A. A. Barbariga — N. V. Fedorova, *Bri-
tanskije universitety*. Moskva, Vysšaja
škola 1979, 127 s.

V málokteré zemi existuje tak velké
množství a taková rozmanitost literatury
o univerzitách jako ve Velké Británii.
Důvod je už v tom, že právě v této ze-
mi mají univerzity dodnes převládající
postavení v systému vysokoškolského
vzdělání. Dále pak ve velkých odlišnos-
tech struktury a organizace studia na
univerzitách, darých jednak historicky,
jednak regionálně. A nakonec také v tom,
že v posledních desetiletích vystoupila
do popředí nezbytnost reformy univerzit
a modernizace univerzitního studia z hle-
diska potřeb státu, jak se to konstatuje
už ve Zprávě výboru pro vysokoškol-
ské vzdělání (tzv. Robbins Report)
z roku 1963, a dále že se objevilo student-
ské hnutí jako nový faktor, projevující se
od konce šedesátých let nebyvale radi-
kálně studentskými nepokoji.

Ve srovnání s touto početnou domácí
anglickou literaturou je poměrně vzácná
literatura zahraniční, přinášející pohled
na britské univerzity očima příslušníků
jiných národů. K té patří např. v Londý-
ně vydaná kniha *Power and Authority*

in British Universities (G. Allen & Unwin
Ltd 1974, 254 stran), kterou napsali Ame-
ričané G. C. Moodie a R. Eustace a kte-
rá obsahuje také výběrovou bibliografii
(str. 242—249). Pohled dvou sovětských
autorů na britské univerzity v nejno-
vější současnosti zachycuje publikace A.
A. Barbarigy a N. V. Fedorovové, která
vyšla v knižnici pro přednášející (Biblio-
teka předavatelja) jako učební pomůč-
ka a je doporučena pro studenty, aspi-
ranty a učitele sovětských univerzit
a pedagogických institutů.

Knižka stručně a věcně pojednává
o základních otázkách, týkajících se uni-
verzitního vzdělání ve Velké Británii
(v Anglii, Walesu a Skotsku), zvláště
o typech tamních univerzit, o jejich
struktuře, o učebních kurzech, zkouškách,
metodách výuky, výstavbě učebního pro-
cesu a o technických prostředcích výuky.

Autoři navazují na starší práci V. S.
Aranského a V. P. Lapčinské *Sistema
narodnogo obrazovaniya v Anglii* (Moskva
1961). Zdrojem vlastní informace jsou
jim novější souborné práce anglických
autorů o britských univerzitách, vládní
dokumenty (zvláště Robbins Report
a Hale Report), britské univerzitní ro-
čenky a publikace o studiu na jednotli-
vých univerzitách, a v neposlední řadě
také materiály britské komunistické stra-
ny a Labour Party, týkající se univer-
zitní otázky. Jeden z autorů pracoval ve
Velké Británii jako univerzitní lektor
ruštiny a referuje o mnoha věcech, zvlá-
ště o metodách výuky, o práci studentů,
o knihovnách a o technických učebních
pomůčkách živě, na základě osobní zku-
šenosti. Autoři se vůbec věnují především
tomu, co pokládají za zajímavé pro so-
větské čtenáře, aby si mohli srovnat sa-
mi informace o způsobu práce na brit-
ských univerzitách s životem na sovět-
ských vysokých školách univerzitního
a pedagogického zaměření.

Knižka má 5 kapitol. První pojednává
o systému vysokoškolského vzdělání ve
Velké Británii v návaznosti na předchozí
středoškolskou přípravu. Registruje pře-

devším změny v období po druhé světo-
vé válce. Druhá kapitola probírá typy
britských univerzit, jejich strukturu, způ-
sob a prameny financování a složení uni-
verzitních učitelských sborů. Třetí se za-
bývá pravidly přijímání studentů na uni-
verzity, druhy kursů, zkouškami a systé-
mem známkování studentů, požadavky
k dosažení hodnosti či učeného stupně
bakaláře, magistra, magistra filozofie
a doktora filozofie, promociemi, a koneč-
ně profilem absolventů univerzitního stu-
dia a otázkami jejich pracovního zařa-
zování. Pro zasvěceného čtenáře je jis-
tě nejužitečnější a nejzajímavější kapi-
tola čtvrtá — o metodách a formách
univerzitní výuky. Popisuje plasticky
a podrobně přednášky a diskuse, tutor-
ský systém, samostatnou práci studentů,
technické prostředky výuky, zvláště ja-
zykové, řád a služby v univerzitních kni-
hovnách, skripta a hospodářské služby
pro studenty. Poslední pátá kapitola je
věnována způsobu života v kampusech
a kolejičkách.

Kromě časové aktuálnosti a novosti je
předností knížky Barbarigy a Fedorovové
vyváženost kritického pohledu na britské
univerzity (vycházejícího z marxistické-
ho třídního hlediska i z hlediska nedo-
statků, uznávaných samotnou britskou
vládou a širokou veřejností) s upozor-
ňováním na cenné stránky a vymoženos-
ti, týkající se především metod výuky,
technických prostředků a pomůcek, kni-
hoven a univerzitních služeb, ze kterých
si lze vzít poučení i na univerzitách
v jiných zemích.

Drobnější nedostatky můžeme shledat
v publikaci na těch stránkách, kde auto-
ři při formulování nejobecnějších problé-
mů a souvislostí sklouzli ve formulaci
snad až k příliš krátkému spojení, jako
např. při tvrzení, že „... nezbytnost reor-
ganizovat celý systém vysokoškolského
vzdělání v zemi se stala ještě zřetelnější
v souvislosti s vypuštěním první sovětské
družice, demonstrující těsnou spolupráci
vědy, techniky a vzdělání v Sovětském
svazu.“ (str. 12—13) apod. Zbytečně de-

tailní se jeví např. otištění celého for-
muláře žádanky na povolení finančních
prostředků k provedení vnitrouniverzitní-
ho vědeckého výzkumu (str. 40). Na kon-
ci knihy uvádějí autoři pouze citovanou
literaturu. Obohacením by jistě byla ale-
sponž stručná výběrová bibliografie.

Cílem knížky, pohotově napsané a in-
formativně velmi podnětné, nebylo ovšem
srovnávání studia na britských a sovět-
ských univerzitách, ani porovnávání brit-
ského a sovětského systému vysokoškol-
ského vzdělání. Jako specializovaná u-
čební pomůčka pro vyučující, aspiranty
a studenty cizích jazyků je kniha Barba-
rigy a Fedorovové velmi zdařilá a přináší
četné poznatky a náměty k přemýšlení
i našim odborníkům. T. Syll.

Christine Renardy, *Le monde des maîtres
universitaires du diocèse de Liège 1140
—1350*. Recherches sur sa composition
et ses activités. Paris 1979 (= Bibliothè-
que de la Faculté de Philosophie et Let-
tres de l'Université de Liège, Fasc.
CCXXVII), 442 s., s četnými mapkami
a kartogramy v textu.

Studium univerzitní problematiky na-
bývá — především pro oblast medievis-
tiky — na intenzitě, která se v poslední
době projevuje i v kladení nových otá-
zek a to zejména v souvislosti s vývojem
sociálním a politickým (nutno upozor-
nit alespoň na dvě jména: S. Stelling-
Michaud a A. Verger). Při tom ovšem
takřka vždy jsou v popředí jednotlivá
univerzitní střediska a jejich vyzářovací
schopnost a studijní náplň a více méně
jen proklamativně se dodává, že by bylo
potřebí udělat rozbor působení absolven-
tů univerzit v místech, odkud přišli, resp.
kam se vraceli po svých studiích, neboť
ti se zdaleka ne vždy odebírali do svých
rodišť. Proč byly takové odkazy zatím
spíše platonické, není třeba dlouze zdů-
vodňovat: fragmentárnost látky a údajů,
nadto s mimořádnou neurčitostí termino-

logickou a k tomu velká pracnost bez záruky, že se dojde zřetelného cíle.¹⁾

A v této souvislosti lze s povděkem konstatovat, že autorka výše uvedené práce — archivářka města Lutychu — se takovéhoho úkolu pro omezené území a časový úsek podjala. I když hovořím o omezeném území, je třeba říci, že lutyšské biskupství (zahrnující značnou část dnešní Belgie, ale kam patřily tehdy např. i Čáchy), při jehož katedrálním kostele studoval již v 11. století pražský děkan Kosmas, patřící do svazku arcibiskupství kolínského, je ovšem dost rozsáhlým teritoriem, aby se takový pokus mohl podniknout, nehledě už vůbec k tomu, že patřilo k několika větším celkům správním a poskytuje tedy dostatečnou rozmanitost. A konečně i časový rozsah je takový, aby umožnil širší srovnávání a postihl vývoj. Východiskem je rok 1140 spíše ovšem nominálně či rámcově, protože jde o období počátků, kdy zprávy jsou obzvlášť neurčité, ba nejasné a nadto jsou sem pojaty i osoby, které zřejmě působily i nedlouho před tímto datem; polovina 14. století pak proto, že počet graduovaných osob značně narůstá v souvislosti s rozvojem vyššího školství i zvyšováním celkové vzdělanostní úrovně a tím i předběžným růstem kvalifikačních požadavků na určité úřady. Nicméně i tak autorka shromáždila 89 jmen pro 12. století, jež uvádějí tituly, které mohly

1) Jisté náběhy v tomto smyslu učinil v nedávné době v některých svých drobnějších pracích W. Dotzauer, *Deutsches Studium und deutsche Studenten an europäischen Hochschulen* (Frankreich, Italien) und die nachfolgende Tätigkeit in Stadt, Kirche und Territorium in Deutschland (Stadt und Universität im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, hg. von E. Maschke und J. Sydow, Sigmaringen 1977, = Stadt in der Geschichte 3) s. 112—141 a *Deutsches Studium in Italien unter besonderer Berücksichtigung der Universität Bologna. Versuch einer vorläufigen Zusammenstellung der Überschau, Geschichtliche Landeskunde* 14, 1976, s. 84—130, hlavně v tabulce o obsazení německých biskupství.

být spojeny s předběžným univerzitním vzděláním (magister, magister scholarum, physicus, medicus), ale nelze to vždy prokázat, a 748 nepochybných osob z období následujícího (+ 49 údajů nejistých), což jsou ovšem údaje imponující a umožňující jistou objektivitu závěrů. A aby této knize ulehčila, sestavila tyto biogramy do dalšího spisu pod názvem *Les maîtres universitaires du diocèse de Liège 1140—1350. Répertoire biographique*, jež má vyjít v publikacích *Commission communale d'histoire du pays de Liège*. Zda ovšem práce již vyšla, neumím říci, nicméně z našeho hlediska — třeba říci metodického — je podstatný tento spis, jež podává všestranné zpracování látky.

Je proto vhodné podat zejména stručné naznačení obsahu knihy, neboť by si bylo třeba přát, abychom se dočkali podobné práce i pro poměry české a to jak pro období před založením pražské univerzity, tak ovšem i pro epochu následující. O potížích, které se kladou takovému úkolu do cesty, není třeba hovořit; podstatné je, že výsledkem takto zaměřené práce by byl závažný přínos k řešení základního problému univerzitní historie vůbec, totiž postavení univerzity ve společnosti.

Práce Ch. Renardové se skládá ze dvou základních částí, úvodních partií, závěru a rejstříku. V úvodních pasážích přichází zejména vlastní úvod, seznamující s jejími východisky a vytyčenými úkoly, které mají být sledovány, a do několika věcných oddílů roztržiděná bibliografie, čítající takřka 60 stran. První část je věnována (s. 79—137) poměrům 12. století a začíná správně otázkami terminologickými, tj. rozbořením pojmů *magister* a *magister scholarum* resp. *scholasticus*, a pak sleduje uplatnění těchto osob ve správě církevní a světské, přičemž konstatuje jejich značný vliv na organizaci a změny ve společnosti uvedeného teritoria, zejména pak na kanceláře a pokrok v nich. Už zde se snaží sledovat i sociální původ příslušných

osob, i když většinou podklady chybí. Že u těch několika málo, kde lze jít dál, jde vesměs o osoby šlechtického či měšťanského původu, nemůže překvapit.

Prameny začínají zřetelněji plynout pro následující období, proto i rozsah jeho zpracování podstatně narůstá (s. 139—389) a bylo možno i zřetelněji diferencovat. V celkem pěti kapitolách věnuje autorka pozornost těmto okruhům otázek: mistr a jeho prostředí, kde sleduje místní a sociální původ graduovaných osob, výběr univerzit resp. studovaných oborů i otázku graduovaných laiků, druhou je vztah mistrů k lutyšské církvi jak pokud šlo o její duchovní i světskou správu i jiné otázky. V třetí kapitole je sledováno uplatnění se lutyšských mistrů na papežském dvoře, ve čtvrté ve službách světských a to jak jednotlivých panovníků, tak měst, a konečně v páté jde o to, jak se tato složka uplatnila v otázkách vědy a víry („du savoir et de la foi“), jinými slovy, jsou tu sledováni přední představitelé tamního aristotelismu (David z Dinantu, Siger z Brabantu a Godefroid z Fontaines) a pak další, méně významní, literárně činní mužové.

Stručný souhrn (s. 391—398) resumuje úlohu univerzitně školených osob a to ve všech výše sledovaných směrech; dává tak zřetelnou konturu jejich činnosti a snah i hranice jejich možností.

Bylo konstatováno, že text je doprovázen řadou mapek a různých kartogramů. Nejde jen o jejich počet (celkem 29), ale o funkčnost, která je stupňována jejich názorností a přehledností.

I když se práce našich poměrů pochybitelně vůbec nedotýká (jsou tu v obecných souvislostech zmíněni jen někteří panovníci), má značný význam i pro nás a bylo by si přát, aby zejména Tatrovy seznamy scholárů z Čech byly doplněny, podrobeny kritice a interpretovány v duchu postupů této práce, jejíž nový přístup k materiálu i problematice univerzitního působení vůbec je třeba obzvlášť zdůraznit.

Ivan Hlaváček

Dvě nové práce k dějinám rekatolizace na evropském severu. Oskar Garstein, *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia until the Establishment of the S. Congregatio de Propaganda Fide*, vol. II. (1583—1622), Universitetsforlaget Oslo 1980, 628 s.

Epistolarum commercium P. Laurentii Nicolai Norvegi S. J. aliquae quaedam scripta de manu eius, k vyd. přip. Johannes J. Duin, Oskar Garstein, *St. Olavs Forlag Oslo* 1980, 434 s.

V roce 1963 vyšel 1. díl Garsteinovy práce o rekatolizačním pokusu římské církve na evropském severu. Tento 1. díl zahrnuje období 1539—1583. Těžiště této knihy lze však vymezit značně úžeji, totiž léty 1575—1580. V těchto letech vrcholí totiž úsilí Jana III. o nalezení přijatelné platformy pro sjednocení švédské církve s Římem. O politické motivaci těchto Janových snah existuje rozsáhlá literatura. Důležité je, že Garstein se ve své první knize přidržel tradičních interpretací, v podstatě ve stopách Henri Biaudeta, finského historika, který byl na počátku našeho století prvním průkopníkem skandinávských bádání v římských archivech. V tomto duchu jeví se politický pokus Janův jako zcela nelogické vybočení z reformační tradice, jako vážná snaha o rekatolizaci Švédska. Moderní literatura se ovšem shoduje na tom, že šlo, i když opožděně, přece jen o církevně reformní pokus, srovnatelný v podstatě s ekumenickými náběhy v politice Ferdinanda I. nebo Maxmiliana II. a motivovaný jako zde politickou taktikou. Garstein byl za toto stanovisko dost kritizován (srv. obšírnou recenzi 1. dílu v *Norsk historisk tidsskrift* 45, 1966, 125—194), v tomto smyslu byl brán v potaz i sám titul práce: jde o skutečnou protireformaci? Autor také v 2. dílu svou koncepci modifikoval a hovoří např. o ekumenismu Janově (s. 55).

Diplomatická aktivita Janova v druhé pol. 70. let způsobila mimo jiné dvě návštěvy papežského legáta Antonia Posse-

vina ve Švédsku. V úzké kooperaci s jezuitským řádem zasloužil se tento muž o založení dvou collegií nordik v Braníevě a v Olomouci. Pokus o otevřenou katolickou diverzi ve Stockholmu prostřednictvím školy na Gråmunkaholmen (Collegium regium Stockholmense), jejímž rektorem byl Laurentius Nicolai, jezuita norského původu známý jako páter Norvegus, ztroskotat r. 1580. Na nátlak stavů a duchovenstva byl Jan III. nucen školu uzavřít, a tak se tento rok jeví daleko spíše mezníkem Janovy politiky než rok 1583, kterým začíná druhý díl knihy. Znamená to však, že po roce 1580 se plně rozvíjí činnost obou kolejí pro severské studenty a v této souvislosti začínají konsekvence „missionis suticae“ zajímat i českého historika, neboť olomoucké „colegium nordicum“ je integrální součástí zdejší univerzity a cesty mnoha protagonistů emigračních katolických center se zkřížily i v pražském Klementinu.

Ale zpět ke Garsteinově knize. Druhý díl dělí od prvního nejen 17 let, ale i obrovská heuristická práce. Základnou zůstává jako v 1. dílu materiál ze sbírky opisů zesnulého norského církevního historika Olafa Kolsruda. Ten je však ve 2. dílu výrazně doplněn prameny domácí provenience a dále obsahuje prameny z archivu jezuitského generalátu v Římě, k nimž Kolsrud neměl přístup. Pražské prameny (Diarium klementinské koleje 1586—1600 ze Strahovské knih. a rkp. XIII G 4 ze Státní knih. ČR, to je Menologium morale defunctorum S. J. a. 1540—1623, chybně ovšem citovaný jako rukopis Archivu UK) zná jen z Kolsrudových opisů.

Většina plánů a akcí katolického tábora se odehrává v období 1583—1622 na rozdíl od let předchozích mimo samotné skandinávské země a souvisí nejčastěji buď s činností školských jezuitských center nebo s činností dvorských kruhů Zikmunda III. Druhý díl má jen textovou část k tomuto období, seznam skandinávských studentů na katolických ško-

lách v zahraničí, historii konviktů a fundací pro skandinávské země a další tabulky bude obsahovat třetí díl.

Autorovo vyprávění postupuje spíše chronologicky než v problémových celcích, je živé a čtivě stylizováno. Středoevropský badatel tu najde množství cenných biografických údajů, dále např. seznam švédských studentů v Olomouci (nedatovaný, ca. 1595, s. 157), seznam Dánů a Norů v Olomouci a v Praze po r. 1604 (s. 260), v Praze začala špionážní aféra Petra Eriči, popraveného r. 1606 (s. 351).

Knihy se rozpadá do dvou částí. V první sleduje Garstein vývoj ve Švédsku. Poklidnějších 80. letech se jeví jako výrazný mezník rok 1593, který znamená po smrti Janově jednoznačný příklon Švédska k luteránskému táboru (přijetí augšpurské konfese uppsalským sněmem). Přijetí Zikmunda III. švédským králem mělo za následek ostrý vnitro- i zahraničněpolitický konflikt. Tak se „boj o iniciativu“ (2. kap.) změnil v „bitvu o převahu“ (3. kap.), skončivší výrazným vítězstvím vévody Karla (pozdějšího Karla IX.), jenž potlačil vnitřní opozici a v bitvě u Stångebro 1598 vojensky rozdrtil Zikmunda. Všechny peripetie tohoto konfliktu byly v úzkém sepětí s aktivitou katolického tábora na straně Zikmundově a s činností legitimistické emigrace na jeho dvoře. Interpretace bitvy u Kirkhofu 1605 jako odvety za Stångebro se ovšem nezdá dost přesná, zde už šlo o konflikt polsko-švédský. Škoda, že autor nezná polskou literaturu k Zikmundově zahraniční politice a k složení jeho dvora.

Druhý část knihy sleduje frekvenci dánských a norských alumnů na jezuitských školách a zjišťuje výraznou koncentraci v desetiletí 1596—1606 (Branievo bylo např. na čtvrtém místě mezi zahraničními univerzitami vůbec, např. před Greifswaldem a Lipskem). Tato vlna přispěla k vydání protikatolických mandátů Kristiána IV., jež se datují od r. 1604 a odsoudily už předem k nezdaru

další velkou misií Laurentia Norvega. Ta se uskutečnila r. 1606, pro nás je zajímavé, že Norvega měl na ní doprovázet Jodocus Brandt, prefekt studií z Olomouce, kterému v tom ovšem zabránila smrt v r. 1601.

Epilogem díla je přehledné vyličení perzekučních akcí a procesů proti kryptokatolíkům, které se odehrály v obou skandinávských monarchiích v l. 1606—1622.

Garstein využil času mezi vydáním prvního a druhého dílu k přípravě dvou pozoruhodných edic. Obě vyšly v řadě Norvegia sacra. První vyšla r. 1966, je to Norvegova analýza usnesení uppsalské synody 1593 „Examen Confessionis Fidei Synodi Upsalensis in Regno Sueciae A. D. 1593 celebratae“. Druhou edicí je listář Laurentia Norvega. Obsahuje Norvegovu korespondenci (88 ks odeslaných a 56 ks přijatých) z let 1572—1609. Převažuje korespondence s představiteli jezuitského řádu, především s generály Everardem Mercurianem a Claudiem Aquavivou, dále s Possevinem, kardinálem Bellarminem, varmijským biskupem Stanislavem Hosiem, dánským kancléřem Kristiánem Friisem, významným představitelům Zikmundovské strany v emigraci švédským šlechticem Erikem Brahe a dalšími. Druhá část edice je výběrem nejruznějších textů Norvegových. Jsou tu traktáty, memoranda, instrukce, polemiky, kázání aj., nejzajímavější kusy souvisí se švédskou misí Norvegovou: je tu „Instructio pro Jesuiticis mittendis in Sueciam“ (Stockholm 1576/80), „Litterae Satanae ad Episcopos et Clericos Sueciae“ (Stockholm 1578), „Status Regis Sueciae“ (Roma 1581), z přípravného období jeho dánské mise např. „Litterae ad Professores Academiae Hafniensis“ (Branievo 1602) atd.

Laurentius Nicolai Norvegus [1539—1622] se uplatnil i v dějinách Klementina a olomoucké univerzity. V Olomouci pobýval v l. 1583—1585, krátkodobě navštívil Olomouc víckrát (pravděpodobně 1580, možná 1600), r. 1583 je zde uváděn

jako „praefectus casuum conscientiae“ a „lector catechismi maioris“. V l. 1585—1589 působil v pražské koleji, kam přichází ještě v době rektorátu Alexandra Voita. Přednáší zde teologii, 26. 10. 1587 byl promován na doktora teologie (už za rektorátu Václava Šturma). V Norvegově listářích nacházíme v odeslané korespondenci dva listy datované v Olomouci a osm z doby pražského pobytu. Cenné údaje o klementinské koleji přináší hlavně dva listy rakouskému provinciálovi Baderovi z r. 1587 (s. 92, 94). V oddělení krátkých textů nalezneme pak krátký Norvegův životopis, vzniklý v Olomouci 1584. Zdeněk Hojda

Waltraud Riesinger — Heidrun Marquardt Rabiger, *Die Vertretung des Faches Geschichte an der Universität Erlangen von deren Gründung (1743) bis zum Jahre 1933*, Jahrbuch für fränkische Landesforschung 40, 1980, s. 177—259.

Erlangenská univerzita, jedna z menších protestantských německých univerzit, která v roce 1810 připadla k Bavorsku, nepatřila mezi přední centra německé vědy, nicméně však dějiny historických stolic na této univerzitě jsou zajímavé nejen pro badatele o francouzských dějinách, ale také pro každého, koho zajímá postavení historie v systému univerzitní výuky i postavení univerzitního profesora historie v německé společnosti od poloviny 18. do poloviny 20. století. Filozofická fakulta erlangenské univerzity měla na počátku své existence v 18. století 7 řádných profesorů, z nichž jeden přednášel dějiny. Ne vždy však byla všechna profesorská místa obsazena a nejednou byly dvě stolice spojovány a obsazeny jedním profesorem. Na rozdíl od univerzit v protestantském Prusku a v některých severoněmeckých státech, kde filozofické fakulty byly již v první polovině 19. století postaveny na roveň ostatním fakultám, zůstala erlangenská fakulta podobně jako filozofické fakulty

obou dalších bavorských univerzit a také všech univerzit v habsburské říši až do roku 1850 jen fakultou připravující studenty pro studium na fakultách vyšších.

Až v roce 1872 — podle mínění autorů poměrně pozdě — byl zde zřízen historický seminář a až na počátku osmdesátých let se pevně konstituovala stolice starověkých dějin jako druhá historická profesura. Netřeba dodávat, že do té doby těžiště přednáškové a publikační činnosti spočívalo v oblasti středověkých německých dějin, přinejmenším od čtyřicátých let 19. století. Předtím převažovala kompendia širokého rozsahu, takže dosti překvapí, že mezi přednáškami, které četl J. P. Reinhardt mezi padesátými a sedmdesátými léty 18. století, byla i zvláštní přednáška věnovaná dějinám Čech a Uher. Vcelku však hodnotí autoři tohoto přehledu úroveň historie mezi léty 1779—1862 velice kriticky a příčinu vidí především v tom, že stolice byla obsazena dvěma učiteli průměrných kvalit, z nichž druhý, K. W. Böttiger, své povinnosti v druhé polovině své více než čtyřicetileté učitelské činnosti silně zanedbával.

Erlangenská univerzita byla pro průbojnější profesory jen odrazovým můstkem, vždyť i F.G.J. v. Bezold, na jehož působení je tak hrdá, zde přednášel jen prvních deset let své profesorské dráhy. Nepřicházeli sem — s jedinou výjimkou profesora z univerzity v Černovicích — univerzitní profesori, ale nastupovali docenti na svá první místa. V druhé polovině 19. a ve 20. století se však časový rozestup mezi habilitací a povoláním na první profesorské místo prodlužoval, stipendia poskytovaná historickými komisemi a ústavy převážně na ediční práce zajišťovala v mezidobí docenty existenci, nicméně se však k sňatku, jak ukazují autoři, odhodlávali zpravidla až po tom, když byli jmenováni profesory.

Základem článku jsou životopisy všech profesorů spojené s jejich bibliografií a seznamem přednášek, které v Erlangen

vypisovali. Podrobíme-li je rozboru, zjistíme, že z 25 profesorů, u nichž je uvedeno povolání rodičů — u šesti tento údaj chybí — bylo 7 z rodin profesorských, 6 synů evangelických duchovních, dva synové učitelů, další pak většinou z rodin úřednických, převážně s právnickým vzděláním.

Autoři si všímají i postoje profesorů k hitlerovskému režimu. Dva z nich byli aktivními nacisty, jednomu z nich však kariéru překazila smrt na sepsi a druhému neárijská manželka a jiný ještě jako osmdesátník vydal knihu o židovstvu jako fermentu nacionálního rozkladu. Naproti tomu demokraticky smýšlející profesor B. F. Schmeidler, který před rokem 1933 vystupoval otevřeně proti nacismu a v kritických výrocích neustal ani později, byl v roce 1936 dán na odpočinek.

Jan Havránek

Roman Maria Zawadzki, Spuścizna pisarska Stanisława ze Skarbimierza. Studium źródłoznawcze, Kraków 1979, Polskie towarzystwo teologiczne, s. 267 + 16 repr.

Tato práce si činí nárok na pozornost českého čtenáře ze dvou důvodů. Muž, jehož literární činnost Zawadzki sleduje, totiž studoval v osmdesátých a devadesátých letech 14. století dvakrát v Praze. Nejdřív na třífakultní univerzitě v letech ca 1380—1385 a pak v období let 1389—1396 na univerzitě právníké (Zawadzki zřejmě nedopatřením hovoří o právníké fakultě a o jejím rektoru jako děkanovi), kde získal titul doktora dekretů. Potom odešel do Polska zpět a v r. 1400 se stal prvním rektorem obnovené univerzity krakovské, v jejímž čele stanul ještě jednou v roce 1413. A druhý důvod tkví v tom, že Stanislav byl nejen zapřisáhlým odpůrcem Husovým a husitství, ale polemická díla, která v tomto směru sepsal, tvoří vedle prací kazatelských a didaktických základní pilíř jeho poměrně rozsáhlé činnosti literární. Ta ovšem až na nesmělé počát-

ky spadá vlastně vesměs do jeho pobytu mimopražského. Počet jeho polemických spisů dosahuje devíti a týkají se nejen Husa samotného, ale i Viklefa, Jindřicha z Břehu a husitské nauky vůbec. Tehdy ostatně působí intenzivně i ve službách krakovského biskupa jako jeho generální vikář v různých právních záležitostech, chápe se i pera proti husitskému poselství do Polska v roce 1421, jež přišlo s nabídkou české koruny, a umírá v lednu roku 1431.

Jak už sám název práce signalizuje, soustřeďuje se autorův zájem na Stanislavovu literární činnost resp. její písemné podklady. Otázkám životopisným je věnována skromnější pozornost v třetí kapitole, která je ostatně jen upraveným zněním článku publikovaného v roce 1977 v Biuletynu Biblioteki Jagiellońskiej.

Jádro práce tvoří obě první kapitoly, z nichž první podává zevrubný popis rukopisného dochování Stanislavových děl, žel ne vždy s dostatečnými a přesvědčivými kodikologickými informacemi. Tak např. na s. 47 zmiňovaný důležitý kodex vratislavský je podle Zawadzského svým vznikem situován do pražského prostředí v roce 1401. Ovšem jak rok 1401, který tam je uveden, tak údaj o vzniku postily Matyáše z Lehnice v Praze, jež je v kodexu rovněž opsána, nejsou dostatečně zřetelnými svědectvími a lze je naopak daleko pravděpodobněji vztáhnout k vzniku příslušných literárních děl. Kodex by tak byl nepochybně mladší a lze předpokládat, že se do zaháňského konventu augustiniánů — kanovníků dostal odjinud (ostatně tu by byl mohl pomoci rozbor filigránů, jenž byl ponechán stranou nejenom v tomto případě). To je tím pravděpodobnější, protože neznáme žádný kodex se Stanislavovými díly, který by se dochoval v českých knihovnách, nebo alespoň byl českého původu. Je to vzhledem k polemickému zaměření jeho protihusitských spisů tím pozoruhodnější, nicméně to ukazuje i omezenost těchto polemik i v rámci katolického prostředí.

Zawadzki vlastní heuristikou podstatně rozšířil pramennou základnu Stanislavových spisů (stačí s tím srovnat jen literaturu o činnosti pražských mistrů) a zřejmě jako první do nich soustavně pronikl a podává i jejich bližší charakteristiku. Nasvědčuje tomu mj. zejména druhá kapitola, podávající tematický rozpis jeho děl a pak stostránkové konkordance a indexy k jeho spisům a jejich částem, zejména sedmdesátistránkový alfabatický soupis incipitů.

I když zdaleka ještě vše není jasné, přispívá tato práce podstatnou měrou k poznání života a zejména literární činnosti významného absolventa pražského učení. A v tom je její význam pro nás, i když Stanislav většinu svého života strávil mimo české území.

Ivan Hlaváček

Studia z dziejów uniwersytetu wileńskiego 1579—1979, red. K. Mrozowska. Zeszyty naukowe UJ DLIV, Prace historyczne zes. 64, PWN Warszawa — Kraków 1979, 172 s.

Dalším ohlasem velkého jubilea Litevské státní univerzity V. Kapsukase ve Vilniusu, na něž jsme upozornili soubornou recenzí v AUC — HUCP XX/1, je sborník studií, který vydala krakovská univerzita. Představuje určitý doplněk k syntéze univerzitních dějin, vydané litevským autorským kolektivem (srv. soubornou recenzi). Obsahuje totiž příspěvky k některým obdobím a problémům dějin vilniuské univerzity, jež byly dosud opomíjeny a v syntéze tudíž zpracovány jen rámcově. Většina příspěvků upozorňuje na nové prameny. Celý sborník je výsledkem úzké spolupráce krakovských a vilniuských specialistů.

Všimneme si nejprve studií litevských autorů. Úvodní stať sborníku je přehled dosavadní historiografie vilniuské univerzity z pera *Algierdase Šidlauskase, Zarys historiografii Uniwersytetu Wileńskiego*, s. 11—28. Prvním dějepiscem univer-

zity byl Albert Kojalowicz—Wijuk, který věnoval univerzitě pozornost ve svých Miscellaneích ke stavu náboženství ve velkoknížectví litevském z r. 1650. Dodnes si podržely význam dějin litevské jezuitské provincie Stanisława Rostowského z r. 1768 jako jedinečná sbírka pramenů k jezuitskému období univerzity. Prvním opravdu historickým zpracováním jsou dějiny univerzity Józefa Bielińskiego (1862). Vyvrcholením snah kritického dějepisceví 19. stol. byly pak dvoudílné dějiny univerzity Józefa Bielińskiego (1899—1909), které zůstaly až do vydání nejnovější syntézy jediným opravdu encyklopedickým zpracováním dějin vilniuské univerzity. Autor pak stručně shrnuje přínos polské buržoazní historiografie, dále práce polských historiků poválečných (I. Szybiaková, B. Natoński, L. Piechnik) a studie litevských historiků v zahraničí (P. Rabikauskas, P. Čepenas). Závěrem oceňuje Šidlauskas snahy litevských sovětských specialistů, které systematicky spějí od vydání prvního krátkého přehledu univerzitních dějin v r. 1956 k vydání reprezentativní syntézy.

Důležitým pramenem k nejstarším dějinám univerzity ve Vilniusu je rukopis z univerzitní knihovny, obsahující seznam promovaných všech fakult vilniuské univerzity za l. 1583—1781. Jeho rozbořem se zabývá Romanas Plečkaitis, *Stopnie naukowe w dawnym Uniwersytecie Wileńskim*, s. 29—62. Soupis zčásti nahrazuje nedochované matriky. Plečkaitis dokládá, že jde o opis pravděpodobně z r. 1664, kdy tehdejší univerzitní sekretář zrekonstruoval originál, zničený ve válkách v polovině 17. stol. Po úvodu, v němž se zabývá počátky a způsobem udělování univerzitních gradů ve Vilniusu, podává autor částečný výtah ze soupisu. Tak významný pramen by si jistě zasloužil zvláštní edici a k této krátké studii nemohl jistě autor připojit edici celého soupisu, jenž obsahuje 4076 zápisů. Vybral proto k edici zápisy o promociích teologických a právnických a dá-

le část filozofických. Škoda jen, že ne-vysvětlil, podle jakého kritéria vybral část zápisů o magisterských promociích filozofických. V úvodu udává, že těchto promocií bylo 1700 a ačkoliv tvrdí, že vydal všechny zápisy o těchto mistrovských promociích (s. 35 nahoře), nacházíme v edici jen asi 500 zápisů.

Poslední litevský příspěvek *Andriuse Bendžiuse, Szkolenie specjalistów w Wileńskim Państwowej Uniwersytecie im. W. Kapsukas w warunkach socjalizmu (1940—1978)*, s. 151—170, shrnuje hlavní změny v profilu univerzity po přistoupení Litvy ke svazku sovětských republik. Reformu školy přerušila fašistická okupace, která přinesla univerzitě obrovskou devastaci lidských sil i materiálních zdrojů. Teprve po r. 1944 se mohla univerzita opět plně rozvinout. Na několika srovnatelných cifrách ukazuje Bendžius prudký poválečný vzrůst počtu studentů i vědeckých pracovníků. Vilniuská univerzita má dnes 12 fakult se 101 katedrou. Statistika je dovedena do r. 1977.

Všechny polské příspěvky se zabývají obdobím, kdy po třetím dělení Polska připadla Litva i s Vilniusem k ruskému záboru a autonomie univerzity byla do značné míry omezena. Na základě pramenů z rukopisné sbírky univerzitní knihovny ve Vilniusu zpracovala krátké, ale zajímavé období před vydáním statutu Alexandra I. r. 1803 *Kamilla Mrozowska, Uniwersytet Wileński i jego szkoły w latach 1795—1803*, s. 60—100. Podává přehled činnosti nižších škol v osmi tzv. západních guberniích, podřízených vilniuské univerzitě. Zjišťuje přitom rozdíl ve formování školní sítě na teritoriích, která připadla Rusku už po prvním dělení a kde tedy nepůsobila Komisa edukacji narodowej, a mezi těmi oblastmi, kde KEN už rozvinula činnost podle plánu z r. 1783. V těchto oblastech se zachovaly některé prvky progresivního programu KEN a také učebnice jí zavedené i po provedení druhého a třetího dělení. V druhé části rozpravy

sleduje autorka vnitřní vývoj vilniuské univerzity po r. 1796, zápasy rektora Michala Poczobutta s generálním gubernátorem Repinem a s jím zřízenou Litevskou edukační komisí. Situace se definitivně zkonsolidovala ve prospěch univerzity až s vydáním nového statutu univerzity Alexandrem I.

Julian Dybiec ve studii *Zagraniczne studia naukowe stypendystów wileńskich (1803—1831)*, s. 101—120, podává nejprve historii sporu z r. 1803 o to, zda má být profesorský sbor univerzity doplněn o zahraniční odborníky nebo o vlastní odchovance. Kompromisem bylo vypracování plánu zahraničních studijních výjezdů, které se však mohly plně realizovat až po skončení napoleonských válek. Tyto studijní cesty, které výrazně přispěly ke zvýšení úrovně vilniuské univerzity a k seznámení litevského prostředí s moderními evropskými myšlenkovými proudy, děly se pravidelně podle poměrně rigorózních instrukcí. Ve smyslu těchto předem daných programů podával každý stipendista pravidelné zprávy do Vilniusu. Text jedné takové zprávy, totiž raporty pozdějšího profesora politické ekonomie Jana Znoski z Lipska a Berlína z let 1809—1810, doplňuje v Dybcově edici tuto zajímavou studii.

Posledním polským příspěvkem je článek *Małgorzaty Stolzmann, W kregu uniwersyteckiej tradycji. Życie kulturalne w Wilnie po roku 1831*, s. 121—150. Po uzavření univerzity, jež bylo odvetnou akcí carských úřadů za účast studentů i profesorů vilniuské univerzity v listopadovém povstání, přenesla se vědecká činnost z velké části na půdu obou akademií, jež se staly dědičkami univerzity, lékařsko-chirurgické akademie a boho-

slovecké akademie. Také tyto byly však v souvislosti s odhalením kroužků Konarského a Sawiczova r. 1842 uzavřeny. Univerzitní tradice však nezankla, důkazem je oživená publicistika 40. let, jež se koncentrovala okolo časopisu *Wiżerunki i Roztrząsania naukowe*. Po polovině století zakládá Eustachius Tysszkiewicz tzv. archeologickou komisi, později vzniká Vilniuská lékařská společnost. V podtextu činnosti těchto sdružení jsou stále naděje na znovuotevření univerzity. Definitivní konec těchto plánů znamenaly až represe následující po listopadovém povstání. *Stolzmannová* upozorňuje na mimořádně dlouhé přežívání univerzitních forem vědecké a kulturní práce a důvod vidí ve vysokém standardu a autoritě univerzity před jejím uzavřením. Jinou reakcí na nemožnost regulární činnosti univerzity bylo zvýšení historického zájmu a patriotismu vůbec (práce Teodora Narbutta). V této souvislosti zaslouží zmínit nejnovější monografie o jedné z čelných osobností předlistopadového Vilniusu, historikovi Joachimowi Lelewelovi, jejíž autorkou je dlouholetá editorka sebraných spisů J. Lelewela Helena Więckowska (vydal *Czytelnik Warszawa 1980, 182 s.*). Zabývá se mj. emigrační činností a vznikem kultu Joachima Lelewela a představuje tak určitý protějšek k obrazu domácího vilniuského vědeckého života, jak jej, opět na základě nepublikovaných pramenů, ličí *Stolzmannová*.

Význam sborníku leží tedy hlavně ve vykryvání některých bílých míst v dějinách univerzity ve Vilniusu. Tohoto účelu bylo vrchovatě dosaženo, což platí především pro objevné pramenné studie krakovských badatelů.

Zdeněk Hojda

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1981

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXI. Fasc. 2

Redakční rada:

akademik Václav Vaněček, předseda, doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., tajemník
doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., JUDr. Karel Litsch, CSc.,
RNDr. Luboš Nový, DrSc., doc. PhDr. Marie Pravdová, doc. MUDr. Ludmila
Sinkulová, CSc., PhDr. Anna Skýbová, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc.,
doc. PaedDr. Chrudoš Vorlíček, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha 1981

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, DrSc.

Odpovědný redaktor doc. RNDr. J. V. Černý, CSc.

Vedoucí univerzitní edice PhDr. Zdeňka Vávrová—Rejšková

Obálka Jaroslav Příbramský, grafická úprava Jiří Kreuziger
Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 19, Opava

Náklad 500 výtisků Vydání I. Cena Kčs 15,—